

GESTA

Miskolci történeész folyóirat

VI. évfolyam, 2. szám

Megjelenik tavasszal és ősszel

A szerkesztőség elnöke:

Kulcsár Péter

Szerkesztőség:

Horváth Zita, Nagy Gábor, Tózsá-Rigó Attila

Olvasószerkesztő: Berki Marianna

TANULMÁNY

Nagy Kornél: **Hitszegő rómaiak (görögök) – eretnek örmények** (Adalékok az örmény-bizánci konfesszionális kapcsolatok történetéhez) 2.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zsoldos Ildikó: **Adalékok a Bánffy-féle Új Párt történetéhez** 17.

Kulcsár Péter: **Shakespeare és a cseh tengerpart** 29.

FORRÁS

Tóth Gergely: **Bél Mátyás Sáros vármegyéről** 30.

PORTRÉ

A velünk élő késő középkor – *beszélgetés Kubinyi András professor emeritusszal* 50.

RECENZIO

Uralkodói itineráriumok 1382–87-ből: szakmai és etikai problémák C. Tóth Norbert itinerárium-készítésében (Süttő Szilárd) 56.

Néhány gondolat Süttő Szilárd „Recenziójáról” (C. Tóth Norbert) 74.

Viszontválasz C. Tóth Norbert „Gondolataira” (Süttő Szilárd) 81.

Válasz helyett (C. Tóth Norbert) 84.

Politika és társadalom (Dózsa Viktória) 85.

Buda város jogkönyve I–II. (Bohátka Zsófia) 87.

Veres László: **Üvegművességünk a XVI–XIX. században** (Gyulai Éva) 90.

H. Németh István: **Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon** (Kómíves Tibor) 92.

Agathe: Az Agora-projekt és honlapja (Nemes Zoltán) 94.

E SZÁMUNK SZERZŐI 98.

email: gesta@uni-miskolc.hu

telefon: 46/565230

ISSN 1417 – 2569

Nyomdai munkálatok: MAXIMA CS–A Kft., felelős vezető: Kundráth Csilla

ADALÉKOK A BÁNFFY-FÉLE ÚJ PÁRT TÖRTÉNETÉHEZ

Hazánkban a 19–20. század fordulója előbb a pártok „burjánzását”, majd a pártrendszer leegyszerűsödését hozta magával.¹ A pártaprózódási tendenciát az 1875 óta kormányzó Szabadelvű Párt² bomlása indította el. A Szabadelvű Párt egy jelentős csoportja ugyanis nem fogadta el 1898-ban az osztrák-magyar alkufolyamat kikapcsolását, vagy legalábbis felfüggesztését javasló Lex Tiszát, s kilépésükkel a kormányfő bukásához, valamint a Szabadelvű Párt és a Nemzeti Párt fúziójához járultak hozzá. Az így megnövekedett kormánypárt nem működhetett sokáig.

Először báró Bánffy Dezső hozott létre Új Párt néven egy politikai alakulatot, kifogásolva, hogy a Szabadelvű Párt Apponyiék, azaz a Nemzeti Párt belépése által veszített liberalizmusából. Kifogásolta továbbá, hogy a Széll Kálmán által vezetett 67-es kormányzat nem elég magyar.³ Az Új Párt röpirata, mely ismertette a pártprogramot, 1903-ban látott napvilágot.⁴ Megfogalmazója dr. Apáthy István kolozsvári egyetemi tanár volt. A program létrejöttében jelentős szerepet játszott gróf Vay Ádám szabolcsi és szatmári földbirtokos, az „Országgyűlési” Új Párt intéző bizottságának tagja.⁵ Az Új Párt 67-es, azaz kiegyezési alapon álló ellenzékként definiálta magát. Hangsúlyozta a gazdasági önállóság fontosságát, melynek megvalósítása során olyan átmeneti intézkedésekre lesz szükség, amelyek megvédik a „birtokos és földműves osztályt” az átalakulás nehézségeitől. Meg kell védeni továbbá a magyar ipari és kereskedelmi érdekeket is. Meg kell szüntetni a munkahiányt, meg kell gátolni az elszegényedés és a kivándorlás további terjeszkedését. A közjogi problematika legneuralgikusabb pontja a kiegyezési törvény megszületésétől kezdve az úgynevezett közös hadsereg kérdése volt.⁶ A véderőkérdésben az Új Párt arra az álláspontra helyezkedett, hogy „*a hadsereg mai állapota az államjogi helyzetnek meg nem felel. A hadsereg magyarországi része legyen igazán magyar nyelvben, oktatásban, tisztikarban, katonai szolgálóban.*”⁷ A röpirat fő célként „*az állam egész szervezetének nemzeti tartalommal való megtöltését*” tüzte ki. Rendkívüli türelmetlenséget mutatott a nemzetiségekkel szemben; egységes, erős magyar közérzés megteremtéséről beszélt. Magyar közművelődési politikáról, „*mely összes közoktatásügyi intézményeinkbe az erőteljes nemzeti öntudatot rendszeresen beleviszi, s a magyar művészet istápolásával már az ifjúságban kifejleszti a nemesebb műízlést és a faji önérzetet*”.⁸ Válasz-

¹ A dualizmus kori pártfogalom értelmezésére, a pártrendszer jellemzőire, működésére vonatkozóan lásd: BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1945) / Bp., Korona K., 1999. (a továbbiakban: SZABÓ, 1999.) 9–123.; SZABÓ Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. In: Történelmi Szemle 1992/3–4. (a továbbiakban: SZABÓ, 1992.) 199–230.; SZABÓ Dániel: Képviselőházi pártok a dualizmus kori Magyarországon In: Rubicon 2002/4–5. 16–19.; KOZÁRI Monika: A dualista rendszer (1867–1918) / Bp., Pannonica K. 2005. 134–150.

² A pártok nevének megjelenítése a dualizmus korában nem mutatott egységességet, de nem egyezik meg korunk szakirodalmában sem. Míg Szabó Dániel, Romsics Ignác a párt nevének minden tagját nagy kezdőbetűvel írja, addig Kozári Monika kicsivel (kivételt abban az esetben tesz, ha az első tag tulajdonnév pl.: Deák-párt). Ez utóbbi jelölési apparátus jellemzi az általam felhasznált sajtóanyagokat is, s a levéltári fondokban is jórészt ilyen formában találjuk pl.: szabolcsvármegyei szabadelvű párt, nyíregyházi 48-as függetlenségi párt; de akad példa a másik formulára is (Nyíregyházi Szabadelvű Párt, Országos Szabadelvű Párt). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban: SZSZBML) IV. B. 401. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1874–1944. 3. d. Jelen tanulmányban a Szabó Dániel által preferált írásmódot alkalmazzuk.

³ SZABÓ, 1999. 54–55.; HANÁK Péter: A Monarchia válságának elmélyülése. In: PÖLÖSKEI Ferenc – GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem 1900–1944. / Bp., Korona K., 1997. (a továbbiakban: HANÁK, 1997.) 63.

⁴ A röpiratot Mérei Gyula közli forráskiadványában. MÉREI Gyula (összeállította és sajtó alá rendezte): A magyar polgári pártok programjai (1867–1918) / Bp., Akadémiai K., 1971. (a továbbiakban: MÉREI, 1971.) 115–127.

⁵ SZSZBML XIII. 4. A luskodi és vajai Vay család levéltára 1805–1921. (a továbbiakban: XIII. 4.) 3. d.

⁶ SZABÓ, 1999. 21.

⁷ MÉREI, 1971. 126.

⁸ Uo. 121.

tójogi reformot is sürgetett: ki kell terjeszteni a választójogot, újra rendezni kell a választókerületi beosztást, képviselőket kell adni külön arányban a választói joggal nem bírónak is.⁹ E programpontokat Szabolcs vármegye választói számára a Szabolcs című hetilap¹⁰ népszerűsítette, melynek tulajdonosa és felelős szerkesztője Schlichter Gyula nyíregyházi lakos, az „Országgyűlési” Új Párt tagja volt.¹¹ A Szabolcs 1902. március 15-én indult társadalmi lapként¹², melyet tulajdonosa – Szabolcs vármegye politikai életének fellendítése céljából – politikai jellegűvé változtatott. Lehetőséget kívánt biztosítani valamennyi politikai nézet szabad tisztázására, természetesen az új párti elvek fenntartása mellett. Hasábjain maga Bánffy is megjelent írásaival, a párt prominenseivel egyetemben (Eötvös Károly, Katona Béla, Fáy Béla, Hock János, gróf Vay Ádám...). Schlichter Gyulának óriási szerepe volt abban, hogy báró Bánffy Dezső a függetlenségi párti többségű (ha nem is osztatlanul függetlenségi – Zs.I.) Szabolcs vármegyében pártalakításba kezdhetett.

1904. augusztus 7-én került sor Nyíregyházán a városi párt megalakítására, ahová báró Bánffy Dezső (aki Szabolcs vármegye főispánjának, báró Feilitzsch Bertholdnak az apósa volt – Zs.I.) már augusztus 6-án megérkezett tekintélyes kíséretével.¹³ A pártvezér elé utazott Újfehértóig, a megye határáig a helyi szervezőbizottság három tagból (dr. Trajtler Somából, dr. Guttmann Zsigmondból és Csengery Gyulából) álló küldöttsége.¹⁴ A nyíregyházi állomáson – ahol a Szabolcs tudósítója szerint már nagy tömeg várta a vendégeket – Beniczky Miksa mondott üdvözlőbeszédet.¹⁵ Folytonosan megújuló éljenzés közepette érkezett Bánffy a város négyes fogatához, mely előtt a bandérium haladt, utána a kocsik hosszú sora, a kocsisor mellett pedig a gyalogos közönség. A Szabolcs bírálta Nyíregyháza (függetlenségi többségű) városvezetését, amiért Bánffy bevonulásához az előzetes polgármesteri ígéret ellenére nem a város díszfogatát küldte.¹⁶ A kaszinónál, a Városháza alatt, a Korona szálló mellett díszes úri közönség várta a pártvezért, aki a rendezőseget a szálloda 10-es, 11-es, 12-es szobáiban fogadta dr. Zinner Jenő főrendező vezetése mellett. Ezt követően Bánffy az erkélyről szólta a nagyközönséghez. Este a Korona kistermében megrendezett ismerkedő vacsora közben, kilenc óra tájéknál zeneszóval fordult be a Városháza térre az a mintegy kétszáz főt számláló lampionos menet, melyet az Ipartestület rendezett az Új Párt tagjainak tiszteletére. Az Ipartestület üdvözlését Engel Adolf tolmácsolta az önálló vámterület, a gazdasági önállóság szükségességét hangsúlyozva. Bánffy köszönetnyilvánításában beszélt arról, hogy a közjogi harcok nem hatnak fejlesztőleg a hazára. Hangsúlyozta pártjának célját: *„az ipart, a kereskedelmet és a földművelést megmenteni az osztrák túlkapasásktól. Így építhető csak ki a Nagymagyarország.”*¹⁷ Majd a közönség kívánságára Hock János és Schlichter Gyula is beszélt. Hock is megszólította a párt bázisaként kezelt társadalmi csoportokat: *„az iparosok és kereskedők nélkülöznek, a mezőgazdák a tönkremenés előtt állnak”*¹⁸ – mondta. Javítani kell a

⁹ Ekkor az általános, titkos választójog fontossága az Új Párt részéről még nincs deklarálva.

¹⁰ Szabolcs vármegyében az első újság – a Nyír – 1867. október 1-jén jelent meg. Ugyanis az 1867-ben újra életbe lépő sajtótörvény növelte a lapkiadási kedvet. Az addig főként pesti lapok mellett ekkor kezdtek el vidéken is egyre nagyobb számban a helyi lapok kiadását. CZÖVEK István: Az önkényuralom és a dualizmus kora. In: Cserenyák László (szerk.): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. / Nyíregyháza, 1993. 316.

¹¹ SZSZBML XIII. 4. 3. d.

¹² Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-2000). Szerk.: László Gézané Szarka Ágota / Nyíregyháza, 2002. 274-275.

¹³ Hock János és Györfy Gyula országgyűlési képviselők, gróf Vay Ádám, Dániel László, Halmay Elemér, Katona Béla és mások.

¹⁴ Szabolcs, 1904. augusztus 13.

¹⁵ Beniczky a Nyíregyházi 48-as Függetlenségi Párt elnöki posztját töltötte be az új párti táborhoz való csatlakozása előtt. Szabolcsban azonban nem annyira a függetlenségiek, mint inkább a szabadelvű pártiak közül fognak kikerülni Bánffy követői.

¹⁶ Szabolcs, 1904. augusztus 13. A lap következő számában neveltség tárgyává téve közli a vezetés magyarázatát, miszerint a kocsi „kitaroztatni, átfestetni, belagolni kellett.” Szabolcs, 1904. augusztus 27. Az Új Párt Szabolcs vármegyére történő megalakításakor azonban már a díszfogaton érkezik Bánffy a Korona elé.

¹⁷ Szabolcs, 1904. augusztus 13.

¹⁸ Uo.

nép sorsán, hogy a kivándorlás megszűnjön. Megoldásként Hock is a gazdasági függetlenséget és a nemzeti érzés fejlesztését vázolta föl. A közkívánatra szólásra emelkedett Schlichter Gyula pedig kitartásra és tömörülésre kérte a közönséget.

Bánffy és Hock Schlichterék házában töltötte az éjszakát, míg a többi vendég a Koronában volt elszállásolva. Ide a pártvezér másnap kilenc óra után érkezett meg és fogadta a tisztelgések sorát. Először a rendezőség nevében dr. Zinner Jenő szólt. Méltatta a mozgalom vezetőjét, Schlichter Gyulát,¹⁹ akinek köszönhetően Nyíregyházán az Új Pártnak már jelentékeny számú híve van. Bánffy pedig kinyilvánította, hogy örömmel jött a „legmagyarabb vármegyébe” pártot szervezni. A gazdák küldöttségét L. Kovács János vezette, a nyolcszáz tagot számláló Ipartestület nevében Stoller Ferenc tisztelgett, majd dr. Guttmann Zsigmond, a kereskedők testületének titkára biztosította a pártvezért a kereskedők szimpátiájáról. A Korona szálló díszterme már tíz órára zsúfolásig megtelt, de újabb és újabb érdeklődők érkeztek (főleg nyíregyháziak, de jöttek a megye más részeiről is). 11 órakor a templomokból kitódulók is a Koronához siettek, megtöltve a szomszédos helyiségeit, a ruhatárat, a folyosókat, sőt még a lépcsőházat is. A karzaton díszes hölgyközönség foglalt helyet. A 11 óra után érkezőknek már csupán a szálló előtti kövezet jutott. Ők a nyitott ablakokon át kiszűrődő beszédből próbáltak töredékeket elcsípní.

Az intéző bizottság a más városokból érkezett küldöttségekkel együtt viharos ováció közepette 11 órakor vonult be. Az elnöki széket, mint korelnök, Beniczky Miksa foglalta el, akit közfelkiáltással megválasztottak a közgyűlés elnökének, dr. Guttmann Zsigmondot pedig jegyzőnek. Beniczky indítványára Schlichter Gyula vezetésével héttagú küldöttség indult Bánffyhoz, hogy felkérje a pártelnököt az alakuló gyűlésen való részvételre. (Erre az időre az elnök felfüggesztette a gyűlést.) Bánffy beszédében a gazdasági önállóság kivívásának fontosságát hangsúlyozta, mely érdekében félre kell tenni a közjogi kérdéseket. Célként jelölte meg az Új Pártnak nemcsak nyíregyházi, de az egész vármegyére történő megalakítását. Szervezkedésre buzdította a szabolcsiakat, hogy a következő országgyűlési választásokon már új párti képviselőjelöltek is indulhassanak. Bánffy a központ lelkes tagját, Szabolcs vármegye szülöttét, gróf Vay Ádámot ajánlotta pártelnökül.²⁰

A Szabolcs vármegye törvényhatósági bizottságában virilisként helyet foglaló gróf Vay Ádám 1899-ben lépett ki a Szabadelvű Pártból. Levelezéséből megtudhatjuk, hogy nem Bánffy személye miatt csatlakozott az Új Párthoz, hanem a párt által felállított politikai programot támogatta, melynek létrejöttében ő maga is részt vett. A Szabolcsvármegyei Új Párt azonban már nem az ő elnökletével fog megalakulni, mert Vay gróf az 1904-es év utolsó hónapjaiban elfordul Bánffytól, s a disszidensek vezére felé orientálódik. Az 1905. január végén megrendezett képviselőválasztás hetében nagy valószínűséggel Andrassy Gyulának írt levelében az Új Pártról, mint „eddigi pártjáról” ír, s felajánlja szolgálatait „jövőbeli vezérének”.²¹

A Szabolcs című lap az Új Párt nyíregyházi megalakításáról szóló tudósítását optimizmussal zárta: „Az újpárt intéző bizottsága pedig bizalommal tekinthet a jövő elé. A legközelebbi választásoknál bizonyára a választóknak olyan tömege fog az újpárt zászlója körül csoportosulni, mely döntő befolyással lesz a választásokra.”²² Az 1904. augusztus 28-án tartott városi pártszervező gyűlésre készülve dr. Zinner Jenő párttag és a tagok toborzásában főrendező levelet írt gróf Vay Ádám pártelnöknek, melyben jelentette, hogy mind Nyíregyházán, mind a

¹⁹ Schlichter Gyulának ez a szervezkedés idején és fáradozásán kívül több, mint 1200 korona készpénzébe került. SZSZBML XIII. 4. 3. d. Dr. Zinner Jenő levele gróf Vay Ádám pártelnökhöz, 1904. augusztus 13.

²⁰ Gróf Vay Ádám valójában Budapesten született 1868-ban gróf Vay Ádám volt szabolcs megyei főispán és Lónyay Mária grófnő harmadik fiaként. Apja birtokai közül a vajai uradalmat örökölte. A főrendiházi királyi meghívó levelet 1902-ben eszközölte ki. Dr. Fabro Henrik és Dr. Ujlaki József (szerk.): Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905-1910. / Bp., 1905. 109.

²¹ SZSZBML XIII. 4. 3. d. Andrassy 1905 novemberében alakítja meg az Alkotmánypártot. Gróf Vay Ádám 1906 májusában lát hozzá a párt Szabolcs vármegyére történő megalakításához Bogáthy Józseffel és dr. Bodnár Istvánnal. Az előértekezletet Nyíregyházán, a Sóstó fürdőtelep kistermében rendezik. Nyíregyházi Hétfői Hírlap, 1906. május 7.; Nyírvidék, 1906. május 6.

²² Szabolcs, 1904. augusztus 15.

tanyákon lakó gazdaközönség körében már megkezdték működésüket. Javasolta Vaynak pénzszerzés céljából pártkassza alapítását. Egyelőre kielégítőnek vélte erre azt a módszert, hogy a szervezésben résztvevők között ív körözzön, hogy mindenki tehetségéhez mérten hozzájárulhasson a felmerülő költségekhez.²³

Október 4-én a központból Bánffy elküldte instrukcióit a nyíregyházi pártelnöknek. Kérte a párt támogatóinak számbavételére, mely történhet a választói névjegyzék alapján, valamely más, helyi módszerrel, de legcélszerűbbnek a köröző ívek alkalmazását jelölte meg, melyek megszerkesztése úgy történjen, hogy a szavazó nevének aláírásával kötelezze magát a választáson való részvételre és szavazatának az Új Párt képviselőjelöltjére való leadására. Bánffy szerint az ív aláírása visszatartja a túlnyomó többséget adott szavának megmásításától, a pártváltoztatásoktól. A továbbiakban a választási kampány megszervezésére vonatkozóan kapott tanácsokat Vay. Bánffy a szegedi győzelem előfeltételének tartott szervezési módját ismertette meg vele. A kerületet fel kell osztani megfelelő számú befolyásos egyének, úgynevezett alvezérek között. Ezeknek a bizalmi embereknek állandó érintkezésben kell állniuk a gondjakra bízott választók mindegyikével, időnként jelenteniük kell a szűkebb kerület-helyzetről, tehát fontos a pártelnök számára a permanens tájékoztatás. A helyi viszonyok, helyi sajátosságok figyelembe vétele azonban elengedhetetlen a taktika megválasztásakor. Kérte a helyi pártelnöktől, hogy a fejleményekről lehetőleg havonta küldjön értesítést.²⁴

Szabolcs vármegye választókerületeiben²⁵ új párti jelöltek nélkül zajlottak le 1905. január 26-án az országgyűlési képviselő-választások, hiszen az öt hónapja megalakított Nyíregyházi Új Párt még nem bizonyult elég erősnek a képviselőjelölt-állításhoz, a pártnak Szabolcs vármegyére történő kiterjesztésére pedig még nem került sor.

A Szabolcsvármegyei Új Párt megalakítását a Szabadelvű Párt bomlási folyamata gyorsította fel. A bomlást Szabolcsban is az 1904. november 18-ai események²⁶ indították el. Gróf Vay Tibor, a Nyíregyházi Szabadelvű Párt alelnöke már november 22-én bejelentette kilépését.²⁷ Példáját a másik alelnök, Halasi János is követte.²⁸ A Nyíregyházi Szabadelvű Párt 1905 januárjában már nem talált olyan személyt, aki a kormánypárt zászlaja alatt hajlandó lett volna elindulni a város parlamenti képviselőségért zajló megmérettetésen.

A Nyíregyházi Szabadelvű Párt jelöltállítás kudarcáról a Nyírvidék című helyi lap 1905 január 22-i számában tájékoztatott. A január 16-án, hétfőn este 5 órakor megrendezett közgyűlésen ismertették a párt végrehajtó bizottságának a jelöltállítás dolgában tett kísérletét, miszerint felkérték Nyiri Sándor honvédelmi minisztert, Kállay Andrást és gróf Pongrácz Jenőt, a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt elnökét is, de eredmény nélkül. Majd Sütő József szólalt fel, s a jelenlévő Kállay Andrást most már a közgyűlés összessége nevében kérte föl, hogy vállalja el a jelöltséget. Kállay azonban a közgyűlésen nem tárgyalható körülményekre hivatkozva visszautasította a megtisztelő felkérést. Mivel a párt Nyíregyházán nem tudott képviselőjelöltet állítani, Martinyi József elnök a közgyűlést berekesztette.²⁹

Az 1905-ös országgyűlési képviselő-választások a dualizmus történetében példátlan eredményt produkáltak. A harminc éve kormányzó Szabadelvű Párt megbukott, hiszen csupán 159 mandátumot szerzett, míg vele szemben a szövetkezett nemzeti ellenzék összesen 231-et. Eb-

²³ SZSZBML XIII. 4. 3. d. Dr. Zimmer Jenő levele gróf Vay Ádám pártelnöknek, 1904. augusztus 13.

²⁴ SZSZBML XIII. 4. 3. d.

²⁵ Szabolcs vármegye öt választókerületet foglalt magában: a nagyállóit, a nyírbogdányit, a kisvárdait, a nyírbátorit, a tiszalókit, és hozzá tartozott az önálló képviselő választási joggal felruházott Nyíregyháza rendezett tanácsú város. SZSZBML IV. B. 403. Szabolcs vármegye központi választmányának iratai 1900-1906. (a továbbiakban: IV. B. 403.)

²⁶ Tisza István miniszterelnök a házszabályok megsértésével vitte keresztül az obstrukció letörését szolgáló házszabály-revíziót. GRATZ Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II. / Bp., 1992. (a továbbiakban: GRATZ, 1992.) 52-55.; HANÁK, 1997. 62.; ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században / Bp., Osiris K., 2001. 71. (a továbbiakban: ROMSICS, 2001.)

²⁷ Szabolcs, 1904. november 26.

²⁸ Szabolcs, 1904. december 3.

²⁹ Nyírvidék, 1905. január 22.

ből a Függetlenségi Párt 166-ot (relatív többséget alkotva a koalícióban), a Néppárt 25-öt, a Szabadelvű Pártból Andrassy vezetése alatt kivonult ún. disszidensek 27-et, a Bánffy-féle Új Párt 13-at. A nemzetiségiek 10, a demokraták és szocialisták 2-2, míg a párton kívüliek 9 képviselői helyet tudhattak magukénak.³⁰ A parlamentarizmus szabályai szerint az uralkodónak a győztes koalíciót kellett volna megbízni kormányalakítással, ám annak programja veszélyeztette az 1867-es építményt. Ezért Ferenc József élve felségjogával imparlamentáris módon fél évig még a kisebbségbe került Tisza István által vezetett Szabadelvű Párt kezében hagyta a kormányrudat, majd az ausztriai félalkotmányosság tapasztalataiból ötletet merítve 1905. június 18-án egyik hűséges, parlamenten kívüli, párt nélküli magyarországi bizalmasára, a kitiüntetésekkel elhalmozott, a dualista rendszer változatlan fenntartásához ragaszkodó Fejérváry Géza báróra, a darabont testország parancsnokára ruházta a miniszterelnökséget.³¹ Ám a parlamenten kívüli kormányt sem az országgyűlés, sem a közvélemény nem fogadta el. A koalíciós többség a régi hagyományok szellemében ellenállásra szólította fel a törvényhatóságokat. 1905 nyarán és őszén a megyék nagyobb részében „nemzeti ellenállás” bontakozott ki az abszolutisztikus „darabont kormány” ellen.³² Szabolcs vármegye az elsők közt tagadta meg az adófizetést, az újoncállítást és a kormányrendeletek végrehajtását.

A kormányzati válság időszakában jelentős mértékben haladt előre a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt bomlása. 1905 júniusában gróf Pongrácz Jenő pártelnök jelentette be állásáról történő leköszönését az „Országgyűlési” Szabadelvű Pártból való kilépésével egyetemben.³³ A tisztikar további csökkenését eredményezte júliusban dr. Bodnár Istvánnak, a nyíregyházi járáskör alelnökének, Bogáthy Józsefnek, a nyírbátori csoport vezetőjének, valamint Erős Györgynek a távozása.³⁴ Sőt báró Feilitzsch Berthold, Szabolcs vármegye főispánja is kilépett az „Országgyűlési” Szabadelvű Pártból, mely tettéért a vármegye több községe is üdvözölte a rendkívül népszerű és nagy tekintélynek örvendő főispánt.³⁵ Báró Feilitzschnek a Szabadelvű Párttal való szakítására a vármegye 1905. július 12-én tartott rendkívüli közgyűlése után került sor. E közgyűléssel vette kezdetét Szabolcs vármegye rezisztenciája az alkotmányellenes kormány elleni bizalmatlanság kinyilvánításával.³⁶ Ekkor indult el gróf Pongrácz Jenő, a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt volt elnökének vezetésével az a politikai mozgalom, mely a Szabadelvű Párt végleges feloszlátását tűzte ki célul³⁷ s annak romjaiból egy „*a nemzet vágyaihoz, lelkiismeretéhez és gondolkodásához közelebb férközött párt*”³⁸ megalakítását. Gróf Pongrácz Jenő kiterjedt eszmecserét folytatott egykori pártjának irányadóival, valamint más 67-es alapon álló előkelő egyénekkel. Az augusztus 19-én délután öt órára a Koronába összehívott bizalmas politikai értekezleten döntés született a Szabolcsvármegyei Új Párt szervezésének megindításáról, mivel Bánffy programját tartották a leginkább megvalósíthatónak. Augusztus 30-ára hirdették meg a szervezkedő értekezletet, melyről a vármegye 67-es alapon álló választóközönségét nyílt levélben értesítette Pongrácz gróf. A felhívást azon meggyőződésének kinyilvánításával kezdte, hogy a Szabolcsvármegyei Szabadelvű Párt az utóbbi

³⁰ GRATZ, 1992. 60; HANÁK, 1997. 63.

³¹ GRATZ, 1992. 86.; HANÁK, 1997. 63.; PÖLÖSKEI Ferenc: A dualizmus válságperiódusa (1890–1918). In: Gergely András (szerk.): 19. századi magyar történelem 1790–1918. / Bp., Korona K., 1998. (a továbbiakban: PÖLÖSKEI, 1998.) 435.; ROMSICS, 2001. 70.

³² GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: A Habsburgok / Bp., Pannonica K., 1998. 277.; DOLMÁNYOS István: A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején / Bp., Akadémiai K., 1976. (a továbbiakban: DOLMÁNYOS, 1976.); HANÁK Péter: Az 1905–1906. évi politikai válság. In: Hanák Péter (főszerk.): Magyarország története 1890–1918. I. / Bp., Akadémiai K., 1983. (a továbbiakban: HANÁK, 1983.) 570–571.; ROMSICS, 2001. 72. A „nemzeti ellenállás” gyakorlatilag a törvényhatósági (elsősorban vármegyei) tisztviselők és a kormányhatalom csatája volt. SZABÓ Dániel: Századfordulós azonosulásformák. In: Valóság 1991/11. 23.

³³ Nyírvidék, 1905. június 25.

³⁴ Szabolcs, 1905. július 15.

³⁵ Nyírvidék, 1905. július 23.; július 30.

³⁶ SZSZBML IV. B. 402. Közgyűlési jegyzőkönyv 1905/I. 43. kötet, 1905. július 12-i ülés; INCZÉDY Lajos: Az alkotmányvédelem Szabolcs vármegyében. 1905–1906. / Nyíregyháza, 1907. 24–27.

³⁷ Az „Országgyűlési” Szabadelvű Párt 1906 áprilisában oszlatta fel önmagát.

³⁸ Nyírvidék, 1905. augusztus 27.

tíz hónap politikai eseményeinek hatására egységét és kohézióját oly mértékben elvesztette, hogy ma [1905. augusztus 23.] már nem létezőnek tekintendő, s képtelen arra, hogy visszaszerezze „a nemzet többségének rokonszenvét”.³⁹ Az irány azonban adott, hiszen a 67-es kiegyezés félre nem tolható, s mivel az Új Párt programjával tud leginkább azonosulni, ezért e párt zászlaja körüli csoportosulásra buzdít. Felkérte a tisztelt címet, hogy a mellékelt levelezőlapot meggyőződése szerint töltsse ki, s postafordultával küldje vissza; továbbá a törekvésével rokonszenvezőket meghívta az augusztus 30-i délután két órakor a Korona szálloda nagytermében tartandó szervezkedő értekezletre. A dualizmus idején ugyanis a pártalakítás tipikus módszere volt, hogy néhány – országgyűlési párt esetében – képviselő vagy – helyi, azaz megyei vagy választókerületi pártok estében – tisztviselő kilépve eredeti pártjából önálló szervezetet alapított, további támogatók, „párttagok” gyűjtésére sajtófelhívást adott ki, s levéllel, aláírási ívvel kereste meg a politikai elit mindazon tagjait, akikről feltételezte, hogy hajlandók csatlakozni.⁴⁰

Pongrácz gróf felhívására sokan döntöttek a „bizalmas konferencián” való részvétel mellett. Kállay András – a Nyíregyházi Szabadelvű Párt régi harcosa, akit a párt 1904. júliusi alakuló gyűlésén díszelnökül választott – azonban felháborodásának adott hangot a Nyírvidék 1905. július 10-ei számában olvasható nyílt levelében. Bírálta Pongráczot a Szabadelvű Párt megyei „elpárolgásáról” tett kijelentéséért, s felelősségre vonta azért is, mert úgy kezdett új párt alakításába, hogy elnöki állásáról még nem mondott le.⁴¹ Ezt Pongrácz a lap következő számában *Válasz Kállay Andrásnak című* levelében megcáfolta, hiszen már több hónapja írásban jelentette be lemondását indokaival együtt, s ezeket több fővárosi lap is publikálta.⁴² Kállay azt is szükségesnek érezte megosztani az újságolvasókkal, hogy Pongráczot ő maga íratta be 1890-ben a Szabadelvű Pártklubba „*annak híre és tudta nélkül*”. A gróf először tiltakozott ez ellen – Kállay szerint nem is volt szabadelvű politikus sohasem – mégis szabadelvű pártelnök lett belőle. „*Ha ... azt akarod, hogy én olyan hű tagja legyek az új pártnak, mint a milyen te a szabadelvű pártnak valál, úgy beírhatasz engem az új párt tagjai közé épp úgy, mint én cselekedtem veled szemben 1890-ben* – fejezi be levelét Kállay. A válaszlevélben Pongrácz a kormányzati válsággal indokolja pártállásának megváltoztatását, s találgatásokba bocsátkozik a levél megírását motiváló okokról. Végül arra a következtetésre jut, hogy ez nem más, mint a Bánffy személye iránti averzió.⁴³

A Szabolcsvármegyei Új párt szervező bizottsága és a központi bizottság közt lefolytatott tárgyalások során megállapodás született az alakuló gyűlésnek 1905. október 8-án Nyíregyházán, a Városháza udvarán történő megtartásáról. Szeptember 28-án felhívást intéztek a vármegye polgáraihoz,⁴⁴ október 4-én a politikai helyzet ziláltságára⁴⁵ hivatkozva azonban bizonytalan időre elhalasztották a pártalakítást. A dátum végül november 19-ére módosult. Délután fél kettőkor érkezett Nyíregyházára Bánffy a debreceni vonattal az Új Párt prominenseinek kíséretében, akiknek méltó fogadtatása a mozgékony szervezőbizottságot már hetekkel azelőtt állandó munkában tartotta.⁴⁶ A lázas készülődésről a Szabolcs részletesen tájékoztatta

³⁹ Szabolcs, 1905. augusztus 26.; Nyírvidék, 1905. augusztus 27.

⁴⁰ SZABÓ, 1992. 200.

⁴¹ Nyírvidék, 1905. szeptember 10.

⁴² Nyírvidék, 1905. szeptember 17.

⁴³ Kállay Andrásnak ugyanis a Bánffy-kormány 1896-os erőszakos választásai miatt kellett távoznia a főispáni székből, helyére pedig Bánffy veje, báró Feilitzsch Berthold került.

⁴⁴ Szabolcs, 1905. szeptember 30.

⁴⁵ A koalíció arculcsapásaként értékelhető 1905. szeptember 23-ai „ötperces audiencia” hatására októberben újra felhevült a „nemzeti ellenállás”. Október 13-án pedig Fejérváryt az uralkodó másodszer is megbízta kormányalakítással. November 9-én megérkezett Szabolcs vármegye közönségéhez Kristóffy leirata, melyben közölte, hogy megsemmisítette az október 10-ei közgyűlés alkotmányvédő határozatait. SZSZBML IV. B. 402. Közgyűlési jegyzőkönyv 1905/II. 44. kötet, 1905. december 10-i ülés

⁴⁶ A kíséret Eötvös Károly, Hock János, Dániel László, Szabó Kálmán és Szakács Zoltán országgyűlési képviselőkből, Laszkáry Gyula főrendiházi tagból, a dunántúli ág. evang. egyházkerület felügyelőjéből, gróf Degenfeld József főrendiházi tagból, Fáy Béla cs. kir. kamarásból, Szemere Béla nógrádmegyei földbirtokosból, Ágoston Józsefből, az Új Párt országos elnökéből és dr. Sebestyén Józsefből, az Új Párt főtitkárából állt. Püspökladány-

a vármegye polgárait. Az illusztris vendégeket a megye határán gróf Pongrácz Jenő vezetésével üdvözölték a szabolcsi küldöttek. A városi párt szervezésekor az alakuló gyűlés lezajlása előtti napon megrendezett ismerkedő vacsora, a lampionos menet azonban 1905 novemberében kimaradt a forgatókönyvből.

Az Új Párt megyei alakítására a szocialisták is megtették a maguk előkészületeiket. Heteken át osztozották a Népszavát és izgató nyomtatványaikat. Még a kocsmákban is hirdették tanait a napszámosok megnyerésére törekedve. A Nyíregyházi Új Párt megalakításakor még elhanyagolhatónak tekinthetjük kellemetlenkedési kísérleteiket, mely csupán az alakuló gyűlésen Hock János beszédét megzavarni próbáló egyetlen szocialista közbeszólására korlátozódott. Hock felszólította őt nézeteinek kifejtésére, amelyre azonban nem vállalkozott, s a Szabolcs tudósítója szerint többször már nem szólt.⁴⁷ 1905. november 19-én azonban szükség volt a rendőrség gondos előkészületeire. Már kora reggel az összes rendőr szolgálatban állt, a csendőrség és a katonaság pedig készenléti állapotban. Délre a Városháza és a vasúti vendéglő udvarára egy-egy század huszárság is kivonult. A csendőrség és a rendőrség a vasúti állomás mellett helyezkedett el. Már jóval Bánffyék vonatának befutása előtt megérkeztek Nyíregyházára a budapesti, a kisvárdai és a nyírbátori szocialista pártok kiküldöttei is, de a nagy arányú biztonsági intézkedések miatt nem tudtak bejutni a peronra. A kijáráshoz közelítőket a rendőrök akkora erővel szorították vissza, „hogy valósággal összepréseltettek”.⁴⁸ (Nyíregyházán ez időben a nemzetközi szociáldemokratikus iránynak kb. 120-130 híve volt, többnyire az építőmunkás segítők körében.)⁴⁹

Bánffy bevonulásához ez alkalommal a város a szervezők rendelkezésére bocsátotta díszfogatót. A vezér közvetlen társaságát Pongrácz gróf és Schlichter Gyula élvezhette. Ők haladtak a mintegy ötven fogatból álló sor élén. A bevonulás azonban nem volt olyan zavartalan, mint egy éve, hiszen a választók folytonos éljenzését a szocialisták zajos „abcugolással” igyekeztek tarkítani. Sőt a Júlia malom mellett köveket kezdtek dobálni a többnyire mesterinasokból álló szocialisták. Erre a kocsisok gyorsabb tempót diktáltak, a tüntetők pedig versenyfutásba kezdtek, melynek eredményeképpen annyira kifáradtak az út végére, hogy a beltérre tervezett „abcugolás” meghiúsult. Ám amíg Bánffy a Koronában a tisztelgéseket fogadta, addig a szocialisták és a leitatott napszámosok behatoltak a zárva tartott díszterembe, csaknem megtöltve azt. A rendezők az ajtókat kinyitvatva tették lehetővé az új párti szimpatizánsok betódulását a terembe, akik erőszakos eszközökkel (bottal és tenyérrrel) távolították el a kellemetlenkedők többségét. Gróf Pongrácz Jenő így megtarthatta megnyitó beszédét, miután javaslatára Bánffy és a többi vendég meghívására Lázár Kálmánt, gróf Degenfelt Pált, Jármay Miklóst, Bagdy Imrét és Martinyi Józsefet küldték ki. A pártelnök megjelenésekor a visszamaradt, szitkozódásba kezdő szocialistákat a hallgatóság elverte és kilökdöste, azonban még ekkor sem sikerült a rendbontókat teljes létszámban eltávolítani a Korona díszterméből. A bent maradtak kitaróknak bizonyultak, s a már megszokott módszereken túl (közbekiabálás, tárgyak dobálása) újat is bevetettek. Befűtöttek a Korona kályháiba, így téve még elviselhetetlenebbé az amúgy is fullasztó hőséget az új pártiak számára.

Bánffy beszédében első és legfontosabb feladatként az alkotmányvédelmet jelölte meg, mely csakis a szövetkezett pártok összefogásával lehet sikeres. A zajongók felé fordulva kijelentette, hogy a kormány csak azért szövetkezik a szocialistákkal, mert fel akarja használni őket a magyar nemzeti érdekek elnyomására, ám a nekik ígért jogok érvényesítésére nem fog sor kerülni.⁵⁰ A pártelnök elismerte az általános választójog időszerűségét, melynek „községen-

ban csatlakozott a deési küldöttség, Debrecenben pedig a szolnok-dobokai (Sterba Dezső vezetése alatt), valamint a debreceni. Szabolcs, 1905. november 18.; Nyírvidék, 1905. november 19.

⁴⁷ Szabolcs, 1904. augusztus 13.

⁴⁸ Szabolcs, 1905. november 25.

⁴⁹ SZSZBML V. B. 186. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai. (a továbbiakban: V. B. 186.) 508. d. Jelentés az alispánnak szocialista munkásmozgalmáról, 1906. január 2.

⁵⁰ Mivel a „nemzeti ellenállás” első heteiben a darabont-kormány nem tudta megpuhítani a politikai elitet, azok esküdt ellenségeihez, a szociáldemokratákhoz fordult az általános választójog ígéréstével. HANÁK, 1997.; DOLMÁNYS, 1978. 76–92.

alapjává tenni.⁶⁴ Bánffy bízott Kossuth Ferenc és a Függetlenségi Párt támogatásának elnyerésében, ezt azonban nem tudta megszerezni. Az uralkodó pedig úgy gondolta, a volt miniszterelnök politikai presztízse nem elégséges a paktum megkötéséhez. Bánffy 1906. március 3-án olyan szellemű nyílt levelet intézett szegedi választóihoz, amely a vezérőrbizottság többségének haragját váltotta ki.⁶⁵ Ebben kifejti, hogy a kibontakozás csakis 67-es (azaz dualisztikus) alapon történhet, hiszen az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása nagyhatalmi érdek. Kinyilvánította, hogy a „nemzetnek a magyar hadseregre, mint az egész hadsereg kiegészítő részére megvan a maga alkotmányos joga”, de a katonai kérdés „ez idő szerint ésszerűen tovább nem erőltetendő.”⁶⁶ A katonai kérdésnél fontosabbnak tartja a gazdaságit, de az alkotmányválság megszüntetése miatt a – törvénytelenül bár, de megkötött és rendeletileg életbe léptetett – kereskedelmi szerződések⁶⁷ elfogadását javasolja. Tehát a gazdasági önállóságot is félretolja, de célként a gazdaság oly mértékű fejlesztését tűzi ki, hogy a szerződések lejártakor (10 év múlva!) „az önálló vámterületet minden gazdasági megrázkódtatás nélkül azonnal életbeléptethessük,”⁶⁸ s ne tudjon az osztrák fél rákényszeríteni bennünket akaratumk ellenére a szerződések meghosszabbítására. Az önálló magyar bank felállítását az 1910-es év utánra teszi, miután a bankszabadalom lejár. Az „erős magyar közművelődési” politikából azonban nem enged, kívánja „az elemi oktatásban az állami nyelv komoly elsajátításának biztosítását, a nemzeti szükséghez képest pedig a népoktatás fokozatos államosítását”.⁶⁹ Bánffy nyílt levelét a vezérőrbizottság nyilvánosan készült elítélni. Az ülésre őt is meghívták, de az Új Párt vezetője ezt március 6-ai, Kossuth Ferenchez írt újabb nyílt levelében elutasította, és kilépett⁷⁰ a koalícióból.⁷¹ A koalícióval való szakítás miatt azonban pártja bomlásnak indult. Wesselényi Miklós és Apáthy István szembefordulva Bánffyval átlépett a Függetlenségi Pártba. Hock János szintén kilépett az Új Pártból.⁷² A Szabolcs 1906. március 31-ei száma

„Az Új-párt helyzete” című vezércikkének végén Schlichter Gyuláék ezzel a mondattal biztatták Bánffy: „Mi kitartunk!”.⁷³ Ugyanebben a számban ítélték el az Új Párt egykor aktív szervezőjének, a pártprogram megfogalmazójának dr. Apáthy István kolozsvári egyetemi tanárnak magatartását. Ám a Szabolcsvármegyei Új Párt alelnökei sem álltak ki egyöntetűen Bánffy mellett. Lázár Kálmán magyar királyi főügyész helyettes már rögtön a „szegedi levél” közzététele után lemondott alelnöki állásáról és kilépett a pártból.⁷⁴ Nem sokkal később követte őt Szomjas Gusztáv is.⁷⁵

A függetlenségi párti sajtó hazaárulóként ítélte el Bánffy. A Nap című lap kétszer meghalt embernek nevezte.⁷⁶ Pedig április 4-én a bomlásnak indult koalíció is az alkukötés mellett döntött. Ferenc József április 6-án fogadta Kossuthot és Andrásyt, s gyorsan tető alá hozták a paktumot. A koalíció a kormányra jutás fejében feladta programját, nemzeti követeléseit. Ők is vállalták a katonai követelések kikapcsolását, a költségvetés és az újoncjutalék megszállását, a darabont-kormány által kötött külkereskedelmi szerződések törvénybe iktatását, a

⁶⁴ DOLMÁNYOS, 1978. 270.; Gratz, 1992. 111.

⁶⁵ DOLMÁNYOS, 1978. 270.

⁶⁶ MÉREI, 1971. 129.

⁶⁷ A Monarchia számottevő külkereskedelmi partnerei közül 1905. január 25-én Németországgal, 1906. február 1-jén Olaszországgal, február 12-én Belgiummal, március 1-jén Svájjal, március 2-án Oroszországgal írt alá új hosszú lejáratú kereskedelmi szerződést. Ezek 1906. március 1-jére előírt törvényesítésének azonban útjában állt a politikai válság, ezért a Fejérváry-kormány a parlament megkerülésével szükségrendelettel léptette életbe az autonóm vámtarifát. DOLMÁNYOS, 1978. 211–212.

⁶⁸ MÉREI, 1971. 130.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Bár ez inkább kitesztetés volt, hiszen követelték távozását. DOLMÁNYOS, 1978. 279.

⁷¹ Uo.; HANÁK, 1983. 605.

⁷² DOLMÁNYOS, 1978. 280.

⁷³ Szabolcs, 1906. március 31.

⁷⁴ Nyírvidék, 1906. március 11.

⁷⁵ Nyírvidék, 1906. április 1.

⁷⁶ DOLMÁNYOS, 1978. 279.

munkabeszüntetőkkal szemben. E bejelentésre az alispán előzetes vizsgálati eljárást rendelt el, de a fegyelmi eljárás megindítására kellő alapot nem talált. A vizsgálati jegyzőkönyvekből megtudhatjuk, hogy azért nem került sor rendőri közbelépésre, mert a Városháza előtt 10-12 fős csoportokat alakító „*segédek teljes csendben voltak, rendesen viselkedtek és a közrendet nem zavarták*”, s az önkényes beavatkozással Juhász rendőralkapitány szerint csak zavart okoztak volna.⁵⁸ Az ács és kőműves segédek egy hétig tartó bérharca sikerrel zárult. Néhány hónappal később már egy politikai rendezvény résztvevőiként álltak a Városháza udvarán. A szocialisták ugyanis december 18-án délután két órakor tartott tiltakozó gyűlésükön határozatban nyilvánították ki bizalmatlanságukat a kormány és az ellenzék iránt egyaránt. A rendezvényen – melyen a Szabolcs tudósítója szerint 300-400 ember vett részt (ezek 9/10-ét mesteresek, iparossegédek, taligások, napszámosok alkották, s az értelmiséghez sorolt ötven személyt csupán a kíváncsiság vitte a Városháza udvarára) – Malatics Géza budapesti lakatossegéd szónokolt a november 18-ai eseményekről és az általános, titkos választójog szükségességéről. A rendezvény végén a megjelentek a legnagyobb rendben oszlottak szét.⁵⁹

1905. február 26-án, Nyíregyházán sor került a magyarországi építőmunkások Budapesten székelő országos szövetsége helyi csoportjának megalakítására, melynek elnökéül Bíró Lajos építőmunkást választották meg.⁶⁰ A helyi bizottság működését csak akkor kezdhette meg, ha annak megalakulását a polgármester tudomásul vette. Erre április 3-áig várnia kellett, ugyanis Májerszky Béla március 20-án visszautasította a tudomásul vételt, mivel a megalakulásról felvett jegyzőkönyvet a megválasztott jegyző nem írta alá, így annak hitelessége nem volt teljes, és mert az alapszabályok hitelesítése sem történt meg. E hiányok pótlása után kezdhette meg működését a magyarországi építőmunkások országos szövetségének nyíregyházi csoportja, mely a Szarvas utca 50. szám alatti szakszervezeti lakását május 1-jétől a Tokaji utca 16. szám alá helyezte át.

Ugyanebben a hónapban 24 kőműves munkás részvételével újra bérharc indult. Ez azonban már nem volt olyan békés, mint az előző évi, kisebb összetűzésekre már kezdetekor sor került. Az építészek Lembergől hozattak kőműveseket, kiknek testi épségére hatósági személyek ügyeltek fel. 14 nap múltán ez a sztrájk is sikerrel zárult, a vállalkozó megadta a kívánt munkabéremelést.⁶¹

Szintén ezt a fegyvert vetették be a nyírbátori kőművessegédek az alacsony bér és a magas munkaidő ellen. A járási főszolgabíró – aki az összetűzés megakadályozására és a konfliktus megoldására törekedett – közvetítésével rövid három hét elteltével egyezsége léptek a kőműves iparosok segédjeikkel, s a munkások részére minimum 30 fillér munkabért állapítottak meg óránként, a munkaidőt pedig reggel öt órától este 7 óráig határozták meg másfél órás ebédidő megszakításával.⁶²

Nyíregyházán augusztus 27-én a Nyíregyházi Szociáldemokrata Párt ismét békés gyűlést tartott a Városháza udvarán. A szónok most is egy budapesti kiküldött, Horovitz Jenő volt, aki két és fél órás beszédében az általános, titkos választójog fontosságát hangsúlyozta 1000-1500 fős hallgatóságának, majd támadta a koalíció tagjait, akik szerinte a „*a népcsalás politikáját folytatják*”.⁶³ Ezen véleményüket keményen nyilvánították a koalíció egyik vezérének, báró Bánffy Dezsőnek Nyíregyházára érkezésekor.

A koalíció 1906 első hónapjaiban intenzív tárgyalásokat folytatott az uralkodóval, mely tárgyalások többször is kudarcba fulladtak. Február 12-én Bánffy emlékiratot juttatott el Fejérváryhoz, amelyben nyíltan jelezte, hogy hajlandó lenne a vitatott katonai követeléseket elejtve kormányt alakítani. Az önálló vámterület megvalósítását és a közoktatásügynek a népiskolától kezdve az egész vonalon való megmagyarosítását akarta a királlyal való megegyezés

⁵⁸ SZSZBML IV. B. 411. 490. d.

⁵⁹ SZSZBML V. B. 186. 508. d.; Szabolcs, 1904. december 24.

⁶⁰ SZSZBML V. B. 186. 506. d.

⁶¹ SZSZBML IV. B. 411. 494. d.; V. B. 186. 508. d.; Szabolcs, 1905. május 27.

⁶² SZSZBML IV. B. 411. 494. d.

⁶³ SZSZBML V. B. 186. 508. d.; Szabolcs, 1905. szeptember 2.

- ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században / Bp., Osiris K., 2001.
- SZABÓ Dániel: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. In: Történelmi Szemle 1992/3-4.
- SZABÓ Dániel: Képviselőházi pártok a dualizmuskori Magyarországon. In: Rubicon 2002/4-5.
- SZABÓ Dániel: Századfordulós azonosulásformák. In: Valóság 1991/11.
- SZILÁGYI László: A „kuruc vármegye”. Parlamenti képviselők és választóik a dualizmuskori Szabolcs vármegyében / Nyíregyháza, Örökségünk K., 2006.
- Szabolcsvármegye közönségéhez 17500/1905. K. számú tiszteletteljes jelentése szabolcsvármegye alispánjának Szabolcsvármegye 1905. évi I-ső félévi közigazgatásának állapotáról / Nyíregyháza, Pringer János Könyvnyomdája, 1905.

Levéltári források:

- Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (SZSZBML) IV. B. 401. Szabolcs vármegye főispánjának iratai 1874-1944.
- SZSZBML IV. B. 402. Közgyűlési jegyzőkönyv 1905/I. 43. kötet, 1905/II. 44. kötet
- SZSZBML IV. B. 403. Szabolcs vármegye központi választmányának iratai 1900-1906.
- SZSZBML IV. B. 411. Szabolcs vármegye alispánjának iratai 490. d., 494. d., 499. d., 501. d.
- SZSZBML V. B. 186. Nyíregyháza rendezett tanácsú város polgármesterének iratai. 506. d., 508. d.
- SZSZBML XIII. 4. A luskodi és vajai Vay család levéltára 1805 – 1921.

Felhasznált sajtóanyag:

- Nyíregyházi Hétfői Hírlap 1906.
- Nyírvidék 1904-1906.
- Szabolcs 1904-1906.

Tisza- és a Fejérváry-kormány felmentését minden anyagi és jogi felelősség alól, sőt a választójogi reform megvalósítását is.⁷⁷ Így az uralkodó 1906. április 7-én a koalíció bizalmát is élvező Wekerle Sándort bízta meg az új kormány megalakításával. A kormány esküetele után azonnal kiírta az új választásokat 1906. április 29. – május 8. közötti időszakra. Szabolcs vármegye valamennyi választókerületében függetlenségi párti győzelem született. A koalíció süllyedni látszó hajójáról túl hamar elmenekült Bánffy nem kapott miniszteri tárcát. Az Új Párt 13 képviselőről kettőre olvadt le, s gyakorlatilag a koalíciós kormányzás kezdeti időszakában meg is szűnt.⁷⁸ Az országos trendnek megfelelően alakult sorsa Szabolcsban is. A politikai pártpaletán újra egy átstrukturálódási folyamat vette kezdetét, mely azt jelzi számunkra, hogy a politikai útkeresés tovább folytatódott. Az 1905-1906-os kormányzati válságnak az áprilisi paktummal való felszámolása – bár azt a látszatot keltette, hogy a dualista állam rendje helyreállt – az Osztrák-Magyar Monarchiát nem mentette meg az összeomlástól, csak elodázta végső bukását.

Irodalom

- BOROS Zsuzsanna – SZABÓ Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1945)* / Bp., Korona K., 1999.
- CZÖVEK István: *Az önkényuralom és a dualizmus kora*. In: Cserenyák László (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I.* / Nyíregyháza, 1993.
- DOLMÁNYOS István: *A koalíció az 1905-1906. évi kormányzati válság idején* / Bp., Akadémiai K., 1976.
- DOLMÁNYOS István: *A koalíció kormányzatának első szakasza (1906-1907)*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890-1918. II.* / Bp., Akadémiai K., 1983.
- Dr. FABRO Henrik – Dr. UJLAKI József (szerk.): *Sturm-féle Országgyűlési Almanach 1905-1910.* / Budapest, 1905.
- FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849-1914-ig* / Debrecen, Csokonai K., 2001.
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok* / Bp., Pannonica K., 1998.
- GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. II.* / Bp., 1992.
- HANÁK Péter: *Az 1905–1906. évi politikai válság*. In: Hanák Péter (főszerk.) *Magyarország története 1890-1918. I.* / Bp., Akadémiai K., 1983.
- HANÁK Péter: *A Moharchia válságának elmélyülése*. In: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő-Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem 1900-1944.* / Bp., Korona K., 1997.
- INCZÉDY Lajos: *Az alkotmányvédelem Szabolcs vármegyében. 1905-1906.* / Nyíregyháza, 1907.
- KOZÁRI Monika: *A dualista rendszer (1867-1918)* / Bp., Pannonica K., 2005.
- LÁSZLÓ Gézáné SZARKA Ágota (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (a történelmi Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Ung vármegyék) sajtóbibliográfiája (1845-2000)*. / Nyíregyháza, 2002.
- MÉREI Gyula: *A magyar polgári pártok programjai (1867-1918)* / Bp., Akadémiai K., 1971.
- PÖLÖSKEI Ferenc: *A dualizmus válságperiódusa (1890-1918)*. In: Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790-1918.* / Bp. Korona K., 1998.

⁷⁷ DOLMÁNYOS István: *A koalíció kormányzatának első szakasza (1906–1907)*. In: Hanák Péter (főszerk.): *Magyarország története 1890–1918. II.* / Bp., Akadémiai K., 1983. 605.; DOLMÁNYOS, 1976. 296–301.; GRATZ, 1992. 116–117.; HANÁK, 1997. 66.; PÖLÖSKEI, 1998. 436.; ROMSICS, 2001. 70.; FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig* / Debrecen, Csokonai K., 2001. 87.

⁷⁸ GRATZ, 1992. 126–127.; SZABÓ, 1999.

BÉL MÁTYÁS SÁROS VÁRMEGYÉRŐL

A leírás keletkezése és vármegyei fogadtatása

1.

Bél Mátyás (1684–1749), a sokoldalú 18. századi polihisztor legnagyobb tudományvállalkozása az „Újkori Magyarország történeti-földrajzi ismertetése” (*Notitia Hungariae Novae Historico-Geographica*) címet viselte, amelyben a tudós szerző vármegyénként kívánt feldolgozni hazája múltját és korabeli állapotát.¹ A *Notitia* azonban csak részben került kiadásra: az az öt kötet, amely 1735–1749 között megjelent, a munkának csupán egy töredékét tartalmazta, míg a többi – részben a munka nagysága és az anyaggyűjtés nehézségei, részben a körülményes, többlépcsős cenzúra miatt – kéziratban maradt. Habár mind a tizenharmadik, mind a tizenkilencedik században történtek kísérletek a kiadatlan vármegyeleírások kijavítására és megjelentetésére, e próbálkozások rendre megfeneklettek. A 20. század második felében a helytörténet újra felfedezte magának a *Notitiát*, és a magyarországi megyék BéL Mátyás-féle leírásainak többségéről elkészült a magyar fordítás.² Sajnálatos azonban, hogy e kiadványok többségükben a szöveg puszta fordításán kívül szinte semmire sem vállalkoznak: hiányzik az eredeti latin szöveg közlése – sőt, gyakran nem a megfelelő kéziratot veszik alapul; hiányzik a tudományos igényű bevezető tanulmány, s főleg hiányzik az a törekvés, hogy az adott leírásnál egy kicsit messzebb tekintve az egész művet vizsgálják. Ez utóbbi különösen fájó hiányosság, mivel a *Notitia* egységes vizsgálata, a kéziratok feltérképezése máig várat magára, e nélkül viszont az elszigetelt fordítások valójában nem sokat javítanak a helyzeten.

A leírások kéziratosa anyaga igen változatos. Megtalálhatóak benne a BéL Mátyás által írt, illetve javított variánsokon kívül a neki küldött adatok, közöttük kész leírások is, a BéL által meghatározott alapelvek szerint. Így egy-egy vármegyéről több (gyakran négy-öt) fogalmazvány, tisztázata is ismert. Mindezt kiegészítik a kancelláriai és a helytartótanácsi cenzúrával kapcsolatos levelek, beadványok és kérelmek, melyek jelentős része szintén fennmaradt. Ez a gazdag irategyüttes lehetővé teszi tehát, hogy BéL Mátyás művének munkafolyamatát feltárjuk. A *Notitia* fennmaradt kéziratait több levéltárban őrzik. Legnagyobb részük az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében van, de több darabot őriz az Országos Széchényi Könyvtár, illetve a Szlovák Tudományos Akadémia (Líceumi Könyvtár) is. A helytartótanácsi iratok a Magyar Országos Levéltárban vannak.

¹ A megjelent kötetek: Belius, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. I–V. Viennae 1735–1749. (?) [Az utolsó, csupán Moson vármegye leírását tartalmazó V. kötet megjelenésének időpontja vitatott]. BéL Mátyás életéről, műveiről és a *Notitiáról* a legfontosabb tanulmányok, összefoglalások: HAAN Lajos: BéL Mátyás. Bp. 1879.; WELLMANN IMRE: BéL Mátyás (1684–1749). In: *Történelmi Szemle* 22 (1979) 381–391.; UÓ: BéL Mátyás munkássága. In: *BÉL Mátyás: Magyarország népeinek élete 1730 táján*. Bp. 1984. 5–32.; TARNAI Andor: BéL Mátyás (1684–1749). In: *BÉL Mátyás: Hungariából Magyarország felé*. Bp. 1984. 5–33.; ZOMBORI István: BéL Mátyás és a *Notitia Hungariae*. In: *BÉL Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása*. Ford. Lakatos Pál és Téglássy Imre. Szeged 1984. 113–162.; SZELESTEI N. László: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Bp. 1989. (különösen 62–76.). Nyomtatásban megjelent műveiről, valamint a róla szóló (főként a szlovák) szakirodalomról (1984-ig) készített bibliográfiát BELÁK, Blažej: Matej Bel: *Personálna bibliografia*. Martin 1984. Alapvető fontosságú BéL levelezésének a kiadása: SZELESTEI N. László: BéL Mátyás levelezése. Bp. 1993. Kéziratban maradt műveihez, ill. általában kéziratosa hagyatékához készült segédletet: SZELESTEI N. László: BéL Mátyás kéziratosa hagyatékának katalógusa. Bp. 1984.; TÓTH Gergely: BéL Mátyás kéziratosa a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (katalógus). Bp. 2006.

² A *Notitia* egyes részeinek magyar fordításairól 2003-ig részletes bibliográfiát ad HORVÁTH Gergely Krisztián: *Csiszolatlan gyémánt. BéL Mátyás életművéről három kiadvány kapcsán*. In: *Korall* 11–12 (2003) 273–287. (a bibliográfiát l. 285–287.).

SHAKESPEARE ÉS A CSEH TENGERPART

Ruttkay Kálmán Shakespeare *Téli regéjének* 1983-as magyar kiadásához írt utószavában olvasom: „Hogy a *Téli regében* mi van, arra sokan talán csak azt tudják válaszolni: a cseh tengerpart, Shakespeare alighanem leghírhedtebb tárgyi tévedése, amelyről még azok is tudnak, akik magát a drámát nem ismerik.” Ebből azonban – folytatja – ostobaság a „pallérozatlan östehetség, a vadzseni képét” kirajzolni; már csak azért is, mert a dráma forrásában, Robert Green *Pandostójában* is van tengerpartja Csehországnak. Csakugyan, ebben a darabban – megnéztem – ez a helymegjelölés tucatnyi alkalommal kerül elő, Prága is a tenger partján fekszik (*Pandosto, The Triumph of Time*. London 1588). Márpedig ez a szerző távolról sem tekinthető „östehetség”-nek, a nyomtatvány címlapja szerint „Maister of Artes in Cambridge” volt. Gondolom, olvasott eleget. Mint a *Világirodalmi lexikonban* látom, bejárta fél Európát (Lengyelországban is megfordult), éppen Csehországba nem jutott el. Arról csak olvasott.

Mégpedig Antonio Bonfini *Magyar történetét* olvasta. Ennek – többek között a cseh eseményekkel is foglalkozó – III. tizede a *Pandosto* születése, 1588 előtt latinul három, németül két alkalommal jelent meg nyomtatásban. A cseh vonatkozásokra nézve Bonfini alapvető forrása Enea Silvio Piccolomini *Cseh története* volt. Ez tudósít arról, hogy 1422 augusztus-szeptemberében Nürnbergben birodalmi gyűlést tartottak, amelynek fő témája a husziták elleni küzdelem volt. A gyűlésen Zsigmond császár támadásra biztatta a birodalom fejedelmeit: „Post haec Sigismundus electoribus diem statuit, ut in celebritate divi Bartholomei ad occidentem plagam Bohemiam cum copiis ingrederentur, ipse ad orientalem latus cum Hungarorum exercitu aggressurus.” (*Historia Bohemica* 44.) Vagyis tehát a választófejedelmek Csehország nyugati oldalát támadják, míg ő a keletit fogja. Bonfini pontról pontra átveszi a tudósítást, azonban – ahogy magára valamit adó humanistához illik – némi stiláris módosítással: „Sigismundus... omnes imperii Romani electores admonuit, ut ad festum divi Bartholomei diem eam Bohemie partem, que spectat ad Oceanum, ex composito adorirentur, se vero cum Ungaris, que ad exortum Solis pertinet, invasurum esse significat.” (*Rerum Ungaricarum decades* 3.2.430.) Hajszálra ugyanazt mondja, csak épp a „nyugati” helyett írja az „Óceán felé néző” oldalt. És íme, itt a cseh tengerpart. A szerzőnek, persze, eszébe sem jutott, hogy ezt az iránymegjelölést így is lehet értelmezni, de úgy látszik, lehet. Enea Silvio munkáját természetesen sokan forgatták, sokan használták, sokan idézték, de hogy valaki más ugyanezen a ponton ugyanígy módosította volna, azt nem hiszem.

Minthogy magam csak véletlenül botlottam rá erre az adalékra, valaki megnézhetné, nem talált-e Green (vagy Shakespeare) mást is a mi históriánkban.

HITSZEGŐ RÓMAIAK (GÖRÖGÖK) – ERETNEK ÖRMÉNYEK

(ADALÉKOK AZ ÖRMÉNY-BIZÁNCI KONFESSZIONÁLIS KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉHEZ)

Komoly vita van arról, hogy a kelet-római, a későbbi bizánci birodalom területén a görögön kívül mely etnikumok játszottak komoly szerepet az államalakulat irányításában. Sokan az örményeket és a grúzokat emelik ki, mint olyan integrálható népeiséget, amely a birodalom kormányzásában, közigazgatásában vagy a katonaságban kiemelkedő fontossággal bírt. Különösen érdekes e kérdés konfesszionális alapokon való megközelítése. A grúzok esetében valamelyest könnyebb kiigazodni, hiszen a 7. század eleje óta a grúz egyház a végérvényesen ortodox khalkédónita hitelveket vallotta, ami által könnyebbé tette e népeiség integrációját a birodalomba.¹

Az örmények esetében sokkalta bonyolultabb a helyzet. A IV. khalkédóni egyetemes zsinathoz való ellentmondásos kapcsolatuk a bizánci ortodoxia értelmezésében a monofizitizmussal való szimpátiájukat jelentette. Ez a kép ugyanakkor nyilvánvalóan torznak volt tekinthető, mert az örmény egyház önmagát apostolinak, ortodoxnak, és egyetemesnek, azaz katolikusnak vallotta, s nemzeti zsinatain hitelveiben Khalkédón kapcsán ugyan fenntartásainak adott hangot, ám a monofizitizmust s annak követőit, mint például Euthykhés apátot († 454) és Sevéros (512–518, † 538) antiókhiai pátriárkát igen határozottan elutasította. Az örmény egyház ugyanakkor megosztott volt, mivel a nyugati örmény területek püspökei Konstantinápoly fennhatósága alá tartoztak, és jó néhányan közülük részt vettek a khalkédóni zsinaton és elfogadták annak tanításait. Ugyanakkor a nagyobbik, keleti rész – ahol maga az örmény egyházfő, a katolikosz székel, s amelynek tartományjaiból időről-időre nagyobb számú örmény csoportok telepedtek át a birodalom területére – püspökei a Szászánidák ellen 449-ben kirobbant szabadságharcban való aktív részvétel miatt nem vehettek részt a zsinaton, s így ezek a keleti területek az egyetemes egyház ügyeivel érdemben mintegy ötven esztendőn át nem is foglalkoztak. Sőt Khalkédónról egy torz zsinat képe jutott el Örményországba, ahol meglátásuk szerint rehabilitálták az örmények által ellenségesnek titulált nesztorianizmust. Ez utóbbi irányzatot pedig a Szászánida hatalmi politika az örmények ellenében felkarolta, s képviselőit igyekezett az örmény egyház ellen uszítani.

Az örmény krónikairódalomban ugyanakkor markáns Róma-,² vagy Bizánc-ellenesség alakult ki, mivel Konstantinápoly, mint keresztény szövetséges, több ízben is cserbenhagyta az ör-

¹ Az örményeknek a Bizánci (Kelet-Római) Birodalomban játszott szerepéről lásd: Moravcsik, Gy.–Jenkins R. J. H., eds. *Constantinus Porphyrogenitus. De Administrando Imperio*. (Budapest–London, 1949) Vols. 1, 238–241.; Charanis, P. *The Armenians in the Byzantine Empire*. (Lisbon, 1963), 19–25. A továbbiakban Charanis (1963); Adontz, N. *Études arméno-byzantines*. (Lisbon, 1965) 45–75. A továbbiakban Adontz (1965); Adontz, N. *Armenia in the Period of the Justinian Period*. (Lisbon–Louvain, 1970), 55–74.; Dédéyan, G. „L’immigration arménienne en Cappadoce au XIe siècle.” In: *Byzantion* 45 (1975), 65–99. A továbbiakban Dédéyan, (1975); Dédéyan, G. „Mleh le Grand stratège du Lykandos.” In: *Revue des études arméniennes* 15 (1981), 72–102.; Ter–Lewondyan, A. „Observation sur la situation politique et économique de l’Arménie aux VIIe–IXe siècles.” In: *Revue des études arméniennes* 18 (1984), 197–213.; Cheynet, J.-C. *Pouvoir et contestations à Byzance*. (Paris, 1990), 19–38. A továbbiakban Cheynet (1990); Kaplan, M. *Les hommes et la terre à Byzance de VIe au IXe siècle*. (Paris, 1992), 445–456.; Garsoian, N. „The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire.” In: *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*. Ahrweiler, H.–Laiou A. E., eds. (Dumbarton Oaks, 1998), 53–124. A továbbiakban Garsoian (1998).

² Általában a középkori örmény krónikairódalomban magát a Bizánc kifejezést sosem használta, mindvégig a rómaiak vagy a görögök országa és királysága (*t’agaworut’wn Hřomayec’woy, erkir Hunac’*) kifejezés szerepel. A császárváros, illetve a magát a birodalmat az egész középkor folyamán csak Romának (klasszikus örményül: *Hřom* vagy *Horomk’*) nevezte. Konkrétan Bizáncra is csak egy kifejezést találtunk V. „Történész” János katolikosz (*Yovhannēs Patmaban Draxanakertac’i*) történeti munkájában, ahol megemlíti Bizáncot (klasszikus örményül: *Biwand*), de nem mint császárvárost vagy birodalmat, hanem az ókori görög Megara gyarmatvárosát Byzantiont. Emin, M., ed. *Yovhannu kat’otikos Draxanakertac’woy Patmut’iwn Hayoc’* (Yovhannēs Draxanakertac’i kat’otikos: Örményország története). (Tiflis, 1912), 50. A továbbiakban Draxanakertac’i (1912).

ménységet a pogány perzsák elleni háborújában. A történeti irodalomban főleg a 7. században kezdett kikristályosodni ez a markáns Bizánc (Róma) ellenes attitűd, amely időnként nyílt Khalkédón ellenességbe csapott át, annak dacára, hogy az örmény egyház a nemzeti zsinaton nyíltan nem fordult szembe a khalkédónizmussal, illetve elítélte a monofizita tanokat.³ Ez a kölcsönös ellentét már a 7. századtól kezdve vég nélküli ellenségeskedéseket és hitvitákat eredményezett, amelyek már-már toposzokká és sztereotípiákká alakultak át. Ezekben kölcsönösen hitszegőknek, aposztatáknak, eretnekeknek vagy hitetlennek nevezték egymást. Erre jó példa volt a Sebēos püspöknek tulajdonított és a 7. század végén keletkezett krónika: II. Iustinianos Rhinotmetos kelet-római császár (685–695, 705–711) uralkodásakor az örmény területeken állomásozó csapatok szájába adta, hogy az országot úgy kell tekinteni, mint a sötét hitetlenek földjét.⁴ Ugyanakkor ennek ellenvéleménye is megtalálható a nevezett örmény egyházfő krónikájában, ahol a kelet-rómaiakat vagy bizánciakat úgy írja le, mint felfuvalkodott khalkédóniták, akik az igaz örmény keresztény hit kiirtására törekednek. A továbbiakban is szinte egyhangúnak tűnő ismétlődéseknek lehetünk tanúi, amelyben kijelentik, hogy a görögöknek (rómaiaknak) nem szabad egyáltalán megbízniuk az örményekben, mert számítók, titokzatosak, eluralkodott bennük a kalmár-szellem, mindent és mindenkit megrontanak, s állandóan csak áltatnak, csalnak és megtévesztenek minden igazhitű ortodox keresztényt. Sőt össze is foglalták, hogy a legszörnyűbb emberfajnak tekintik az örményeket, akik telve vannak mindenféle csúf és komisz gonosszággal, s természetükből adódóan csakis a csalásra, a szégyelre és a becsületsértésre hajlamosak.⁵ Matt'ēos Uṙhayec'i a 11. század végén hasonlóképp vélekedik a bizánciakról (bár ehhez hozzá kell tennünk, hogy az örmény irodalomban mély nyomot hagyott Örményország 1045-ben történt okkupációja, s a krónikairódmak csak úgy hemzsegték a Bizáncot pocskondiázó passzusoktól). Az említett örmény történetíró egyszerűen csak álnoknak, puhány népnek tartotta a rómaiaknak aposztrofált görögöket, s szerinte a világ leggyávább népe, mert már pusztán a farkas megpillantásától is futásnak erednek, s úgy menekülnek, mint a nyulak, ahelyett, hogy bátor oroszlánként küzdenének.⁶ Ráadásul a krónikás Matt'ēos Uṙhayec'i az antiókhiai örmény herceg szájába adja azt a mondatot, hogy a legdicstelenebb emberi faj a hitszegő rómaiaké, akik árulók közt a legárulóbbak.⁷ E kölcsönös

³Girk' T'ht'oc' (Levelek Könyve). (Tiflis, 1901), 177–183. A továbbiakban Girk' T'ht'oc' (1901); Arpee., A. *History of the Armenian Christianity*. (New York, 1946), 56–75.; Mesrop Vardapet. *Patmut' iwn Hay Eketec' ii* (Az örmény egyház története). (Peyrut', 1957), 96–121, 152–156.; Sarkissian K. *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. (London, 1965), 7–42, 196–213.; Garsoian, N. „Politique ou orthodoxie? L'Arménie au quatrieme sieclé.” In: *Revue des études arméniennes* 4 (1976) 297–320.; Zekiyan, L. B. „La rupture des Églises géorgienne et arménienne au début du VIIe siècle.” In: *Revue des études arméniennes* 16 (1982), 155–174.; Örmanean, M. *Hayoc' eketec' in* (Az örmény egyház). (Erewan, 1993), 59–75.; Garsoian, N. „Quelques précisions préliminiare sur la schisme entre les églises byzantine et arménienne.” In: *L'Arménie et Byzance. Histoire et Culture*. (Paris, 1996), 98–112. Nina Garsoian professzor a két egyház közötti teológiai szakadásról beszél, holott az erre vonatkozó örmény forrásokból ez nem derül ki. Ha szakadásról beszélünk, akkor egyértelműen poltikai szakadást kell megállapítani, amely a két egyház között a 10. század második felében alakult ki. Az örmény egyház gyakorlatilag kezdettől fogva az autokefeliára törekedett, s nem akarta elismerni sem Alexandria, sem Antiókhia, sem Róma, sem pedig Konstantinápoly joghatóságát. A monofizitizmus gyanúja az örmény egyházak ilyenfajta engedetlenségéből fakadt.

⁴Hozzá kell tennünk, hogy a szakma jeles képviselői úgy tartják, hogy nem maga Sebēos püspök írta a krónikát, hanem csak ő állította össze a 7. században (más vélekedések szerint a 9–10. század fordulóján): Abgaryan, G., ed. *Patmut' iwn Sebēosi* (Sebēos püspök története). (Erewan, 1979), 100, 112–113. A továbbiakban Sebēos (1979). Sebēos püspök volt az első olyan örmény történetíró, aki a krónikájában név szerint is kritizálta a khalkédóni zsinatot, mivel úgy ítélte meg, hogy a zsinat tanítása veszélyezteti az örmény egyház különállását.; Greenwood, T. W. „Sasanian Echoes and Apocalyptic Expectations: A Re-Evaluation of the History Attributed to Sebēos.” In: *Le Muséon* 1–2 (2002), 360, 362, 392–394. A továbbiakban Greenwood (2002).

⁵Sebēos (1979), 115.; Vryonis, S. „Byzantine Images of the Armenians.” In: *The Armenian Image in History and Literature*. Hovhannisian, R., ed. (Malibu, 1981), 68–69, 71.; Dédéyan, G. „Les Arméniens soldats de Byzance.” In: *Bazmavēp* 145 (1985), 165–166.; Garsoian (1998), 67.; Greenwood (2002), 324.

⁶*Patmut' iwn Matt' ēosi Uṙhayec' woy* (Matt' ēos Uṙhayec' i krónikája). (Yerusalēm, 1869), 113–114, 128–130. A továbbiakban Uṙhayec' i (1869).

⁷Uṙhayeci' (1869), 178.

előítéletek leginkább az egyházi kapcsolatokban mutatkoztak meg, bár megjegyzendő: a terjedelmi keretek nem teszik ugyan lehetővé, azonban nem szabad teljesen figyelmen kívül hagyni ezt a problémát.

Először is meg kell vizsgálni, hogy milyen környezet fogadta azokat az örményeket, akik a történelem szeszélye folytán, akaratok ellenére Konstantinápoly alattvalói lettek. Ezt a problémát talán konfesszionális alapon lehetne legjobban bemutatni. Az örmény egyház fokozatos függetlenedése az egyetemestől nem jelentett azonnal ellenséges viszonyt a bizánci ortodoxiával. Azért szükséges itt függetlenedésről beszélni, mert az örmények elszakadása finoman szólva is erős megfogalmazás, hiszen az örmény egyház – mint említettük – hivatalosan, a zsinati akták tükrében az egyetemes egyház szerves részének tartotta magát, emellett viszont kényszerrel ügyelt arra, hogy a nagyobb egyházi központok, mint Antiókhia vagy Konstantinápoly ne nagyon avatkozzanak be az ügyeibe. Bár a későbbi örmény történeti forrásokban található kusza leírások sok tekintetben félrevezethetik a szakma művelőit, azonban az említett függetlenedés tisztán nyomon követhető. Az 572-ben lezajlott, II. Vardan Mamikonean főúr által vezetett perzsaellenes felkelés idején az örmények Konstantinápolytól kértek segítséget, ám ez az akció kudarccal végződött, s a mozgalom vezetői a császárvárosban kerestek menedéket, ahol újra akarták szervezni az ellenállást, s a kért segítség fejében az örmények felajánlották, hogy egyházi kérdésekben közelednének a bizánci ortodoxiához, s elismernék Konstantinápoly főségét.⁸ Ebben kulcsszerepet játszott II. János (*Yovhannēs Gabelean*) katolikosz (557–574) is: ő elfogadta ezt a közeledést (ugyanis unióról itt nem beszélhetünk!), de mihelyst hazatért Konstantinápolyból azonnal vissza is vonta, mivel az nem szolgálta egyháza érdekeit.⁹ Ezt az aktust Sebēos püspök néhány évtizeddel később krónikájában úgy írta le, hogy az egyezésnek megfelelően az örmény születésű Maurikios császár (582–602), miután 590-ben elfoglalta Örményországot, rendeletbe adta az örmény egyháznak, hogy győzzék meg az alsóbb klérust, valamint a köznépet a khalkédónita ortodoxia elfogadásának szükségességéről. Ezen túlmenően Konstantinápoly szándéka volt egy közös zsinat megtartása, amelyen a két egyház képviselői kimondják az egységet, a joghatóságot viszont Konstantinápoly gyakorolná.¹⁰ Ez valójában megosztást és skizma közeli állapotot eredményezett az örmény egyházon belül. Emiatt az 591-ben Theodosiupolisban (örményül: Karin) összehívott zsinaton az örmény egyháznak csak a töredéke jelent meg, ahol a kelet-római fegyverek árnyékában örmény khalkédónita katolikoszt választottak egy bizonyos János (*Yovhannēs Bagaranc'i*) (591–610) személyében. Az igazi legális örmény egyházfő II. Mózes (*Movsēs Eliwardec'i*) (574–604) és a klérus többsége távol maradt a zsinattól, egyrészt mert nem látta szükségét az egységnek, másrészt pedig önmagában véve is egyetemesnek tartotta az örmény egyházat. A zsinat rendelkezései folytán II. Mózes egyházfő az egyház érdekeit látta sérülni, mivel egy ellenjelöltet akartak a kelet-rómaiak katolikosszá emelni egész Örményországban.¹¹ II. Mózes így nem fogadhatta el a császár meghívását. Utalva az Azat folyó által meghúzott új „örmény”-bizánci határra, dehonesztáló hangnemben írt levéllel felelt a császár meghívására: „*Nem vagyok haj-*

⁸ Mahé, J-P. „L'Église arménienne de 611 à 1066.” In: *Histoire du christianisme*. Ed: Dagron, G. Vol. 4. (Paris, 1993), 461–463. A továbbiakban Mahé (1993).

⁹ Tēr-Mik'aēlean, A., ed. *Samuēli k'ahanayi Anec'woy hawak'munk' i groc' patmagrac'* (Samuēl Anec'i pap: Történeti feljegyzések története). (Vafaršapat, 1893), 272–277. A továbbiakban Anec'i (1893.); Draxanakterac'i (1912), 72–73.; Melik'-Ōhanjanyan, K. A., ed. *Kirakos Ganjakec'i: Patmut'iwn Hayoc'* (Kirakos Ganjakec'i: Örményország története). (Erewan, 1961), 41. A továbbiakban Ganjakec'i, (1961.); Sanspeur, C: „Une nouvelle liste de catholikos dans le manuscrit arméniens 121 de Paris.” In: *Handēs Amsorea* 4–6 (1973), 185–203.; Boisson-Chénorhokian, P. „La liste des patriarches Arméniens par la Catholikos Yovhannēs Draxanakterac'i (X. siècle).” In: *Revue des études arméniennes* 22 (1990–1991), 185–205.

¹⁰ Sebēos (1979), 91.; Greenwood (2002) 361.

¹¹ Sebēos (1979), 36.; Aṙak'elyan, V., ed. *Movsēs Kaṙankatwac'i: Patmut'iwn Atwanic' ašxarhi*. (Movsēs Kaṙankatwac'i: A kaukázusi Albánia története). (Erewan, 1983), 267–268. A továbbiakban Kaṙankatwac'i (1983.); Garsoian, N. „Secular Jurisdiction over the Armenian Church (Fourth–Seventh Centuries).” In: *Okéanos: Essays presented to Ihor Ševčenko on His Sixtieth Birthday*. Eds. Mango, E.–Pritsak, O. (Cambridge, 1983). 223–232.; Greenwood (2002), 368–369.

landó átkelni az Azat-folyón, hogy zabáljam a rómaiak megsütött kenyerét, s hogy megigyam forralt vizüket.”¹² Ez a görög liturgiában az eucharisziára tett cinikus és megvető kijelentés igen elmérgesítette a két egyház közötti viszonyt, s a khalkédónita források tulajdonképpen ettől az időtől fogva kezdenek az örmény katolikoszokra úgy tekinteni, mint engedetlen sátni eretnekekre.¹³ Sőt néhány évtizeddel később, II. Konstans császár (641–668) 653–654-es örményországi hadjáratakor a kelet-rómaiak (görögök) több alkalommal is panaszkodtak az örményekre, hogy szidalmazzák és káromolják a szent khalkédóni zsinatot, és I. Nagy Szent Leó pápa (440–461) *Tomusát* (*Tumar Lewoni*), sőt ráadásul ki is átkozták őket, s ezért kérték a császárt, hogy a pátriárkával egyetértésben hozzon egy olyan kötelező érvényű rendeletet, amelyben az örményeknek el kell fogadniuk Khalkédont és Leó pápa levelét, hogy többé ne nézzék le a zsinat tanítását.¹⁴ Erre az örmények válaszul behódoltak az országuk keleti határán állomásozó arab csapatoknak. Az örményországi arab uralom mintegy másfél évszázadra pontot tett az örmény-bizánci hitvitákra.

Az újabb ilyen típusú kapcsolatok a 10. század első felében újultak ki, méghozzá nagy elánal. Örmény szerzeteseket és papokat üldöztek el az araboktól visszafoglalt területekről, azzal az ürüggyel, hogy ott hazátlanok, s menjenek a bizánciak által kevésbé kontrollált keleti örmény tartományokba, ugyanakkor tudomásunk van arról is, hogy számos alkalommal történtek tömeges gyilkosságok mind a bizánciak, mind pedig a khalkédónita grúzok részéről.¹⁵ A grúzoknak az örmények iránti ellenszenvé mélyebbről fakadt, s kevesen bocsátották meg az örmény egyház vezetőinek, hogy még az arab uralom idején a kalifáknál kijárták a grúz egyház feletti joghatóság megszerzését, ezzel illegálisba kényszerítve a khalkédónita grúz klérust.¹⁶ Mindezt az örmények bosszúhadjáratokkal igyekeztek megtorolni. Ennek volt egyik vérfagyasztó példája, amikor 937-ben Abas Bagratuni örmény király (930–953) nyilvánosan kitolta a khalkédónita grúz Bēr herceg szemeit, mert a bizánci rítus szerint kívánta felszenteltetni az örményországi Kars (*Łars*) városában a Szent Apostolok (*Surb Ařak'eloc'*) tiszteletére emelt székesegyházát.¹⁷ E periódusban a viták középpontjában Sebasteia khalkédónita anonim metropolitája állt, akit azzal vádoltak meg az örmények, hogy örmény papokat börtönzött be, s láncra verve küldte őket a birodalom fővárosába, ahol halálra kínozták őket. A helyi örmény püspököket és apátokat hol erővel, hol meggyőzéssel pedig arra ösztökölte, híveikkel együtt térjenek át a „római” hitre. Ezt I. Xač'ik (*Xač'ik Arřaruni*) örmény egyházfő (973–991) polémikus hangvételű leveleiben többször is sérelmezte a metropolitánál, továbbá azért is neheztelt, mert a nevezett egyházmegyében egyenesen megtiltották az örményeknek, hogy saját nyelvükön imádkozzanak vagy istentiszteleteket tartsanak.¹⁸ Erre válaszként az örmény egyházfő a görög területeken lévő örmények részére „missziós” püspököket szentelt fel, s „dobott át” a bizánci területekre, hogy megakadályozza az örmények áttérítését és aszimilációját.¹⁹ A 10. század végétől kezdve a birodalom csapatai egyre több területet hasítottak ki Örményországból és azon nyomban khalkédónita egyházmegyéket szerveztek, s élükre görög püspököket és metropolitákat neveztek ki, az örmény főpapokat pedig elűzték onnan.²⁰

¹² Garitte, G, ed. *La Narratio de rebus Armeniae*. Louvain, 1952. 40–41, 226–227. A továbbiakban Garitte (1952).; Ganjakec'i (1961), 41–42, 44.; Kařankatwac'i (1983), 269, 273.

¹³ Garitte (1952), 130.

¹⁴ Sebēos (1979), 148–149, 162–163.; Greenwood (2002), 366–367.

¹⁵ *Hawak'umn patmut'ean Vardanay Vardapeti* (Vardan Vardapet Arewelc'i történelmének gyűjteménye). (Venetik, 1862). 187. A továbbiakban Vardan (1862).; Malxaseanc', S., ed. *Step'anos Tarōnac'i Asołkan: Patmut'iwn tiezerakan* (Step'anos Asołik Tarōnac'i: Egyetemes történet). (Sankt–Petersburg, 1885), 29. A továbbiakban Asołik (1885).

¹⁶ Vardan (1862), 186–187.; Asołik (1885), 29–31.

¹⁷ Vardan (1862), 188–189.; Asołik (1885), 27–28.; Mahé (1993), 510.

¹⁸ Asołik (1885), 127–128.; Ganjakec'i (1961), 88.

¹⁹ Asołik (1885), 141–144.; Girk' T'it'oc' (1901), 302–322.; Mahé (1993), 511–512.

²⁰ Arutjunova–Fidanjan, V. *Armjane Xalkedonity na vostočnyx granicax vizanijskoj imperii (XI v)*. (Erevan, 1980), 152–165. A továbbiakban Arutjunova–Fidanjan (1980).; Mahé (1993), 515–521.; Arutjunova–Fidanjan,

A Bagratida királyság 11. század közepén történt bukásával átmenetileg az örmények vallási helyzete is megroppant. I. Péter (*Petros Getadarj*) egyházfőt (1016–1054), majd utódját, II. Xač'ikot (*Xač'ik Anec'i*) (1054–1060) Konstantinápolyba hurcolták és házi őrizetben tartották, miközben a bizánciak elkobozták a katolikoszi kancelláriát és a kincstárat.²¹ II. Xač'ik katolikosz halála (1060) után a bizánci hatóságok egyenesen megtiltották az örményeknek, hogy katolikosz-választó zsinatot tartsanak, s emiatt az egyházfői intézményt mintegy öt éven keresztül nem töltötték be.²² Az új katolikoszt, II. „Hitvalló” Szent Gergelyt (*Surb Grigor Vkayasēr*) (1065–1087) csak titokban választották meg és szentelték fel, de mivel nem látta biztonságosnak Örményországot, az Eufrátesz középső folyásánál lévő Karmiravank' kolostorban rendezte be új székhelyét.²³ Jól illusztrálja az örményekkel szembeni ellenséges érzéseket a bizánci szolgálatban álló khalkédónita armeno-grúz Dávid Kuropalates herceg esete is. Mielőtt az általa vezetett bizánci csapatok megkezdték volna a szeldzsuk kézen lévő Xlat' városának ostromát, a herceg levelet intézett a várost védő erők parancsnokához, amelyben az állt, hogy meglátása szerint a muszlimok mecsetei és az örmények templomai között egyáltalán nincs hitbeli különbség.²⁴

A legkomolyabb probléma az örmény-bizánci egyházi kapcsolatban mindkét oldalon az újonnan áttértek újrakeresztelése volt, amelyet mindkét egyházban a kánonok áthágásának minősítettek. Erről a gyakorlatról első ízben I. Ananiás (*Anania Mokac'i*) katolikosz (943–967) idejéből értesülünk. Egy bizonyos Demeter (*Demetrē*) tartományúr esküvel tagadta meg örmény ősei hitét, s a grúzoktól kérve lelki támaszt, kétszer is alámerült az örmények által végzetesnek tartott khalkédónita vízben.²⁵ Példaként hozható fel még a 10. század közepén Yakob Hark'ec'i püspök esete, aki, miután elhagyta ősei örmény hitét, arra kérte a bizánciakat, hogy a görög rítus szerint kereszteljék meg.²⁶ Mindeközben az Örményországtól távol lévő Athos hegyén, a grúzok és a khalkédónita örmény szerzetesek által alapított Ivíron (*Ibéron*) kolostorban megjelent az örmény Čočik főúr, akit újra megkereszteltek, s belépett a kolostor szerzetesi közösségébe.²⁷

Az újrakeresztelést az örmények és a bizánci császárok sem nézték mindig jó szemmel. IX. Konstantinos Monomakhos császár (1042–1055) egyenesen megtiltotta, hogy az esküvel áttért örményeket újrakereszteljék, s minden valószínűség szerint ezt a gyakorlatot egészen a Komnénosok hatalomra jutásáig (1081) folytatták. Bár az is igaz, hogy magát az örmény rítus szerinti keresztelést ebben a periódusban eretnek szokásnak, álszentségnek minősítették a bizánciak, azonban az esetek túlnyomó többségében a hatóságok szemet hunytak efelett. Sőt a 12. század végén az örmények újrakeresztelését II. Isakios Angelos császár (1185–1195) újra megtiltotta.²⁸

Mindazonáltal az örmény-bizánci egyházi kapcsolatoknak a hosszan tartó feszültségek mellett voltak rövid békésebb periódusai is. Ebből kettőt mindenképp fontos kiemelni, az egyik a 9–10. század fordulója, a másik pedig I. Manuél Komnénos császár (1143–1180) uralkodása

V. „L'image de l'Empire Byzantin dans l'historiographie arménienne médiévale (Xe-XIe siècle).” In: *L'Arménie et Byzance. Histoire et Culture*. (Paris, 1996), 7–8.; Garsoian (1998), 70–71.

²¹ Vardan (1862), 192–193.; Uřhayec'i (1869), 34, 85–87.; Yuzbařyan, K. ed. *Patmut'iwn Aristakisi Lastiverc'woy*. (Erewan, 1963). 71–74. A továbbiakban Lastiverc'i (1963.); Ganjakec'i (1961), 95.; Grousset, R. *Histoire de l'Arménie des origines à 1071*. (Paris, 1947), 593–594. A továbbiakban Grousset (1947.); Kařankatwac'i (1983), 347, 352.; Mahé (1993), 521–529.

²² T'amrazyan, H., H., ed. *Anania Narekac'i: Keankē ew Matenagrut'iwnē*. (Erewan, 1986), 144–145.; Mahé (1993), 513.; Garsoian (1998), 72.

²³ Uřhayec'i (1869), 127–128.; Lastiverc'i (1963), 91, 94.; Ganjakec'i (1961), 95, 97–98, 100.; Grousset (1947), 617–618.; Kařankatwac'i (1983), 342.

²⁴ Asořik (1885), 66–68, 268.; Arutjunova–Fidanjan (1980), 81–82.

²⁵ Asořik (1885), 257.; Ganjakec'i (1961), 85–88, 199.; Kařankatwac'i (1983), 347.; Arutjunova–Fidanjan (1980), 64–65, 74.

²⁶ Lastiverc'i (1963), 111.

²⁷ Asořik (1885), 157.

²⁸ Matt'eos Uřhayec'i (1869), 300–301.

volt. Fontos gesztusnak számított Konstantinápoly részéről, hogy az örmények apostolának, Világosító Szent Gergelynek (*Surb Grigor Lusaworič'*) (302–325) az (az utókor által kétségesnek tartott) ereklyéit 875-ben Theodóra régens-császárnő Örményországba küldte, amelyet lehetett úgy is értelmezni, hogy Konstantinápoly elismerte az örmény keresztény hagyományokat.²⁹ Az örmény szent ráadásul megtalálható a görög egyház *synaxarionjaiban*, jóllehet pontos helye és ünnepének dátuma igencsak zavaros.³⁰ Az örmény származású I. Szent Phótios pátriárka (858–867, 877–886), I. Zakariás (*Zak'aria Jagec'i*) katolikoszhoz (855–877) intézett levele pedig hallgatólagosan elismerte az örmény egyház önállóságát, mivel az örmény egyházfőt a levélben Júdás (Tádé), és Bertalan apostolok utódjaként köszönti, azaz elismeri az örmény egyház apostoli alapítását, amely ugyan történetileg nem nyert bizonyítást.³¹ Mindenesetre Phótios pátriárka ezzel a gesztussal azt igyekezett sugallni, hogy az örmény egyház valójában egyetemes ortodox egyház, s ugyanazon elveket vallja, mint a görög. Ez a részleges közeledés mutatkozott meg 862-ben, amikor az örmény egyház Širakawan városában tartotta nemzeti zsinatát, ahol a jelenlévő khalkédónita és örmény püspökök meggyeztek abban, hogy nem látnak teológiai és hitbéli különbséget az örmény és az egyetemes egyház tanítása között, s elismerik egymás autokefáliáját. Ugyanakkor ebben komoly szerepet játszott az örmény egyháznak és a világi vezetésnek a kompromisszum-kereső politikája is, mivel ebben a periódusban a gyengülő arab uralom miatt a bizánci politikában komoly szövetségest láttak, amely elősegíthette az ország gyors függetlenedését a Bagratuni fejedelmi család vezetésével, akiknek viszont elemi érdekük volt a Kaukázusban egy politikai keretek közé szorított hallgatólagos keresztény egység fenntartása.³² Talán ennek szellemében nyilatkozott meg a tudós Maštoc' Ełivardec'i püspök, Sewan kolostorának főapátja a 9–10. század fordulóján. A főpap kijelentette, hogy nem lát semmilyen hitbéli és teológiai különbséget az örmények, a rómaiak és a grúzok (ibérek) egyháza között.³³ Igaz őt e merész kijelentése miatt a görögellenes II. György (*Gēworg Gar nec'i*) katolikosz (878–898) kiátkozta és száműzte, de később az udvar és az alsóbb klérus nyomására feloldották a felette kimondott egyházi átkot, sőt 898-ban ő követte II. Györgyöt katolikoszként I. (Szent) Maštoc' (898–899) néven.³⁴ Mindezen felül Konstantinápoly még nagyobb engedményt, illetve gesztust tett az örmények irányában, amikor I. Szent Nikolaos Mystikos pátriárka (901–907, 912–925) két ízben is elismerte V. „Történész” János (*Yovhannēs Drasxanakertac'i*) katolikoszhoz (899–928) küldött levelében, hogy az örmény egyházfő spirituális vezetésével az örmények, a grúzok és a kaukázusi albánok egy és ugyanazon keresztény közösséghez tartoznak.³⁵ Ezáltal tehát legalizálta, hogy az örmény egyház joghatósággal bír a khalkédónita ortodox grúzok felett. Bizonyos szempontból ez egyfajta elérni kívánt uniós törekvés volt mindkét egyház részéről, s ezekben

²⁹ Vardan (1862), 177.

³⁰ Vardan (1862), 184.; Kałankatwac'i (1983), 274, 342–343.

³¹ Az örmény hagiografikus hagyomány szerint az örmény területekre az 1. század közepén Tádé (Júdás) és Bertalan apostolok hozták el a kereszténységet. Garitte (1952), 372–373.; Darrouzès, J. „Deux lettres inédites de Photius aux Arméniens.” In: *Revue des études byzantines* 29 (1971), 155–156. A továbbiakban Darrouzès (1971); Akinean, N. „P'ot patriark'i t'ht'akc'ut'iwnē Hayoc' het. (Phótios pátriárka örményekkel való levelezése).” In: *Bazmavēp* 146 (1988), 7–11.; Ganjakec'i (1961), 80.; Kałankatwac'i (1983), 351.; Mahé (1993), 494.

³² Vardan (1862), 81–82.; Asołik (1885), 158.; Garitte (1952), 372–375.; Ganjakec'i (1961), 77, 81, 87.; Konstaneanc', K., ed. *Grigor Magistrosi t'ht'erē*. (Grigor Magistros levelei). (Alexandropol, 1910), 163–165. A továbbiakban Grigor Magistros (1910); Akinean, N. „T'ult' P'otay Patriark'i ar Zak'aria Kat'olikos Hayoc' (Phótios pátriárka levele Zakariás örmény katolikoszhoz).” In: *Handēs Amsorea* 1–3. (1968), 65–100.; Akinean, N. „T'ult' P'otay Patriark'i ar Zak'aria Kat'olikos Hayoc' (Phótios pátriárka levele Zakariás katolikoszhoz).” In: *Handēs Amsorea*. 4–6 (1968), 129–156.; Mahé (1993), 492–495.; Garsoian (1998), 73.

³³ Drasxanakertac'i (1912), 150.

³⁴ Drasxanakertac'i (1912), 166, 184.; Maksoudian, K. ed and tr. *Yovhannēs Drasxanakertac'i: History of Armenia*. (Atlanta, 1987), 123. A továbbiakban Maksoudian (1987); Darrouzès (1971), 137–138.

³⁵ Drasxanakertac'i (1912), 189–190.; Maksoudian (1987), 36–37.; Kałankatwac'i (1983), 122, 344–345, 350, 352.; Mahé (1993), 506.

a hallgatólagos tettekben ki nem fejezett szándék egészen a 10. század második feléig fennmaradt, amikor is újból fellángoltak a felekezeti ellentétek, amelyek mögött határozottan Konstantinápoly expanziója állt.³⁶

A másik rövid békésebb periódus I. Manuél Komnénos császár uralkodásának végéhez köthető. A császár a kilikiai katolikoszi udvarba küldte követét, az örmény khalkédónita Theorianoszt, hogy tárgyalásokba bocsátkozzon IV. (Szent) Nersēs Šnorhali (*Nersēs Šnorhali Klayec'i*) örmény egyházfővel (1166–1173), majd pedig utódjával, IV. Gergellyel (*Grigor Tlay*) (1173–1193). A találkozó középpontjában az örményeknek a Konstantinápolyval létrehozandó uniója szerepelt. A követ testvéri hangnemben üdvözölte a katolikoszt, s arra kérte, hogy vitassa meg egyházával a görögökkel való uniót, mert egy egyezség elősegíthetné a két egyház közötti párbeszéd normalizálódását, s úgy látta, hogy ez a kapcsolatfelvétel csak segítheti az apostolok által lefektetett egyetemes egyház egységét.³⁷

A császári udvar követének kéréseként a kilikiai Hromklayban 1171–1179 között kisebb-nagyobb megszakításokkal üléselő nemzeti zsinatot hívtak össze, amelyen az egyház képviselői 1179-ben megegyeztek az unióban.³⁸ Ugyanakkor mindkét oldalon komoly ellenzéke volt az uniónak. Elsősorban az anyaországi örmény klérus neheztelt a döntés miatt, a frissen felszentelt konstantinápolyi pátriárka, Theodosios (1179–1183) pedig egyenesen kártékonynak ítélte az örmény nemzeti zsinat döntését, mivel szerinte eretnekekkel paktált le az egyetemes egyház, ami nem felelt meg az ortodoxia tanításának, s az örményeket, mint hitvány népet el kell különíteni, s távol kell tartani az ortodox egyháztól.³⁹

A császári udvar szemszögéből az ortodoxia és az egyetemesség kérdését nézve elmondható, hogy a birodalmi egyház nem tűrt megalkuvást. Elvileg a császár, mint az egyetemes és az igazhitű keresztény világ feje nem tűrhetett meg semmilyen, a hivatalos egyházi dogmáktól eltérő tanítást a birodalomban. Ráadásul az eretnekség mindenfajta megnyilvánulását a birodalom belső rendjét felforgató árulásnak tekintette. Jóllehet államérdekből bizonyos tekintetben közeledés mutatkozott más egyházak, így az örmények irányában is. Többnyire a kemény kéz politikáját követték az örményekkel szemben. II. Konstans császár 653–654-es örményországi hadjáratok arra kényszerítette az örmény püspököket az akkori örmény fővárosban, Dwinben, hogy tegyenek hivatalos esküt a Konstantinápolyval történő egyesülésre. Ez az erőszakos fellépés még magát a görögbarátnak elkönyvelt örmény katolikoszt, III. (Szent) „Építész” Nersēs (*Nersēs „Šinot” Išxanc'i*) (641–661) is olyannyira felbőszítette, hogy elutasította a császár kérését.⁴⁰ 693-ban II. Iustinianos Rhinotmetos császár az arab hódítás előestéjén igyekezett uniót kieroszakolni az örményektől, amire III. Izsák katolikosz (*Sahak Jorop'ojec'i*) (677–703) határozott nemmel válaszolt és a császár követeit szabályosan kidobatta a katolikoszi palotából.⁴¹ A 10. században II. Niképhoros Phokas császár (963–969)

³⁶ Kogean, S. *Hayoc' ekeleci'n patmut'iw'n minč'ew p'lorentean žolově* (Az örmény egyház története a firenzei zsinatig). (Beyrut', 1961), 222–245, 279, 285–286.

³⁷ Ganjakec'i (1961), 108, 111, 118, 121.; Cappelletti, J. ed. et tr. *Sancti Nersesi Clajensis Armeniorum Catholici Opera*. (Venetiis, 1833), 203.; Tekeyan, P. *Controverses christiologiques en Arméno-Cilicie* (Rome–Paris, 1939), 35–42. A továbbiakban Tekeyan (1939); Keshishian, A. „The Problem of Church Unity in the Twelfth Century, The Correspondance of Nerses Shnorhali with Manuel Comnenus (1165–1173).” In: *Hask*. (Ant'ílias, 1980), 93–97. A továbbiakban Keshishian (1980); Cheynet (1990), 378–381.; Bozoyan, A. A., ed. *Hay-byuzandakan ekelec'akan banakc'utyunneri vaveragerē (1165–1178 t'. t')* (Örmény–bizánci egyházi tárgyalások iratai). (Erewan, 1995), 127–181. A továbbiakban Bozoyan (1995); Garsoian (1998), 74.

³⁸ Darrouzès, J. „Trois documents de la controverse Gréco-Arménienne.” In: *Revue des études byzantines* 48 (1990), 94–96. A továbbiakban, Darrouzès (1990); Keshishian (1980), 101–103.; Bozoyan (1995), 182–191.

³⁹ Vardan (1862), 133–134.; Tekeyan (1939), 52.; Darrouzès, (1990), 97.; Bozoyan (1995), 205.

⁴⁰ Anec'i (1893), 270–272.; Garitte (1952), 331.; Ganjakec'i (1961), 60, 62, 88.; Sebēos (1979), 112, 134.; Mahé (1993), 473.; Garsoian (1998), 75.

⁴¹ Anec'i (1893), 271.; Garitte (1952), 353.; Ganjakec'i (1961), 63–64.; Sebēos (1979), 147–148, 164, 166–167.; Kaťankatwac'i (1983), 235, 253, 342, 346.; Greenwood (2002), 367–369.

általában véve is bizalmatlanságát fejezte ki a birodalom keleti határain élő örmények iránt, mert mint eretnekek, bármikor elárulhatják a birodalmat és kereszténységet.⁴²

A 11. századi örmény történetírók igen lesújtó véleményüknek adtak hangot krónikáikban, különösen éles hangnemben korholták III. Rhomanos Argyros (1028–1034), IX. Konsztantinos Monomakhos (1042–1055), valamint X. Konsztantinos Dukas (1059–1067) császárokat, mert gátlástalanul kifosztották az országot, az örmény szentek ereklyéit Konstantinápolyba hurcolták, ráadásul az örmény kereszténységet és hitet a görögök elsötétítették, s az országban a legsötétebb démoni eretnekséget kezdték terjeszteni.⁴³ Ez a periódus mélyen beleivódott az akkori örmény egyházi köztudatba, hiszen az 1045-ös bizánci megszállás egybeesett az önálló örmény Bagratida-állam megszűnésével, valamint a katolikoszi hivatal be nem töltésével. Ezenfelül ezek a források még inkább támadták IV. Rhomanos Diogenés császárt (1068–1071) is, Manazkert (Manzikert) vesztesét, mert a görög egyház szemrehányásait meghallgatva, megesküdütt arra, hogy Örményországban kiirtja az örmény kereszténységet.⁴⁴ Végül sok 12. századi örmény forrás panaszkodott I. Alexios Komnénos császárra (1081–1118), akit azzal vádoltak meg, hogy sok örményt erőszakkal vetett alá az újrakeresztelés szertartásának. Ez valójában nem történt meg, mert maga a császár is tiltotta ezt az aktust.⁴⁵

A birodalmi politika semmi esetre sem volt annyira nyílt vagy uniformizált, mint ahogyan azt az előbbi példák mutatták és sok esetben nem is volt összhangban a hivatalos valláspolitikával. Politikai megfontolásokból a császárok időnként szembehelyezkedtek az ortodox egyházzal is. Így az örmény egyháznak a Maurikios császár által előidézett 591-es válságát az örmények nem a császár szűk látókörű politikájának tulajdonították, mivel az örmény származású császár számukra elsősorban politikai uniót kívánt kicsikarni az örménység vezető politikai erejétől, azaz az egyháztól, s mindezt abból a megfontolásból, hogy határozottabban tudjon fellépni a Szászánida perzsák ellen. Így minden bizonnyal ez a késztetés lehetett a vallási unió felé irányuló, de elkapkodott közeledés szándéka. Sebēos püspök a császár enyhe szidalmazása mellett krónikájában kimondottan korholta a görög Theodórost, Theodosiupolis érsekét, mert szerinte ő tanácsolta a császárnak, hogy erőltesse az örményekre a vallási uniót, amely később minden baj okozója lett a két keresztény nép között.⁴⁶ Majdnem hasonló esetet írt le az ismeretlen örmény khalkedónita szerzőnek tulajdonított forrásgyűjtemény, a *Narratio de rebus Armeniae* is. A kútfő ugyanis azt állította, hogy az örmény származású Hérakleios császár (610–641) 633-as örményországi hadjárata idején magához kérte I. Ezer (*Ezr P'araznakertac'i*) katolikoszt (630–641), s arra kérte őt, hogy hívja össze az örmény egyház nemzeti zsinatát, azzal a szándékkal, hogy a jelenlévő klérus képviselői kimondják az uniót Konstantinápolyval. Furcsamód erről az örmény források nem elítélő módon nyilatkoztak meg, sőt igen dicsérőleg emlékeztek meg az egyházfőről és a császárról, mert békét hoztak az országba. A zsinat összeült, ám unió mégsem jött létre, mert a klérus nem látta értelmét megkövetésének, sőt úgy gondolták, hogy az örmény egyház soha nem szakadt el az egyetemestől, s így fölösleges uniót kötni.⁴⁷

A 10. század közepe táján II. Niképhoros Phokas császár egyáltalán nem folytatott szisztematikus rágalomhadjáratot más rítusú keresztények ellen, sőt védelmébe vette a monofizita szírjakobitákat, abban a reményben, hogy véget vethet a szírek és ortodoxok közötti vallási viszállyoknak és kölcsönösen elszenvedett sérelmeknek. A császár Meliténé város környékére nagy

⁴² Lastiverc'i (1963), 125–126.; Adontz (1965), 137–264.; Dédéyan (1975), 114–116.; Cheynet (1990), 119–124, 348.; Garsoian (1998) 62, 75–76.

⁴³ Urhayec'i, 191–192.

⁴⁴ Urhayec'i, 166.

⁴⁵ Asolik (1885), 276, 277–278.; Grigor Magistros (1910), 234.; Lastiverc'i (1963), 24, 126.; Arutjunova-Fidanjan, V. „Sur la problème des provinces byzantines orientales.” In: *Revue des études arméniennes* 14 (1980), 159–164.; Cheynet, J-C. „Les Arméniens de l'Empire en Orient de Constantin X à Alexis Comnène.” In: *L'Arménie et Byzance: Histoire et Culture*. (Paris, 1996), 68–71.

⁴⁶ Sebēos (1979), 30–31.

⁴⁷ Anec'i (1893), 274.; Ganjakec'i (1961), 54–55, 60, 69.; Garitte (1952), 43.; Kałankatwac'i (1983), 280.

számban telepített le szír-jakobitákat abban a reményben, hogy gazdaságilag felvirágoztatják a várost. Az örmények ugyan közvetlen módon nem voltak részesei a császár békülékeny valáspolitikájának, azonban uralkodása alatt az örményeket nem különböztették meg hátrányosan hitük miatt a birodalom tartományaiban. Ráadásul 967-ben maga II. Niképhoros Phokas akadályozott meg egy, a birodalom keleti határain kibontakozó örményellenes megmozdulást, s a felbujtókat igen szigorúan meg is büntette.⁴⁸ Matt'ēos Uḡhayec'i, aki általában durván szidalmazta a bizánciakat krónikájában, úgy emlékezett meg II. Niképhoros Phokas császárról, mint igazságos és kegyes uralkodóról.⁴⁹ Mindebben valójában a császárnak a birodalom érdekeit szem előtt tartó politikája mutatkozott meg, s nem pedig pusztán vallási indítékok húzódtak meg a háttérben. Az örményekben inkább olyan katonai tényezőt látott, akik képesek voltak megvédeni a birodalom keleti végeit, s tisztában volt azzal is, hogy a vallási üldözésekkel, valamint a görögök, a grúzok, és az örmények egymás elleni, felekezeti alapon történő uszításával destabilizálta volna a birodalom keleti határát. Egy esetleges vallási torzsalkodás kirobbanása az ezeken a területeken állomásozó, többségében örményekből verbuválódott csapatok lázadásához, illetve dezertálásához vezetett volna. Ezzel szemben a 11. században IX. Konstantinos Monomakhos császár, az örményországi szeldzsuk hódítás előestéjén, átszervezés ürügyén feloszlatta és szélnek eresztette a határ mentén állomásozó örmény csapatokat, mert felekezeti alapon nem bízott meg bennük.⁵⁰ Ez a periódus egyúttal az egyik legnagyobb elnyomást hozta az örmények számára, mivel a birodalmi valláspolitika nem nézte jó szemmel a nem ortodox keresztények nagyszámú bevándorlását. Monomakhos uralkodása alatt viszont az örményeknél jóval nagyobb számú szír-jakobita keresztények betelepüléséről van tudomásunk. Bár az olykor túlzó vádaskodások ellenére nem lehettünk tanúi nagyobb örményellenes kirohanásoknak, illetve atrocitásoknak. Sőt az örmények mégse osztoztak a IX. Konstantinos Monomakhos, majd III. Rhomanos Argyros császár uralkodása idején kicsúcsosodó szír-jakobita keresztények irányában történt üldözésekben.⁵¹

Az örmény források Konstantinápolyt gyalázó passzusai között vannak bizonyos tekintetben abszurd leírások is. Ide tartozik a közismerten görögellenes Matt'ēos Uḡhayec'i is, aki leírta I. Péter katolikosz tiszteletteljes 1050-es fogadtatását a császárvárosban. Nem kis túlzással a krónikás feljegyezte, hogy I. Péter megérkezésekor tiszteletére félreverték a főváros összes harangját, majd istentiszteletet tartottak az Hagia Sophia székesegyházban, s amikor a császár fogadta őt palotájában egész udvartartásával térdre borult előtte, sőt a pátriárka is, hivatalnokaival együtt ezt cselekedte.⁵² Matt'ēos Uḡhayec'i nyilvánvalóan csúsztatott, s az igazság kissé keservesebb volt. I. Péter volt 1441-ig az utolsó olyan örmény katolikosz, aki még Örményországban székelt, s az 1045-ös bizánci okkupációt követően a császár fogolyként Konstantinápolyba hozatta, hogy kierőszakolja nála az örmények unióját. A krónikaíró inkább kiszínezni, illetve palástolni akarta a valóságot, s úgy akarta bemutatni ezt az örmény egyház számára megalázó eseményt, hogy az örmény egyházfőnek milyen nagy tekintélye volt még a „hitetlen” rómaiak (görögök) között is. Ezzel szemben nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy a nagy egyházszakadás előestéjén maga az ekkor Rómával konfrontációba keveredő pátriárka, I. (Szent) Mikhaél Kérularios (1043–1058) egyfajta erődemonstrációként fitogtatta és használta fel I. Péter kényszerű fogságát,⁵³ mivel a pátriárka azt kívánta bizonyítani a római pápa követei előtt, hogy ő az egész keresztény Kelet teljhatalmú spirituális vezetője.

X. Konstantinos Dukas, annak ellenére, hogy megbukott azon kísérlete, hogy a birodalomban élő összes örményt görög rítus szerint megkereszteltesse, 1066-ban nagy nehezen mégis ki

⁴⁸ Garsoian (1998), 77.

⁴⁹ Uḡhayec'i (1869), 4.

⁵⁰ Grousset (1947), 578.; Cheynet (1990), 379.; Garsoian (1998), 79.

⁵¹ Vardan (1862), 190.; Lastiverc'i (1963), 28–29.

⁵² Uḡhayec'i (1869), 125.; Ganjakec'i (1961), 89–94, 108.; Lastiverc'i (1963), 72–73.

⁵³ Ganjakec'i (1961), 149.

tudott csikarni az örmény egyház képviselőinél egy rövid ideig tartó egyházi uniót,⁵⁴ melyet egy év múlva az örmény egyház viszont visszavont. Ugyanakkor a császárnak sikerült magát a fogolyként Konstantinápolyba hurcolt utolsó örmény királyt, II. Gagikot (1041–1045, meghalt: 1077-ben) rávennie, hogy térjen át elhurcolt családjával és a vele lévő főnemesekkel együtt a görög hitre. A császár az áttérésért Anatóliában adományozott birtokokat a trónfosztott királynak.⁵⁵ Az örmény egyház, s főleg annak alsóbb klérusa azonban egyszerűen hazaáru-lásként aposztrofálta a volt király áttérését.⁵⁶

Az olyan örmény történetírók, mint Matt'ēos Uṙhayec'i és Vardan Arewelc'i IV. Rhomanos Diogenés császár ellen történt kirohanásai ellenben nem találhatók meg egy másik, s a bizánciakkal korántsem elfogult örmény történetíró Aristakēs Lastiverc'i munkájában. Ő azt írta, hogy IV. Rhomanos Diogenés császárnak mennyire megváltozott az örményekről kialakult képe az 1071-es manazkerti csatavesztést követően, ugyanis a csatában az örmény csapatok mindvégig kitartottak a császár mellett. Sőt az uralkodó szájába adta, hogy az áruló, s az örményekkel mindvégig vallási alapon ellenségesen viselkedő görög csapatok mennyire cserbenhagyták őt a csata kellős közepén.⁵⁷ I. Alexios Komnénos császár által az örmények irányában erőltetett ortodoxia nem volt sikeres, s ezért nem véletlen, hogy uralkodása idején az örmények templomát Konstantinápolyban fel is gyújtották, sőt 1094-ben az örmény katonai egységeket kivonták a birodalom keleti témáiból, és leszerelték őket, majd azt követően kiátkozás terhe mellett kényszerítették őket a görög rítus felvételére.⁵⁸

A birodalom békésebb periódusaiban a császárok politikája az örmények irányában jóindulatú volt, s ebben a szövetségkeresés politikája mellett a konfesszionális kérdések kisebb hangsúlyt kaptak. Erre hozható fel példaként az örmény származású I. Ióannés Tzimiskés császárnak (969–976) III. Ašot (953–977) örmény királyhoz címzett levele, amelyben az uralkodót fiának és igaz keresztény barátjának szólította, miután 975-ben sikeres katonai hadjáratot folytatott a kaukázusi muszlim emirátusok ellen.⁵⁹ Matt'ēos Uṙhayec'i krónikájában fordult elő az a kétes értékűnek mondható értesülés, hogy az örmény származású Makedón dinasztíához tartozó Theodóra (1055–1056) császárnő házasságra kívánt lépni a trónfosztott II. Gagik királlyal. Az idős császárnő a krónika elmondása szerint a volt örmény királyt társuralkodójává akarta tenni, s eme komoly házassági szándéka kézzel fogható jeleként kiengedte az 1045–1050 óta bebörtönzött örmény főnemeseket, illetve enyhítette az örményekre kivetett adókat. Ennek okán Matt'ēos Uṙhayec'i, Aristakēs Lastiverci és Vardan Arewelc'i csak dicshimnuszokat zengtek műveikben, s igaz, szentéletű és keresztény nőként mutatták be az utókornak a császárnőt.⁶⁰ A kilikiai örmény állammal és egyházzal való tárgyalásokat maga I. Manuél Komnénos császár személyesen támogatta. Ezek a tárgyalások azért nem jártak komoly eredménnyel, mert közvetlenül az unió létrejötte után, 1180-ban a császár elhalálozott.⁶¹

Az örmények II. Basileos Bulgaroktonos (960–963, 976–1026) császárról is jó szívvel emlékeztek meg, mert ő volt az, aki gátat szabott a már említett anonim sebasteiai görög metropolita örmények elleni vallási kirohanásainak. A császár ezen felül engedélyezte a birodalom tartományaiban, hogy az örmények szabadon és saját liturgikus nyelvükön gyakorolhassák

⁵⁴ Uṙhayec'i (1869), 134.; Garsoian (1998), 81.

⁵⁵ Mahé (1993), 529–530.

⁵⁶ Uṙhayec'i (1869), 151.; Berberean, H. „Hayoc' kat'otikosakan at'oṙin barjumē 11rd darerum erkrord kēsin. (Az örmény egyházfői szék eltörlése a 11. század második felében).” In: *Handēs Amsorea* 82 (1967), 338.; Mahé (1993), 530.; Garsoian (1998), 82.

⁵⁷ Uṙhayec'i (1869), 135–136.; Lastiverc'i (1963), 126.

⁵⁸ Lastiverc'i (1963), 129.

⁵⁹ Uṙhayec'i (1869), 16–17.

⁶⁰ Vardan (1862), 105–106.; Uṙhayec'i (1869), 162.; Lastiverc'i (1963), 88, 94.; Dédéyan (1975) 105.

⁶¹ Garsoian (1998), 83.

keresztény hitüket,⁶² továbbá megtiltotta a görög egyháznak, hogy viszályt keltsen a görögök és az örmények között.⁶³ Ezen túlmenően II. Basileios Bulgaroktonos császár gesztust tett az örmény egyháznak is, mivel Krisztus keresztjének egy darabját adományozta az aparank'i Szent Istenszülő (*Surb Astuacacin*) kolostornak.⁶⁴ Sőt az örmények arról is megemlékeztek, hogy az eredendően örmény származású II. Basileios Bulgaroktonos császár titokban át- vagy visszatért az örmény kereszténységre, sőt halála előtt végrendeletében erre kérte fivérét, a későbbi VIII. Konstantinos császárt (1025–1028) is.⁶⁵ Természetesen ezek túlzások, s II. Basileios Bulgaroktonos az örmények szemében egyfajta idealizált, jóságos uralkodóként jelent meg, aki a birodalom belső békéjének érdekében a keleti tartományokban megálljt parancsolt az örményellenes vallási atrocitásoknak.⁶⁶ A krónikákban túlbujánzó, a császárról szóló túlzó jelzők és szófordulatok ellenére az örmény utókor számára igen pozitív kép rögzült, aki az örmények védelmezőjeként képes volt féken tartani az ortodox egyházat.⁶⁷

A birodalom örmény politikájában egyfajta kettősség vagy kettős mérce is működött. Különbséget kellett tenni a birodalmi egyházpolitika toleráns és uniformizáló szándéka között. Egyrészt bizonyos keretek között szemet hunyt a birodalom más, nem ortodox, görög rítusú keresztény közösségeinek léte fölött mindaddig, amíg számarányukban tekintve nem jelentettek veszélyt a birodalom belső békéjére. Amint viszont a számarány (akár a szírek, akár az örmények esetében) hirtelen megváltozott, az ezekkel a csoportokkal szemben követett valláspolitika is átalakult. A birodalmi vezetés az egyházzal karöltve az örmény közösség dogmatikai alapon történő integrálására törekedett, azaz igyekezett őket áttéríteni a khalkédónita ortodoxiára, s ezt klérusuk elüldözésével igyekezett előmozdítani.⁶⁸ Jóllehet igen sok kivétel is akadt. 992-ben a birodalom keleti tartományaiban élő örmény püspököknek a bizánci hatóságok engedélyezték, hogy átutazzanak Örményországba a katolikus-választó nemzeti zsinatra, ahol épp majd a 10–11. század legvehemensebb anti-khalkédónita örmény egyházfőjét választják meg I. Sargis (*Sargis Sewanc'i*) (992–1016) személyében.⁶⁹

Az örmények ugyanakkor konfesszionális alapon egy másik ortodox khalkédónita közösséggel is akarva-akaratlanul konfrontációba keveredtek. Ezek pedig a grúzok voltak, akikkel mindig is feszült volt a viszonyuk, s ráadásul, mint ahogyan azt már említettük, a grúzok egyházi emlékezetében mély és negatív nyomokat hagyott, amikor is a 7–9. században az örmény egyház joghatóságot gyakorolt felettük. A történetíró Asohik beszámolt arról, hogy az örmények több sérelmet szenvedtek el a grúzoktól, mint a görögöktől (ahogy ő nevezi őket, a rómaiaktól). Konkrét bizonyítékokat ugyan nem szolgáltatott, azonban megemlítette, hogy a grúz területekre menekült örményeket tömegesen és erőszakkal kényszerítették hitük elhagyására, s a grúz ortodoxia felvételére.⁷⁰ A grúzok sokkal inkább ragaszkodtak a khalkédónizmus elfogadásához, s csakis ennek fejében engedték meg az örményeknek, hogy a 11–12. században

⁶² Vardan (1862), 191–192.; Uřhayec'i (1869), 37–39.; Lastiverc'i (1963), 88.; Patkanean, K., ed. *T'ovma Acruni: Patmut'iwn tann Arcrunec'* (T'ovma Arcruni: Az Arcrunida-ház története). (Sankt-Petersburg, 1887), 111–113, 120.; Thomson, R. W., ed and tr. *History of the House of Artsrunik'* (Detroit, 1985), 370.

⁶³ Vardan (1862), 193–195.; Uřhayec'i (1869), 43–45.; Asohik (1885), 163.; Lastiverc'i (1963), 82–83.; Vardanyan, V. *Vasporakani Arcrunvoy t'agaworut'yun (908–1021)* (A vasporakani Arcrunida királyság.) (Erewan, 1969), 218–222.; Dédéyan (1975), 103–105.

⁶⁴ Mahé (1993), 523, 525–526.

⁶⁵ Az 1869-es jeruzsálemi Matt'ēos Uřhayec'i kiadásban nincs említés II. Basileios Bulgaroktonos császár állítólagos áttéréséről, viszont az 1898-as örményországi kiadás megemlíti ezt aktust, amely a Fekete-hegység örmény kolostorában történt meg: *Patmut'iwn Matt'ēosi Uřhayec'woy.* (Matt'ēos Uřhayec'i története). (Valaršapat, 1898), 50.; Ezt vette alapul az 1993-as Dosturian-féle angol fordítás is: Dosturian, A, ed. and tr. *Armenia and the Crusades, Tenth to Twelfth Centuries: The Chronicle of Matthew of Edessa.* (Lanham–New York–London, 1993), 46.; Cheynet (1990), 336.; Garsoian (1998), 83.

⁶⁶ Uřhayec'i (1869), 26, 113–114; Mahé (1993), 528.

⁶⁷ Uřhayec'i (1869), 117; Garsoian (1998), 84.

⁶⁸ Vardan (1862), 195.; Uřhayec'i (1869), 96.; Cheynet (1990), 386.; Garsoian (1998), 85.

⁶⁹ Asohik (1885), 144.; Ganjakec'i (1961), 88–89.

⁷⁰ Asohik (1885), 27–28, 29–31, 87–92.

letelepülhessenek a Grúz Királyság területén. A bizánci hatóságok ennél azért valamelyest rugalmasabban kezelték az örmények problémáját, bár a görögök is igyekeztek őket az ortodoxia felé terelni, mivel alapjában véve nem bíztak meg azokban az örményekben, akik macskul ragaszkodtak hitükhöz. A teljes örménységen belül az utóbbi csoport képezte a többséget. Ki kell mondani, hogy akár a grúz, akár a görög (római) területen élő örmény csoportok számára az integráció egyik legfontosabb kérdése volt a khalkédónita ortodoxiához való kapcsolatuk. A khalkédónita ortodoxia elfogadása ugyan *in concreto* nem volt előfeltétel, de mégis az esetleges áttéréssel az örmények jogi helyzete gyökeresen megváltozhatott, mégpedig kedvező irányban. Az ortodox hitre való áttéréssel megnyílhattak az örmények előtt a birodalomban a magasabb társadalmi csoportokba való be-, ill. feljutás kapui. Így nagyobb eséllyel viselhettek tisztviselői, katonai vagy akár egyházi hivatalt is. Az örmények számára a khalkédónizmus elfogadása vagy elutasítása határozta meg a birodalom szemében, hogy az örmények mennyire formálhatók. Voltak ugyan békésebb, s főként egy-egy császár személyéhez köthető rövid periódusok, de meg kell állapítani, hogy a birodalom általában véve – érthető módon – nagyon komolyan vette a konfesszionális kérdéseket, így a khalkédónita ortodoxiát is.

A birodalom tévesen monofizita eretneknek tartotta az örmény egyházat, nem vette tudomásul, hogy az utóbbi hivatalos zsinatain egyszer sem tette le a garast a monofizitizmus mellett. Sőt a nemzeti zsinatokon a monofizita tanítás vezetőit ki is átkozta, bár az is igaz, hogy magát Khalkédont, s annak vezető teológusait is kifogásolta, de hivatalosan nem ítélte el, s nem tört pálcát a diofizitizmus felett sem, annak dacára, hogy kritizálta. Ezért volt az örmények számára érthetetlen, hogy miért akarták rájuk erőltetni a görög ortodoxiát, hisz magukat mindig is az igazhitű, egyetemes keresztény egyház szerves részének tartották. A komoly probléma itt valószínűleg a nyelvi különbségekből adódott, hiszen az örmény, mint liturgikus nyelv, az 5. század eleje óta meghatározó volt az örmények számára, s mint a bibliafordítás nyelve többet jelentett pusztán mint egyfajta szimpla nyelvet. A korabeli örmény közgondolkodásban a nyelv, a hagyomány, a hit, és az egyház egy és ugyanazt jelentette, s ezért okozott akár a grúzokkal, akár a görögökkel problémát a khalkédónita ortodoxiára való áttérés, mert akkor elhagyták volna vallásukat, ami azt is jelentette, hogy az átérésekkel elhagyták volna hitüket, így gyökereiket is. A többség pedig igyekezett kitartani hite mellett, ami komoly feszültségeket okozott a birodalom világi és egyházi vezetése között. Ennek okán az örmények a birodalom sajátos *ex lex* állapotban lévő etnikuma volt. Igaz, a birodalmi-grúz-örmény hármashatársávkban nagyszámú örmény csoportok tértek át az ortodoxiára, ugyanakkor ők igyekeztek örmény gyökereiket is fenntartani, viszont áttérésüket az örmény egyház nem nézte jó szemmel, s úgy igyekezett őket aposztrofálni, mint akik görögökké vagy ibéreké (azaz grúzokká) váltak, s elhagyták saját nemzetüket és hitüket. A grúzok és a görögök viszont nem nézték jó szemmel ortodox hitük ellenére, hogy ezek az áttért csoportok ragaszkodnak örmény gyökereikhez, mivel az előbbiektől tartottak, hogy a grúzok idővel visszatérnek őseik „hibás” hitére. Többségük néhány évszázad leforgása alatt nyelvileg teljesen feloldódott az őket körülvevő görög és grúz tengerben. A Bizánci Birodalom területén élő örmények többsége azonban mind kulturálisan, mind nyelvileg, s mind konfesszionálisan is inkább elszigetelődött a görögségtől, mivel idegen elemként kezelték őket. Ez az elszigetelődés viszont nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nyelvileg fennmaradjanak, amelyben az örmény apostoli egyház oroszlánszerepet vállalt.

Irodalom

- Abgaryan, G., ed. *Patmut' iwn Sēbeosi* (Sebēos püspök története). (Erewan, 1979).
- Adontz, N. *Études arméno-byzantines*. (Lisbon, 1965).
- Adontz, N. *Armenia in the Justinian Period*. (Lisbon–London, 1910).
- Akinean, N. „T'ut' P'otay Patriak'i aṙ Zak'aria Kat'olikos Hayoc' (Phótios pátriárka levele I. Zakariás örmény katolikoszhoz).” In: *Handēs Amsorea* 1–3 (1968), 65–100.
- Akinean, N. „T'ut' P'otay Patriak'i aṙ Zak'aria Kat'olikos Hayoc' (Phótios pátriárka levele I. Zakariás örmény katolikoszhoz).” In: *Handēs Amsorea* 4–6 (1968), 129–156.
- Akinean, N. „P'ot Patriark'i t'lt'akc'ut' iwnē Hayoc' het. (Phótios pátriárka örményekkel való levelezése).” In: *Bazmavēp* 146 (1988), 7–41.
- Aṙak'elyan, V., ed. *Movsēs Kaṭankatwac'i: Patmut' iwn Atwanic' ašxarhi* (Movses Kaṭankatwac'i: A kaukázusi Albánia története). (Erewan, 1983).
- Arpee, A. *History of the Armenian Christianity*. (New York, 1946).
- Arutjunova–Fidanjan, V. *Armjane Xalkedonity na vostočnyx granicax vizantiskoī imperii*. (Erevan, 1980).
- Arutjunova–Fidanjan, V. „Sur la problēme des provinces byzantines orientales.” In: *Revue des études arméniennes* 14 (1980), 152–169.
- Arutjunova–Fidanjan, V. „L'image de L'Empire Byzantine dans l'historiographie arménienne médiévale (Xe–XIe siècle).” In: *L'Arménie et Byzance. Histoire et Culture*. (Paris, 1996), 7–17.
- Berberean, H. „Hayoc' kat'olikosakan at'oṙin barjumē 11rd darerun erkrord kēs in (Az örmény katolikoszi szék megüresedése a 11. század második felében).” In: *Handēs Amsorea* 82 (1967), 335–342.
- Boisson–Chénorhokian, P. „La liste des patriaches Arméniens par Catholikos Draxanakertac'i (Xe siècle).” In: *Revue des études arméniennes* 22 (1990–1991), 185–205.
- Bozoyan, A., A., ed. *Hay–byuzandakan ekelec'akan banakc'utyunneri vaveragrērē (1165–1178 t't')* (Örmény–bizánci egyházi tárgyalások iratai). (Erewan, 1995).
- Cappeletti, J. ed. et tr. *Sancti Nersesi Clajensis Armeniorum Catholici Opera*. (Venetiis, 1833).
- Charanis, P. *The Armenians in the Byzantine Empire*. (Lisbon, 1963).
- Cheyne, J–C. *Pouvoir et contestations à Byzance*. (Paris, 1990).
- Darrouzès, J. „Deux lettres inédit de Photius aux Arméniens.” In: *Revue des études byzantines* 29 (1971), 137–181.
- Darrouzès, J. „Trois documents de la controverse Gréco–Arménienne.” In: *Revue des études byzantines* 48 (1990), 89–103.
- Darrouzès, J. „Les Arméniens de L'Empire en Orient de Constantine X à Alexis Comnène.” In: *L'Arménie et Byzance. Histoire et Culture*. (Paris, 1996), 67–78.
- Dédéyan, G. „L'immigration arménienne en Cappadocie au XIe siècle.” In: *Byzantion* 45 (1975), 65–99.
- Dédéyan, G. „Mleh Le Grand stratège du Lykandos.” In: *Revue des études arméniennes* 15 (1981), 72–102.
- Dédéyan, G. „Les Arméniens soldats de Byzance.” In: *Bazmavēp* (145) 1985, 162–193.
- Dosturian, A. ed. and tr. *Armenia and the Crusades, Tenth to Twelfth Centuries: The Chronicle of Matthew of Edessa*. (Lanham–New York–London, 1993).
- Ēmin, H. , ed. *Yovhannu kat'olikos Draxanakertac'woy Patmut' iwn Hayoc'* (Yovhannēs Draxanakertac'i katolikosz. Örményország története). (Tiflis, 1912).
- Garitte, G., ed. *La Narratio de rebus Armeniae*. (Louvain, 1952).
- Garsoian, N. „Politique ou orthodoxie? L'Arménie au quatrième siècle.” In: *Revue des études arméniennes* 4 (1976), 297–320.

- Garsoian, N. „Secular Jurisdiction over the Armenian Church (Fourth–Seventh Centuries).” In: *Okeanos. Essays presented to Ihor Ševčenko on His Sixtieth Birthday*. Eds. Mango, E – Prtisak, O. (Cambridge, 1983), 221–285.
- Garsoian, N. „Quelques précisions préliminaire sur la schisme entre les églises byzantines et arméniennes.” In: *L’Arménie et Byzance. Histoire et Culture*. (Paris, 1996), 98–112.
- Garsoian, N. „The Problem of Armenian Integration into the Byzantine Empire.” In: *Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire*. Eds: Ahrweiler, H.–Laiou, A. E. (Dumbarton Oaks, 1998), 53–124.
- Girk’ t’ht’oc’*. (Levelek könyve). (Tiflis, 1901).
- Greenwood, T. W. „Sassanian Echoes and Apocalyptic Expectations: A Re-Evaluation of the History Attributed to Sebeos.” In: *Le Muséon* 1–2 (2002), 323–397.
- Grousset, R. *Histoire de L’Arménie des origines à 1071*. (Paris, 1947).
- Hawak’ munk’ patmut’ ean Vardanay Vardapeti* (Vardan Arewelc’i Vardapet történeti munkájának gyűjteménye). (Venetik, 1862).
- Kaplan, M. *Les hommes et la terre à Byzance de VIIe au IXe siècle*. (Paris, 1992).
- Keshishian, A. „The Problem of Church Unity in Twelfth Century. The Correspondence of Nerses Shnorhali with Manuel Comnenus (1165–1173).” In: *Hask*. (Ant’ ilias, 1980), 91–106.
- Kogean, S. *Hayoc’ ekelec’ in patimut’ wn minc’ ew p’ lorentean žotově* (Az örmény egyház története a firenzei zsinatig). (Beyrut’, 1961).
- Konstaneanc’, K. ed. *Grigor Magistrosi t’ht’ erë* (Grigor Magistros levelei). (Alexandropol, 1910).
- Malxaseanc’, S., ed. *Step’ anos Tarōnac’ i Asołkan Patmut’ iwn tiezerkan* (Step’ anos Asołik Tarōnec’ i egyetemes története). (Sankt–Petersburg, 1885).
- Mahé, J–P. „L’Église arménienne de 611 à 1066.” In: *Histoire du christianisme*. Ed. Dagron, G. Vol. 4 (Paris, 1993), 461–575.
- Maksoudian, K., ed. and tr. *Yovhannēs Drasxanakertac’ i: History of Armenia*. (Atlanta, 1987).
- Mesrop Vardapet. *Patmut’ iwn Hayoc’ Ekelec’ ii* (Az örmény egyház története). (Peyrut’, 1957).
- Moravcsik, Gy. – Jenkins, R. J. eds. *Constantinus Porphyrogenitus: De administrando Imperio*. (Budapest–London, 1949). Vol 1.
- Patkanean, K., ed. *T’ ovma Arcruni Patmut’ iwn tann Arcruneac’* (T’ ovma Arcruni: Az Arcrunida–ház története). (Sankt–Petersburg, 1887).
- Patmut’ iwn Matt’ ēosi Uḡhayec’ woy* (Matt’ ēos Uḡhayec’ i története). (Yerusalēm, 1869).
- Patmut’ iwn Matt’ ēosi Uḡhayec’ woy* (Matt’ ēos Uḡhayec’ i története). (Vałaršapat, 1898).
- Melik’–Ōhanjanyan, K., A., ed. *Kirakos Ganjakec’ i: Patmut’ iwn Hayoc’* (Kirakos Ganjakec’ i: Örményország története). (Erewan, 1961).
- Ōrmanean, M. *Hayoc ekelec’ in* (Az örmény egyház). (Erewan, 1993). (Reprint).
- Sarkissian, K. *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. (London, 1965).
- Sanspeur, C. „Une nouvelle liste de catholikos dans le manuscrit arméniens 121 de Paris.” In: *Handēs Amosrea* 4–6 (1973), 185–203.
- T’ amrazyan, H., H., ed. *Anania Narekac’ i: Keankë ew Matenagrut’ iwnë* (Anania Narekac’ i: Élet és Irodalom). (Erewan, 1986).
- Tekeyan, P. *Controverses christologiques en Arméno–Cilicie*. (Rome–Paris, 1939).
- Ter–Lewondyan, A. „Observation sur la situation politique et economique de L’ Arménie aux VIIe–IXe siècle.” In: *Revue des études arméniennes* 18 (1984), 197–213.
- Tēr–Mik’ aēlean, A., ed. *Samuēl k’ ahanayi Anec’ woy hawak’ munk’ i groc’ patmagrac’* (Samuēl Anec’ i pap: történeti feljegyzések gyűjteménye). (Vałaršapat, 1893).
- Thomson, R. W., ed and tr. *History of the House of Artsrunik’*. (Detroit. 1985).

- Vardanyan, V. Vaspurakan Arcrunvo t'agaworut'yun 908–1021 (A vaspurakani Arcrunida királyság). (Erewan, 1969).
- Vryonis, S. „Byzantine Images of the Armenians.” In: *The Armenian Image in History and Literature*. Hovhannisian, R., ed. (Malibu, 1981), 64–81.
- Zekiyani, L. B. „La rupture des Églises géorgiennes et arméniennes au début de VIIe siècle.” In: *Revue des études arméniennes* 16 (1982), 155–174.
- Yuzbašyan, K., ed. *Patmut'iwn Aristakisi Lastiverc'i* (Aristakēs Lastiverci története). (Erewan, 1963).

Készülő doktori disszertációnkban arra vállalkozunk, hogy Bél összes vármegyeleírását alapos vizsgálatnak vessük alá. Ez azt jelenti, hogy minden egyes vármegyeleírás esetében meghatározzuk az egyes kéziratok példányok keletkezési sorrendjét, családfáját, összhangba hozva és megfeleltetve azt az adott leírással kapcsolatban fennmaradt hivatalos iratoknak. Ez lehetővé teszi, hogy a vármegyeleírás keletkezéstörténetét megállapítsuk. Miért van szükség egy ilyen mélységű vizsgálatra?

1.) Sokszor csak egy ilyen feldolgozás teszi lehetővé annak megállapítását, hogy egy vármegyeleírás fennmaradt példányai közül melyik a legkésőbbi, a szerző elképzeléseihez legközelebb álló kézirat, tehát az, amely szövegkiadás alapjául szolgálhat. Mint említettük, sajnálatos módon több példa is van arra, hogy egy-egy leírás kiadói nem vizsgálták meg az összes példányt, hanem az első kezük ügyébe kerülő kéziratot megjelentették. Természetesen a kéziratok vizsgálatát megnehezíti, hogy azok gyakran több intézményben vannak elhelyezve, de ez nem menti fel a kiadót a komolyabb kutatás alól. Be kell látni ugyanis, hogy a *Notitia* megírása egy igen összetett, többlépcsős munkafolyamat volt, ahol számos példány keletkezett a folyamatos javítgatás, illetve a hivatalos ellenőrzés miatt, vagyis nem egyszeri alkalommal papírra vetett, majd az asztalfiókban maradt kéziratokról van szó. De sajnos az is előfordult már, hogy a szöveg kiadói, habár az összes kéziratot látták, nem a megfelelő irat kiadása mellett döntöttek – ezért szükséges az egyes példányok alapos átolvasása és összevetése, illetve a keletkezési sorrendjük, egymáshoz való viszonyuk tisztázása.

2.) Egy-egy vármegyeleírás kézirataiból, illetve a vele kapcsolatos dokumentumokból, a Bélnek elküldött adatokból kirajzolódik Bél segítőinek, a munkában való részvevőknek a köre, vagyis világossá válik, hogy Bél milyen anyagból dolgozott, illetve kiket tudott megnyerni magának a munkához.³

3.) Az iratokat ellenőrző két hatóság, vagyis a magyar udvari kancellária, illetve (a magyar királyi helytartótanácsra keresztül) a vármegyei közgyűlések leveleiből, a kéziratokon elvégzett javításából megismerhető a hivatalos szervek és a vármegyei nemesség viszonya Bél munkájához, amely segít megérteni a mű korabeli fogadtatását, és bizonyos értelemben a *Notitia* kudarcának, a munka megfeneklésének az okait (ezzel alább bővebben is foglalkozunk).

4.) Nem érdektelen a Bélnek küldött iratok, adatgyűjtések tartalmi vizsgálata, ugyanis Bél azokat sokszor csak részben, vagy egyáltalán nem használta fel munkájához, így azok önmagukban is forrásértékűek. Emellett ezek a küldemények gazdagíthatják ismereteinket azok szerzőivel kapcsolatban – akik sok esetben egyébként is számon tartott értelmiségiek, litterátusok. Ilyen pl. a Bélnek Sáros vármegye leírásánál is segítséget nyújtó Dobai Székely Sámuel,⁴ akinek tudományos munkásságát nem kis részben éppen a Bél-féle vármegyeleírásokhoz írt adalékai jelentik.⁵

5.) Végül meg kell említeni, milyen új eredményekkel járhat egy ilyen mélységű vizsgálat, ha az összes vármegyeleírás esetében megtörténik. Ezzel ugyanis lehetővé válhat a *Notitia* teljes „mérlegének” az elkészítése, vagyis, hogy mi az egyáltalán, ami kéziratban fennmaradt, és Bél meddig jutott azokkal a leírásokkal, amelyek nem jelentek meg; tanulmányozható a teljes *Notitia* keletkezéstörténete, emellett összeállítható Bél segítőinek teljes listája, és távolabbi célokként a *Notitia* általános jellemzői is vizsgálhatók.

³ Az adatközlők fontosságára a kutatás már korán felfigyelt. A kéziratban maradt művek, valamint egyéb dokumentumok (levelezés stb.) alapján többet felsorol közülük HAAN Lajos (l. HAAN 1879 40.), illetve SZELESTEI N. László (SZELESTEI 1989 62–76., különösen 70–71.). Szintén hosszabban ír Bél munkatársairól WELLMANN Imre (WELLMANN 1984 16–19.).

⁴ Legújabbán róla: SZELESTEI N. László: Dobai Székely Sámuel. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Főszerk.: Kőszeghy Péter. II. köt. Bp. 2004. 212.

⁵ Dobai Székely Sámuel Bélnek nyújtott segítségére l. SZELESTEI 1989 70., 86–87.

3.

Az alábbiakban vizsgálatunk módszereit szeretnénk egy vármegyeleírason szemléltetni.⁶ Példaként Sáros vármegye (kéziratban maradt) leírására esett a választásunk.⁷ Ennek egyik oka, hogy a vármegyeleírással a magyar (és a szlovák) kutatás még egyáltalán nem foglalkozott, következésképpen még nincsen magyar fordítása sem, tehát egy ilyen analízis többszörösen is hasznos – akár ösztönző is – lehet. Emellett Sáros vármegye leírásának keletkezéstörténete magán hordozza azoknak a jellemzőknek, közös vonásoknak a többségét, amelyek általában jellemezték a *Notitia* munkálatait.

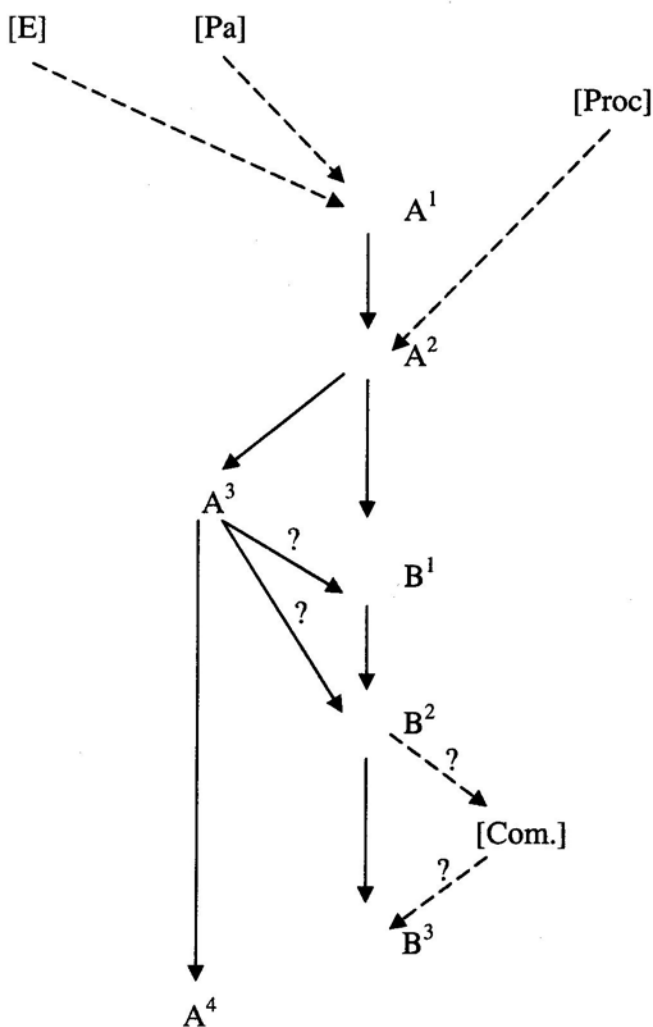
4.

A vizsgálatunk elején vármegyeleírás kéziratos példányainak családfáját közöljük, amelyben feltüntetjük az ahhoz kapcsolódó iratokat is (adatközlők küldeményei, levelek Bélnek stb.). Emellett jelöljük azt is, ha az adott kéziraton valamilyen recenziót (vármegyeit vagy kancelláriait) hajtottak végre. Így a „családfa” nem a hagyományos értelemben vett stemma, inkább egyfajta „folyamatábra”.

Az **A** és **B** betűkkel a vármegyeleírás két példányát jelöltük. A felső indexek a szöveg állapotát jelölik (javítás nélküli szöveg, illetve különböző javítások által létrejött szövegállapotok). A szögletes zárójellel bezárt rövidítések Bélnek küldött, a vármegyére vonatkozó jegyzeteket, írásokat jelölnek, amelyeket fentebb is említettünk (l. alább). A vármegyei ellenőrzést a **[Com]** jellel jelöltük. A folyamatos vonal a vármegyeleírás példányai közötti viszonyt, míg a szaggatott vonal a példányok és egyéb tényezők (adatgyűjtés, recenzió) közötti viszonyt jelöli.

⁶ Hasonló, bár a jelenlegitől néhány ponton eltérő és kevésbé kidolgozott vizsgálatot készítettünk Sopron vármegye leírásáról. L. TÓTH 2001. Még l. TÓTH 2006.

⁷ A vármegyéről mindaddig a legteljesebb, bár meglehetősen elavult és szerkezetében elég zavaros monográfia: TÓTH Sándor: Sáros vármegye monográfiája. I–III. Bp. 1909–1912. További tanulmányok a vármegye 18. századi történetéről: ADAM, Ján: Jobbágyköltözés Sáros megyéből Zemplén megyébe a 18. század első felében. In: Herman Ottó Múzeum évkönyve 39 (2000) 529–534.; UDVARI István: Sáros vármegye jobbágynépe Tokaj-Hegyalján Mária Terézia korában. In: Honismeret 21 (1993) 1. sz. 53–58.; UŐ: Mária Terézia korabeli Sáros vármegyei szlovák nyelvű paraszti bevallások lengyel vonatkozásairól. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 27 (1991) 21–25.

5.

Az alábbiakban a kéziratok egyedi vizsgálatát végezzük el. Itt az egyes sorok, számok jelentése a következő:

1. A kézirat levéltári jelzete.
2. A kézirat címe.
3. Fizikai jellemzők.
4. A kézirat tartalma.
5. A kézirat készítője; a kéziratnak a munkafolyamatban betöltött szerepe (mi alapján, illetve kinek készült); a benne levő javítások, kiegészítések vizsgálata.
6. A kézirat datálása.

[E]

1: Hist. I. kkkk/15. 526–563.

2: **Expectatio [! Explicatio?] Comitatus Sarosiensis.**

3: 38 pp. 210x165 mm.

4: Sáros vármegye leírása ismeretlen szerzőtől, Bél Mátyás elvei szerint.

5: Ismeretlen kéz írása. Feltehetően Bél valamely munkatársa (diákja) állította össze Bél kérésére és útmutatása alapján. Erre utal a tematika (természetföldrajz, családok, városok, fal-

vak), s természetesen az a tény, hogy Bél Mátyás kéziratos hagyatékában maradt fenn. De a szöveg függeléke is egyértelműen erre enged következtetni, az ugyanis a Sáros vármegyei lakosok „szokásait” ismerteti (*Appendix de incolarum moribus*, pp. 554–563.), amely Bél leírásaiban is állandó elem.⁸ Úgy tűnik, Bél csak igen kis mértékben merített e szövegből, mert csak általánosabb egyezések fedezhetők fel e szöveg és a későbbi leírás (A) között.

6: A szerző említést tesz az 1715-ös tarcai árvízről,⁹ de ennél a kézirat bizonyosan későbbi; az 1720-as évek elején keletkezhetett.

[Pa]

1: Hist. I. kkkk/15. pp. 564–574.

2: **Comitatus Sarosiensis.**

3: 11 pp. [csonka] 210x165 mm.

4: Sáros vármegye leírása, Parschitius Kristóf (1643 k.–1713) selmecbányai iskolamester *Comitatus Regni Hungariae...* c. kéziratos művéből kimásolva. Maga a Parschitius-mű az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár gyűjteményében, Bél Mátyás kéziratos hagyatékában található (jelzete: Hist. II. a). A vonatkozó részt, vagyis Sáros vármegye Parschitius által készített leírását l. uo. pp. 278–286. Az itt tárgyalt kimásolt rész csonka.

5: Ismeretlen kéz által készített másolat. Tudunk arról, hogy Bél 1718 folyamán megvásárolta a „lipcsei (városi) tanácstól” a hányatott sorsú evangélikus lelkész, Parschitius Kristóf országleíró művének kézirátát.¹⁰ Mint említettük, ez a kézirat megtalálható Bél kéziratos hagyatékában, így az is megállapítható, hogy a szerző gyakran használta, javította, széljegyzetelte, illetve a Parschitius által írt egyes vármegyeleírásokat többször külön is kimásoltatta s másokkal ellenőriztette.¹¹ Ez történhetett ebben az esetben is. Egyébként nehezen bizonyítható, hogy Bél felhasználta Sáros vármegye leírásánál Parschitius szövegét, bár a nyilvánvaló egyezések miatt – amelyek azonban túlságosan általánosak – ez nem zárható ki.

6: 1718 után (l. fent).

[Proc]

1: Hist. I. kkkk/15. pp. 575–601.

2: **In processu Tahyano praedia sunt...**

3: 17 pp. 195x82 mm.

4: Adatok Sáros vármegye járásainak településeiről (pp. 575–578.), Sáros vármegye nemes családjairól (pp. 579–590.); valamint al- és főispánjairól (pp. 591–601.). Az utóbbi címe: *Series Vice-Comitum in Inclyto Comitatu de Saáros. Anno 1726.*¹²

5: Egy kéz által készített piszkozat. Szelestei N. László szerint a megjegyzések készítője Dobai Székely Sámuel, Bél szorgalmas segítőtársa.¹³ Feltevése helytálló, mivel a kézírás nagy valószínűséggel azonos Dobai Székelyével, aki egyébként máskor is összeállított fő- és alis-

⁸ L. A vármegyeleírásokban az általános rész politikai tagozatában szokott írni Bél a lakosok szokásairól, életmódjáról. Ez így van Sáros vármegye leírásában is (tehát a Bél által írt szövegben). A leírásról készített ismertetésünket l. Függelék I.

⁹ [E] p. 550.

¹⁰ Krmann Dániel evangélikus lelkész közölte egy ismerősével 1718. dec. 6-án írt levelében, hogy Bél írt neki, és értesítette őt az eredetileg Lipcsében őrzött kézirat megvásárlásáról. Vö. *Bél lev.* nr. 42. (tévesen „1720 ősze” „1718 ősze” helyett. A levél háttéréről l. a hozzá tartozó jegyzetet. Uo. p. 585.)

¹¹ Így pl. 1718. július 12-én elküldte Ráday Pálnak az egész Parschitius-kéziratot (*Bél lev.* nr. 38.), majd ugyanezen év nov. 25-én Bihar és Szabolcs vármegyéről a Parschitius-mű vonatkozó részeit (nyilván ugyanígy kimásolva) Rádayn keresztül Komáromy alispánnak (?), ellenőrzés, átnézés végett (*Bél lev.* nr. 45.). Emellett ugyanez az ismeretlen kéz több más vármegye leírását is kimásolta Parschitius kéziratából, nyilván szintén ellenőriztetés céljából. L. Zólyom vármegye Parschitius-féle leírásának másolatát a Bél-hagyatékban (jelzete: EFK Hist. I. kkkk/34 pp. 392–418.).

¹² L. [Proc] p. 591. A főispánok felsorolásának, amely a 601. oldalon van, nincs külön címe.

¹³ L. SZELESTEI 1984 nr. 276.

okról listákat Bélnek, így pl. 1731. december 13-án.¹⁴ Ráadásul 1731-es levelében szintén fel sárosi alispánokat, de csak hetet; feltehetőleg kiegészítette a korábban elkészített listát, ugyanis a levélben csak olyanokat sorol fel, amelyek az itt tárgyalt listán nem, vagy az adott évben nem szerepelnek.¹⁵

Ahogy az a fő- és alispánok listájának címéből kitetszik, a lista készítését 1726-ban kezdte el, de 1727-ig sorolja fel az alispánokat (p. 598.). Eszerint a kézirat 1726–1727-ben készült.

A

1: EFK Hist. I. ss.

2: *Commentatio in Inclutum Comitatum Sarosiensem.*

3: 97 pp. 335x215 mm.

4: Sáros vármegye leírása.

5: Feltehetően tisztázat, Bél Mátyás és más kezek javításaival, kiegészítéseivel. A tisztázat készítőjeként – duktusa alapján – szóba jöhet Matolai János, aki Bél állandó munkatársa volt a *Notitia* készítésénél. A szövegben több, később betoldott levél látható. Ilyen a Péchy családról írt szöveg (pp. 59–60.), a makovicai uradalomról írt megjegyzések (pp. 73–74.), valamint a szöveg végén egy bizonytalan rendeltetésű és eredetű töredék, amelynek készítője felhasználta az előbb említett küldeményben [Proc] található fő- és alispán-listát, valamint a nemesi családok felsorolását is (pp. 88–97.). Emellett röviden ír a makovicai uradalomról, illetve annak uráról, Szirmay Tamásról, illetve a neki címzett oklevélről is. A töredéket Bél egyik gyakori másolója készítette; az is lehet, sőt valószínű, hogy a jegyzetek [Proc], ill. az arra épülő szövegtöredék készítője egyazon személy, vagyis Dobai Székely Sámuel. Fontos megjegyezni emellett, hogy a töredék legalább 15 fejezetből állt, ugyanis a 89. oldalon a 15. fejezet kezdődik el. Nem valószínű azonban, hogy a vármegyeleírás egyik (kései) példányának a töredéke (s annak valamelyik részében a 15. fejezet) lenne, ugyanis a meglévő példányok alapján e töredék-részlet sehova sem illeszthető be. Inkább egy (letisztázott) küldemény lehetett Bél számára, aki az értékesebb részt (a fő- és alispánok listáját) kiemelte belőle és későbbi felhasználás végett a szöveg végére helyezte.¹⁶ Emellett részben már az A kéziratban is felhasználta a benne írtakat Makovica váránál.¹⁷

Bél (pp. 1–3. etc.) és egy ismeretlen kéz (pp. 84–86.) javításai (A²) bekerültek a soron következő kézirat (B) alapszövegébe.¹⁸ Egy másik ismeretlen kéz kiegészítései (l. pp. 7., 8., 11–13., 15., 16. etc.) Sáros vármegyei birtokosra utalnak, legalábbis ezt mutatja helyismerete s a vármegyei nemesi családokról szóló hosszú kiegészítései (pp. 20–25.). A javításokkal kiegészített szövegállapotot jelöltük A³ jellel. A B másolója részben betoldott lapokon másolta be ezeket,¹⁹ részben viszont, amennyiben helyesen azonosítjuk az egyes duktusokat, azonnal beírta őket a kéziratba.²⁰ Ezt kétféleképpen lehet magyarázni: az A³ kiegészítései, javításai ak-

¹⁴ BÉL 1993 nr. 432.

¹⁵ Uo. p. 245., ill. [Proc.] 591–601., különösen 592–595.

¹⁶ Bél a lista végén egyébként annak folytatására szólította fel – nyilván a szöveg átnézőit: „Continuentur” L. A p. 95. Az alispánok listája egyébként csak 1727-ig tart, később írtak hozzá 1736-ig más kézzel újabb neveket: ez is bizonyítja, hogy nem valamilyen kései kéziratról van szó.

¹⁷ A töredék készítője így ír: „Dominium Makovicza in florenti statu constitutum Oppida Zboro et Kurima; insuper centum Possessiones seu Villas ab Arce Makovicza dependentes numerabat, quarum plurium hodie nec vestigia supersunt, solis praediorum nominibus superexistentibus.” L. A p. 89. Bél ezt így fogalmazza át: „Cum in flore fuisset [sc. Dominium Makovicza], possidebat oppida duo, pagos centum, quorum tamen ne vestigia quidem amplius notari possunt.” A p. 75.

¹⁸ L. A p. 1., B p. 1.

¹⁹ L. pl. a 7. lapon olvasható megjegyzését („ad rudera arcis Kőszegh...”), amelyet a másoló a B szövegben egy utólag behelyezett üres lapra írt át (B p. 18.).

²⁰ Feltehetően szintén az A³ betűvel jelölt javító jegyezte meg egy helyen, hogy a Delna folyó a Kakasfalvi hegyekből ered, amelyet a margón beszúrásjellel és mellette a „Kakasfalvensibus” szóval jelölt. L. A p. 8. A B készítője ezt a megjegyzést főszövegben átvette: „Delna praecipiti cursu defertur e montibus Kakasfalvensibus fonte triplici...” B p. 22.

kor kerülhettek be az A kéziratba, amikor a B kézirat már elkészült. Utólag kellett pótolni (de ennek ellentmondanak azok az A³ bejegyzések, amelyek a főszövegben vannak); a másik magyarázat viszont az, hogy a másoló az egyértelműen észlelhető javításokat beleírta a szövegbe, míg a hosszabb betoldásokat külön oldalra írt, ahhoz bele kellett volna nyúlnia az eredeti műbe.

Végül egy harmadik idegen kéz is kiegészítéseket írt a szövegbe (ezt jelöljük B³ jellel). Ezek is jó helyismeretre vallanak, de még fontosabb, hogy igen későiek, mivel az egyik jegyzet arra mutat, hogy 1738 után készültek.²¹ Ezek a kiegészítések nem kerültek be a B szövegbe, utólagos pótlás formájában sem.

6: Címlapon: „A. D. MDCCXXXII. mense Junio.” Eszerint az alapszöveg 1732 júniusában készült; Bél javításai ezek után, az egyik idegen kéz javításai szintén később, az 1730-as években, a másiké pedig 1738 után.

B

1: EFK Hist. I. tt.

2: Comitatus Sarosiensis.

3: 187 pp. (minden második levél üres, gyakran újabb bekötött üres levelek) 335x215 mm.

4: Sáros vármegye leírása.

5: Tisztázat, további javításokkal. Mint említettük, az A kézirat alapján készült, tartalmazza annak utólagos, Bél és egy ismeretlen személy által eszközölt javításait, kiegészítéseit (A²), de egy másik kéz javításait (A³) részben külön lapokon írta bele a másoló (B²). Van emellett egy idegen kézzel írt, nagyobb terjedelmű pótlás az 52. lap margóján, illetve néhány kisebb javítás, módosítás (pp. 7., 10., 18., 56., 60., 105., 130.). Ez utóbbi javításokkal kiegészült szövegállapotot jelöltük B³ jellel.

Bél 1736. aug. 13-án küldte el Sáros vármegye leírását a Helytartótanácsnak, hogy a hivatal továbbküldje azt ellenőrzésre a vármegyének.²² A vármegye (a családfán: [Com]) 1737. febr. 5-én küldte vissza a leírást. A mellékelt levélben (szövegét l. Függelék II.) azt írja, hogy a leírást, mivel birtokviszonyokról van szó benne, ellenőrizni kellene a birtokosoknál lévő okiratokkal, ez ellen azonban a birtokosok tiltakoznak. Ezért a leírást javítás nélkül visszaküldi; mint írja, egyetlen megjegyzés van a lapszélre írva, de azt egy magánember írta.²³

Feltehető, hogy az itt tárgyalt B példány volt a vármegyének küldött változat. Ezt igazolja kora – az A iratnál későbbi, tehát 1732 júniusa utáni –, valamint az, hogy nyilvánvalóan recenziora szánták, hiszen akkurátus, szép kézírással készült. Szintén e mellett szól, hogy az egyetlen jelentősebb javítás benne a mondott kiegészítés az 52. lap margóján – valószínűleg erre utalt a vármegye is levelében. Végül megemlítenéd még, hogy nincs nála későbbi példány Bél kéziratos hagyatékában.

6: Amennyiben feltételezésünk helyes, a kézirat a vármegyének való elküldés (1736. aug. 13.) előtt készült, de 1732 júniusa, vagyis az A kézirat elkészülte után. A benne levő javítások ennél későbbiek.

6.

Amikor a Sáros vármegye leírásának a keletkezéstörténetét akarjuk összeállítani, elsőként a Bél rendelkezésére álló kútfőket, adatgyűjtéseket kell megvizsgáljunk. Minden bizonnyal Bél (sárosi) diákja – vagy volt diákja, ismerőse – készítette azt a rövid leírást a vármegyéről, amely a tudós kéziratos hagyatékában megtalálható ([E]). Ezt egyértelműen Bél kérésére írta, hiszen a leírás a tudós szempontjai, tagolása szerint lett összeállítva. A jelenség nem egyedi.

²¹ Girált falunál a következő betoldást írja: „[castellum] anno 1619 positum per Stephanum Semsey. Aliud castellum longe elegantius posuit anno 1738 Thomas Szirmay quod et amplum et cultum et amoenum.” B p. 85.

²² L. BÉL 1993 nr. 628.

²³ L. Függelék II. A levélre még l. a tanulmány 8. fejezetét.

Hogy csak egy példát említsünk, Nyitra vármegye leírásának kéziratos anyagában szintén fennmaradt két hasonló terjedelmű és színvonalú szöveg, amelyek nyilvánvalóan ugyancsak Bél maghagyására készültek (ezeket Bél személyesen is javította, bővítette).²⁴ E kezdetleges leírások tehát – ha feltételezésünk helyes – jól példázzák Bél egyik adatgyűjtési módszerét, vagyis az adott vármegyéből származó diákok, ismerősök bevonását a munkába.

Bél emellett valószínűleg felhasználta – vagy legalábbis fel kívánta használni – Parschitius Kristófnak, bizonyos tekintetben elődjének a kéziratos országleíró művét, amelyből Sáros vármegye leírását kimásoltatta ([Pa]). Az evangélikus értelmiségi családból származó, egy ideig a beszercebányai evangélikus iskolát is vezető Parschitius Kristóf életéről, illetve művéről Zombori István igen alapos ismertetést írt a Bélről szóló tanulmányában, ahol hangsúlyozza, hogy Parschitius erős hatással volt Bélnek a *Notitiát* illető korai elképzeléseire.²⁵ Tény, hogy kezdetben adhatott bizonyos ösztönzést és egyfajta kiindulópontot is Bélnek Parschitius műve, a *Comitatus Regni Hungariae* – ezt mutatja az is, hogy, mint fentebb írtuk (l. [Pa]), egyes részeit másokkal ellenőriztette, mintha arra, vagy inkább annak adataira akarná építeni a saját művét. Bél azonban eleve csalódott volt a megszerzett Parschitius-kézirattal kapcsolatban: Ráday Pálhoz írt levelében azt írja, hogy többet remélt tőle.²⁶ Ő sokkal nagyobb terveket dédelgetett s vállalkozása hamar túl is nőtt – és nem csak mennyiségben – Parschitius munkáján. Utalhatunk itt az 1723-as *Prodromus*-ra, a *Notitia* „előfutására”, amelyben Bél közölte műve tervét és szemelvényeket is elhelyezett benne, köztük Szepes vármegye leírását, amely 56 sűrűn szedett oldal,²⁷ míg Parschitius vármegyeleírásai csupán néhány oldalasak. Emellett azt is látni kell, hogy Szepes leírásában, és a későbbi leírásokban a vizsgálat szempontjai sokkal árnyaltabbak és összetettebbek, mint a *Comitatus Regni Hungariae* esetében – ilyen új szempontok például a vármegyében élő népek, nemzetiségek nyelvjárásának, szokásainak, életmódjának vizsgálata. Szepes leírásának már a szerkezete is a későbbi darabokat idézi, vagyis általános és különleges részre, az általános részben természet-földrajzi és politikai tagozatra stb. oszlik, míg a *Comitatus Regni Hungariae* leírásaiban egyáltalán nincs ilyen alosztás. Bél „igényeihez”, sokrétű érdeklődéséhez képest tehát Parschitius munkája hamar eltörpült – a pozsonyi tudósnak, hogy kitűzött célját elérje, új adatgyűjtéseket kellett végeznie, illetve a „terepen” végeztetnie. Ezért történhetett meg jelen esetben is, hogy Bél korán elvetette Sáros vármegye Parschitius-féle leírásának a használatát: ezt bizonyítja, hogy nem lehet érdemi kapcsolatot, átvételt felfedezni a két szöveg között.

Az egyetlen biztosan beazonosítható segítőtárs a leírás készítése idején Eperjesen tanító Dobai Székely Sámuel, aki terjedelmes jegyzetet állított össze a vármegye nemes családjairól, illetve al- és főispánjairól ([Proc]), és nagyon valószínű, hogy az A kéziratban fennmaradt töredéket is ő készítette, amely részben a mondott jegyzetre támaszkodik. Mint említettük, e töredékben egy fejezet a „§. XV.” jelzéssel indul, vagyis a csonkán ránk maradt szöveg legalább ennyi fejezetből állt. Eszerint Dobai Székely egy igen hosszú leírást készíthetett a vármegyéről (amennyiben ő a töredék szerzője), amelyet aztán Bél felhasznált és részben beépített a leírásába (l. A). Megjegyzendő, hogy Dobai Székely ilyen nagy mértékű segítségére máshol is van példa: 1732-ben egy levelében ő maga írja Bélnek, hogy a tudós számára már 12 „árkust” teleírt Zemplén vármegyéről.²⁸

A fentiekben nem ejtettünk szót – mivel nem került felhasználásra – két másik kéziratról, amelyek közül az egyik egy II. Mátyás által Sáros vármegye számára kibocsátott oklevél másolata, a másik pedig Sáros vármegye, ill. a makovicai uradalom falvainak felsorolását tartal-

²⁴ L. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Hist. I. qq.

²⁵ L. ZOMBORI 1984 116–118., 128–133.

²⁶ „Fateor, plura me ex Manuscripto hocce speravisse, interim ne sic quidem me poenitet factarum eius causa impensarum, in primis, si Perillustris Dignitas Vestra dignata fuerit, symbolum suum conferre, atque ut idem faciant alii, hortatu suo, efficere.” L. BÉL 1718. júl. 12-én írt levelét Ráday Pálhoz. In: BÉL 1993 nr. 38. Még l. SZELESTEI 1989 65.

²⁷ L. Matthias Belius: Hungariae antiquae et novae Prodromus. Norimbergae 1723. 69–124.

²⁸ L. Dobai Székely Sámuel levelét BÉL Mátyásnak. Girált, 1732. júl. 9. In: BÉL 1993 nr. 456.

mazza.²⁹ Ezek az iratok is az adatgyűjtés részei lehettek, különösen a második, amelyre azért kell nagyobb figyelmet szentelnünk, mert több más adalék is megtalálható a makovici uradalommal kapcsolatban Sáros vármegye kéziratai között. Ilyen az **A** kéziratban lévő, a makovici uradalomról írt megjegyzések (**A** pp. 73–74.), amelyeket egy idegen kéz írt, s utólag lett betoldva a kéziratba. De találunk utalást az uradalomra később, az **A** kézirathoz csatolt, fentebb említett töredékben is a 89. oldalon; ezenfelül az uradalom (részleges) birtokosáról, az 1720-tól főispán Szirmay Tamásról, illetve annak családfájáról is van egy hosszabb leírás a 95. oldal után egy betoldott levélen. Feltehető, hogy Bél személyesen a főispántól vagy környezetétől kapta ezeket az információkat. Itt megint felmerül Dobai Székely, mint adatközlő neve, aki előbb említett levele tanúsága szerint 1732 júliusában Girálton, Szirmay Tamás székhelyén tartózkodik,³⁰ 1741-ben a főispán gyalogezredébe áll be katonának, majd ő ír gyászbeszédet hozzá 1743-ban.³¹ Valószínű tehát, hogy ő volt az, aki adatokat gyűjtött a Szirmayakról, amit erősít az is, hogy – amint azt fentebb említettük – az **A** kézirathoz csatolt és valószínűleg hozzá köthető töredékben szintén bőségesen esik szó Szirmay Tamásról és a makovici uradalomról.

7.

Amint az a kéziratok vizsgálatából megállapítható, a leírás első általunk ismert kézírata 1732 júniusában készült el (**A**), amelyet aztán Bél és egy ismeretlen személy javított (**A**²), valamint látta két másik ismeretlen személy is, akik megjegyzéseiket, javításaikat a kézirat margójára írták (**A**³, **A**⁴). Bél és az ismeretlen személy által javított változatról (**A**²) készült egy újabb tisztázat, amelyben aztán az **A** kézirat másik ismeretlen lektora által készített megjegyzéseket (**A**³) részben a behelyezett üres lapokon pótolták (**B**²), részben eleve beleírták a kéziratba. Minden bizonnyal ezt a (**B**) kéziratot küldte el Bél 1736. aug. 13-án a Helytartótanácsnak, hogy az továbbítsa ellenőrzésre a vármegyének. A vármegye (a családfán: [**Com**]) 1737. február 5-én javítás nélkül visszaküldte a kéziratot, de levelében megjegyezte, hogy egy magán-személy írt megjegyzést a margóra (ez jó eséllyel megfeleltethető a **B** kézirat egyik kiegészítésének). Emellett elszórtan látható még néhány kisebb javítás is a szövegben (**B**³). Megjegyzendő, hogy a második ismeretlen személy valamikor 1738 után javította az **A** kéziratot (**A**⁴), az ő javításait azonban már nem vezették át a **B** példányba. Így a **B** példányt kell tekintenünk a hitelesebb, a szerző szándékához közelebb álló példánynak, mivel nem igazolható, hogy Bél az **A** szöveg utolsó korrektorának a javításait (**A**⁴) elfogadta.

8.

Külön kell foglalkoznunk a vármegye említett levelének tartalmával, amelyet a javítatlanul visszaküldött leírás mellé csatolt (a levél szövegét l. **Függelék II.**). Először is tudni kell, hogy Bél sokat várt a vármegyei ellenőrzéstől: a kifogások, kritikák mellett kiegészítéseket, pontosításokat is remélt.³² Ebben számított a Helytartótanács nyomására is – ezért is kérte még 1732. július 9-én írt levelében, hogy a hivatal segítsen neki a vármegyei ellenőrzés siettetésé-

²⁹ Uo. Adm. XIII. t. 1–2. Az iratokra még l. SZELESTEI 1984 nr. 119–120.

³⁰ L. a 28. jegyzetet.

³¹ L. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp. 1891–1914. (CD-ROM), Székely Sámuel (Dobai).

³² Bél abban a levélben, melynek kíséretében 1736. aug. 13-án elküldte 9 vármegye – köztük Sáros – leírását a Helytartótanácsnak a vármegyékhez való továbbítás végett, a következőképpen fogalmaz: „Novem iterum Comitatum Historiam, primis tantum lineis adumbratam, Excelso Consilio Locumtenentiali Regio, cum ea obsequentissimarum precum significatione, offerendam sustinui: uti volumina singula, ad singulos Comitatus, benignissimis cum decretis dimittere, eorumque admaturandam revisionem, emendationem, et locupletationem, clementer adurgere haud gravaretur.” L. BÉL 1993 nr. 628. Bél tehát egyrészt jelzi, hogy a leírások még kidolgozatlanok (*primis tantum lineis adumbratam*), másrészt pedig, hogy ezeknek „ellenőrzését, kijavítását és gyarapítását” várja a vármegyeiektől.

megszervezésében.³³ Reményeiben azonban csatlakoznia kellett. Volt ugyan néhány pozitív példa, de a vármegyei nemesség az esetek többségében nem tartotta szívügyének a leírásokat. Jó esetben kijelöltek egy vagy több személyt a kézirat átvizsgálására,³⁴ de e megbízottak általában nem siettek a munkával, így Bélnek még évek múltán is könyörögnie kellett a Helytartótanácsnak, hogy valahogy vegye rá a vármegyét munkájuk elvégzésére.³⁵ Más esetben – ahogyan itt is – a vármegyei közgyűlés elutasította az együttműködést.

A sárosiak már a levél elején némi távolságtartással és ellenérzéssel írnak Bél művéről, „vázlatosnak” (*synoptica*) nevezik azt, s megjegyzik, hogy azt Bél a neki tetsző rendben írta meg (*ordine eo quo eidem placuit digesta*), ezzel mintegy éreztetve, hogy ezzel a renddel ők nem értenek egyet, erről őket „nem kérdezték meg”. Miután rögzítik a helyzetet, vagyis annak tényét, hogy a mű kéziratát és az utasítást megkapták, kijelentik, hogy a törzsökös családok nagy száma miatt az egyébként hibás mű gyors visszaküldése nem lehetséges; ugyanis ellenőrizni kellene javaknak és a birtokjogoknak a helyzetét, és azt a kiváltságlevelek bemutatásával kellene igazolni, de erről néhányan úgy vélik, hogy sokat ártana nekik, és megtagadták (birtok)jogaik nyilvánosságra hozását. Ezért javítás nélkül visszaküldik a levelet, kérve, hogy ezt ő királyi felsége (Lotharingiai Ferenc helytartó) ne vegye engedetlenségnek. Megjegyzendő, hogy Bél jócskán adott okot a nyugtalanságra a sárosmegyeieknek, ugyanis igen sokat ír a leírás általános részében a vármegye nemes családjairól, továbbá a különleges részben a falvakat birtokosok, uradalmak szerint sorolja fel, vagyis egy teljes képet ad a vármegye földbirtokosságáról.³⁶

Nehéz kideríteni, mennyiben igaz a sárosmegyeiek vádja, miszerint Bél a birtokosokról szóló eme adatai hibásak, vagy legalábbis ellenőrzésre szorulnak. Alighanem valóban voltak benne e téren hibák, de még inkább arról van szó – ahogyan arra Zombori István is utal Bél *Notitiájáról* szóló tanulmányában –,³⁷ hogy a meglehetősen kusza XVIII. századi magyar birtokviszonyok miatt (számos birtokért generációkra visszamenően pereskedtek, egykori zálogokat követeltek vissza, öröklési ügyekben vitáztak) igen nehéz volt a földbirtokosokat, birtokokat rögzíteni anélkül, hogy ezt valaki ne tartotta volna sérelmesnek, hibásnak. Így nem meglepő, hogy voltak „néhányan”, akik elutasították, hogy okleveleiket a közgyűlésnek bemutassák – nyilván ők voltak azok, akik perben álltak valamely birtokért, így nem akarták, hogy a pillanatnyi helyzetet foglalják írásba. Ezért a vármegyeiek úgy döntöttek, hogy semmilyen javítást nem írnak bele a műbe, ezzel lényegében nyilvánvalóvá téve, hogy nem ellenőrizték, s nem hagyták jóvá Bél munkáját. Emellett kijelentik, hogy Bél művét „történeti hitelesség szerint, csak a törzsökös családok sérelme nélkül lehet értelmezni” (*fide historica tantummodo citra praejudicium radicalium familiarum intelligendum*), vagyis, amennyiben értelmezésünk helyes, Bél művét, illetve a benne szereplő adatokat a korabeli családok sérelmére, kárára nem lehet felhasználni s a történeti hitelesség alapján kell megítélni.

Sáros vármegye effajta nyilatkozata jól illeszkedik a többi vármegye – jelentős részben szintén elutasító – levelének sorába. E dokumentumokra már a korábbi kutatás is felfigyelt, főként Haan Lajosnak köszönhetően, aki a vármegyék Bél leírásával kapcsolatos leveleiből többet idézett munkájában (kivéve Sáros vármegye levelét, amelyet a tanulmány végén közöltünk).³⁸ Ennek alapján mind Wellmann Imre, mind Zombori István rámutatott már arra, hogy a vármegyék általában nem jó szemmel nézték Bél vármegyeleírásait.³⁹ Így a sárosiak fenti nyilatkozatához igen hasonló Heves vármegye levelének egy részlete, amelyben azt írják, hogy

³³ A levelet l. TÓTH 2006² Függ. IV.

³⁴ Ez történt pl. Borsod vármegye 1736. október 8-i közgyűlésén, ahol Deák Ferenc egri kanonokot, rajta kívül pedig a sajlódi pálos konvent (meg nem nevezett) priorját, továbbá Máriássy („Marjásy”) Lászlót, Szathmáry Györgyöt és Szepessy Józsefet bízták meg a kézirat ellenőrzésével. L. BAZML IV 501/a 22. köt. Protocollum 1734–1741 p. 290.

³⁵ L. BÉL 1993 nr. 699, 730a.

³⁶ Minderre még l. a vármegyeleírás ismertetését a tanulmány I. függelékében.

³⁷ L. ZOMBORI 1984 138.

³⁸ L. HAAN 1879 40–46.

³⁹ L. WELLMANN 1984 20., ZOMBORI 1984 138.

amennyiben a vármegyeiek jogait Bél művének valamely része „bármily módon hátrányosan érinti” (*quoquo modo praeiudicaret*), akkor „nem mást, mint a történelmet kell rajta számon kérni” (*non aliam, quam fidei historicae rationem haberi debere*).⁴⁰ Zemplén vármegye közgyűlése sem mutatkozott hajlandónak a hozzá elküldött kézirat kijavítására, mivel Bélség magánszemélyek jogaiba ártja bele magát”, ahhoz pedig ők sem tudnak hozzáférni, és nem javíthatnak senkit eme jogok (illetve az azokat tartalmazó okiratok) bemutatására.⁴¹ Ugyancsak a birtokviszonyok, jogviszonyok túlságos taglalása miatt emelt kifogást Hont vármegye. Itt a közgyűlés azt írta a Helytartótanácsnak, hogy Bél megyéjük leírásában közli, mintha egyes nemes családok milyen jogon, milyen öröklés folytán bírnak valamely uradalmat, márpedig a különböző magánszemélyek jogai nem ismertek a vármegye közössége előtt, így azt ők megerősíteni nem tudják, s szerintük elég, ha a műben csak az aktuális birtokost tüntetik fel, „nehogy valamiféle módon valaki sérelmet szenvedjen” (*ne quodammodo aliam praeiudicaretur*).⁴² Végül további párhuzamként lehet még felhozni Sopron vármegye közgyűlésének reakcióját vármegyéjük Bél-féle leírására. Eszerint a soproniak, ha tehetnék, megakadályoznák a mű kiadását, de mivel ez nem áll módjukban, elvégezték az ellenőrzést, de óvást emelnek arra nézvést, hogy a művet „nehogy valaha is, bármilyen ügyben, bizonyítékul fel lehessen használni, e vármegye sérelmére és kárára” (*ne idem aliquando, in quocumque tandem casu, pro argumento, in praejudicium, et damnum huius Comitatus assummi (!) valeat*).⁴³ Amint látható, szinte mindegyik levélben visszatérő elem a *praeiudicium*, az esetleges „sérelem”, „hátrány” emlegetése, amit a birtokosok, birtokok Bél általi hibás rögzítése okozhat a vármegyeiek szerint.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a vármegyei vizsgálat – s ezzel lényegében Bél egész vállalkozása – részben azért futott zátonyra, mert Bél megpróbálta rögzíteni a megyei birtokviszonyokat. Ez ugyanis a vármegyei nemesség jelentős hányadában elutasítást keltett, s mint ahogy azt a fentiekben láttuk, meglepően egybecsengő szavakkal fejezték ki nemtetszésüket a Helytartótanács felé. Motivációik elég nyilvánvalóak: nem akarták, hogy nemesi birtokjogaik sérüljenek, illetve birtokjogi perekben hátrányt szenvedjenek azáltal, hogy valaki nyilvántartást készít a vármegyei települések aktuális birtokosairól, amely nyilvántartás majd nyomtatásban is megjelenik – ráadásul, ha ez a „valaki” evangélikus (a katolikus vármegyék vallási kérdésekben is kifogásolták Bél művét),⁴⁴ nem nemesi származású és az udvar is támogatja. Így a leírások vármegyei ellenőrzésének sok esetben 2-3 éven át történő szabotálása – vagy, amint Sáros, Heves és Zemplén vármegyénél láttuk, az ellenőrzés és a jóváhagyás visszautasítása – miatt Bél Mátyásnak egyrészt fel kellett adnia azt a reményét, hogy a sokszor még valóban hézagos, javításra, kiegészítésre szoruló leírások véglegesítésénél a vármegyékben

⁴⁰ „Hinc praemissis ex defectibus aliisque quam plurimis sive respectu religionis r.catholicae totiusque universitatis adeoque comitatum nostrorum unitorum, seu privati iuris Dominorum Praelatorum, Baronum, Magnatum et nobilium iuribus, in quantum historicae haecce descriptio in eius generalibus vel specialibus partibus eiusdemque membris et sectionibus ac paragraphis quoquo modo praeiudicaret, non aliam, quam fidei historicae rationem haberi debere. Unde per nos, authentiaque nostra minus roborari posse, Regia Serenitas Vestra Excelsumque R. H. L. Consilium perspectum habere dignabitur.” L. Heves vármegye levelét a Helytartótanácsnak. (Eger?), 1736. nov. 16. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. ff. 25–26. (idézett rész: f. 25v). A levelet részben közli HAAN 1879 45–46.

⁴¹ „...ingenue fateri debemus; quod cum idem scriptor, in privatorum iura semet immitteret, quorum omnium exactam notitiam non haberemus, sed neque ad productionem eiusmodi iurium, ut abinde ad notitiam substratae materiae deveniri valeat, quempiam stringere in nostra autoritate positum non esset, opus illud citra complures errores ad rectam censuram minus assumi posse praevideamus.” L. Zemplén vármegye levelét a Helytartótanácsnak. Sárospatak, 1737. márc. 14. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 40.

⁴² L. Hont vármegye levelét a Helytartótanácsnak. Vámosmikola, 1736. jún. 7. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 50. A levélből a vármegye megjegyzéseit közli HAAN 1879 44.

⁴³ L. Sopron vármegye levelét a Helytartótanácsnak. Nemeskér, 1738. márc. 31. MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 27. A levelet részben közli HAAN 1879 42–43. A levélre még l. TÓTH 2001 250–251. ill. UÓ 2006 241–242.

⁴⁴ Így tett Heves vármegye is. L. Heves vármegye levelét a Helytartótanácsnak. A levélre l. a 40. jegyzetet.

önzetlen segítőkre talál (ez csak néhány vármegyéről mondható el),⁴⁵ másrészt pedig azt is tapasztalnia kellett, hogy „kifutott az időből”. Valójában már az 1730-as évek második fele sem volt kedvező a hatóságok bevonására a *Notitia* munkálataiba, mert a Habsburg Birodalom 1736-tól bekapcsolódott az orosz-török háborúba, ami a Helytartótanácsnak, a vármegyéknek is elég munkát adott (rendkívüli beszolgáltatások, sorozások stb.). Később az uralkodóváltás (1740) és a Habsburg Birodalom létét fenyegető osztrák örökösödési háború még kevésbé tette lehetővé a munka előrehaladását, a hatóságok együttműködését. Végül – bár erre nincs bizonyítékunk – talán azért is okolható a vármegyék elutasító magatartása a *Notitia* megakadásáért, mert Bélnek számolnia kellett azzal, hogy amennyiben a vármegyei közgyűlések kifogásai ellenére is megjelenteti a szóban forgó vármegyeleírásokat, akkor esetleg a *Notitiával* szemben kritikus megyék a nyomtatott kötetek ellen indítanak támadást, és ad absurdum még visszavonását is követelik, arra hivatkozva, hogy ezt ők annak idején nem hagyták jóvá.

Ilyenkor felmerül az a kérdés, hogy a kudarcban mennyi a szerző „felelőssége”: nem lehetett volna-e mellőzni ezt az igen kényes témát, vagyis a birtokviszonyokat a leírásokban. Az bizonyos, hogy Bélnek a vármegyeleírásokkal kapcsolatos koncepciójában benne volt az aktuális birtokosok rögzítése,⁴⁶ és általában fontos szerepet szánt a nemesi családok ismertetésének. A csapdahelyzetet talán az okozta, hogy tapasztalatunk szerint egy-egy vármegyéből gyakran csak egy-két nemesi pártfogó szolgáltatott adatokat Bélnek, akik nyilvánvalóan saját szájuk íze szerint ismertették Béllal a birtokviszonyokat.⁴⁷ Ez pedig vélhetően más birtokosok nemetszésével találkozott. De nem kétséges, hogy a vármegyei közgyűlés alapján véve is sérelmesnek tartotta azt, hogy valaki őket megkerülve, magánúton gyűjtött ilyen adatokat.

Összegzés

A fentiekben Sáros vármegye Bél Mátyás által készített leírásának, ill. a leírás keletkezéstörténetének átfogó vizsgálatára tettünk kísérletet. Ennek során részletesen bemutattuk a fennmaradt kéziratos példányokat, ill. a leírással kapcsolatos egyéb dokumentumokat (küldemények Bél számára, levelek), továbbá az egyik dokumentumot, a vármegye levelét függelékben is közöltük (l. Függelék II.). A kéziratokat sorrendbe állítottuk, egymáshoz való viszonyukat meghatároztuk. Megvizsgáltuk, kik lehettek ennél a leírásnál Bél segítői. A rövid Sáros-leírásról megállapítottuk, hogy azt valószínűleg Bél diákja vagy valamilyen sárosi ismerőse készítette a pozsonyi tudós útmutatása szerint. Emellett elemeztük Parschitius Kristóf Sáros vármegyéről készített leírásának másolatát, valószínű szerepét a leírás elkészítésében, s arra véleményre jutottunk, hogy sem ennek a szövegnek, sem általában Parschitius művének nem lehet komoly szerepet tulajdonítani a *Notitia* elkészítésében, bár az tény, hogy Bél kezdetben sokszor forgatta, javítgatta, egyfajta kiindulópontnak tekintette. Megvizsgáltuk továbbá Bél gyakori segítőtársának, Dobai Székely Sámuelnek a hozzájárulását e leírás munkálataihoz. Végül különös hangsúlyt fektettünk arra, hogy miként reagált a Sáros vármegyei közgyűlés Bél művére. Mint láttuk, ez a reakció egyértelműen negatív volt, mégpedig azért, mert hibásnak találták Bélnek a birtokviszonyokról való adatait, s ezért az egész műtől elhatárolódtak. Több

⁴⁵ HAAN Lajos a helytartótanácsi iratok alapján felsorolja azt a hét vármegyét, amelyek „készségesen” átnézték és javították a vármegyéjükről készült Bél-féle leírást (Veszprém, Bács, Fejér, Komárom, Ung, Tolna, Somogy). L. HAAN 1879 46. A „készségről” annyit, hogy Somogy hat év múlva (!) küldte vissza a leírást, s a többiek is csupán 1-2 év múlva.

⁴⁶ Bél egy ismeretlen személynek írt „kérdőívben”, amelyben azt jegyzi le, milyen adatokra kíváncsi Hont vármegyéről, a falvaknál ezt a kérdést teszi fel: „ad quem vel quos pertineat”, s emellett kíváncsi a vármegyei uradalmakra is: „De Dominiis, quae sunt in Inclyto Comitatu, quot? quae? ad quos pertinentia?” L. Bél Mátyás: *Sciagraphia describendi Inclyti Comitatus Nagy-Hont.* (Kézirat. 1739 előtt.) Líceumi Könyvtár, Pozsony, 511. kg. 18. sz. Közli: TÓTH 2006² Függ. V.

⁴⁷ Sopron vármegye esetében pl. bizonyosan az Esterházy család volt az, amely adatokat szolgáltatott Bélnek a birtokviszonyokról. L. TÓTH 2006 257–262.

egyéb vármegyei levélből hoztunk fel példát arra, hogy számos vármegye hasonlóan vélekedett Bél munkájáról, vagyis aggódtak Bél birtokviszonyokról szóló adatai, illetve annak esetleges jogi következményei miatt. Ez a jelenség komoly szerepet játszott abban, hogy a vármegyei ellenőrzés elhúzódjon, vagy éppen elmaradjon, s ezzel Bél munkája, azaz a *Notitia* egyes részeit képező vármegyeleírások véglegesítése, a megyék általi jóváhagyása és kinyomtatása megakadjon. Úgy véljük, hogy ennek a hátráltató tényezőnek, vagyis a vármegyei közgyűlések elutasító magatartásának – amit főként a birtokviszonyok taglalása váltott ki – nagyobb hangsúlyt kell kapnia, amikor a *Notitia* nagy vállalkozásának kudarcát, illetve annak okait vizsgáljuk.

Függelék I.

A vármegyeleírás rövid ismertetése a B kézirat alapján

Általános rész – természetföldrajzi tagozat

Sáros vármegye leírása teljes és szabályos mű. Figyelemreméltó viszont rögtön a szöveg elején az általános rész „természetföldrajzi tagozatának” rendhagyó címe: *Membrum I. physico-chorologicum* („természetföldrajzi-helyrajzi tagozat”) noha egyéb leírásokban egyszerűen *Membrum physicum* áll. Egyébként a címbővítménynek nincs különösebb oka, a tematika megfelel más leírásokénak. Az első fejezet (p. 2.) a vármegye nevének **etimológiáját** és **határait** tartalmazza, a második pedig a **hegyeket és hegységeket** (pp. 2–7.),⁴⁸ szám szerint kilencet. Főként az adott hegy elhelyezkedését írja le, de egyebeket is közöl, így pl. hogy a Branyiszkói-szorosban gyakran történtek rablótámadások, különösen a „polgárháborúk” idején (p. 3.). A Kárpátok leírásánál pedig figyelmeztet: a Kárpátoknak a Lengyelországgal határos részét egészen Erdélyig „Beszkéd”-nek hívják (uo.). Érdekes és szokatlan tematikát nyújt az ezutáni fejezet (tévesen 4-es sorszámmal), ahol a **völgyeket** sorolja fel Bél (pp. 7–15.). Római számmal jelöli őket, s alattuk arab számmal azokat a völgyeket, melyek e nagyobb völgybe „torkollanak”. Így 21 völgyet vesz számba. Ezután az 5. fejezetben a vármegye kilenc **folyóját** tárgyalja (pp. 15–23.). A 6. fejezetben a **savanyúvizekkel** foglalkozik a szerző, 13 ilyen említ (pp. 23–27.). Mindegyiknél leírja a forrásvíz ízét, illetve jelzi, ha valamelyiket fürdésre is használják. Emellett az első kettőnél (eperjesi forrás avagy Borkút, ill. gonoszkúti forrás) az árukat is megadja: mint írja, az eperjesinek korsóját egy krajcárért adják el,⁴⁹ míg a gonoszkútinak három iccét egy polturáért.⁵⁰ A hetedik fejezet a vidék egészséges **levegőjéről** (p. 27.), a nyolcadik a **mezőgazdaságról**, vagyis inkább annak szűkösségéről szól (pp. 27–34.).⁵¹ Mint írja, még leginkább a len terem meg, emellett sok káposztát, konyhakerti növényt termesztenek és sok a szilvafa is. Az **állattenyésztésről** szólva (8. fejezet) Bél megjegyzi, hogy a szarvasmarha- és lótenyésztés csekély, annál több a juh, főleg a cseh fajta (p. 34.). A vadon élő állatok felsorolása után (9. fejezet, pp. 34–35.), a 10. fejezetben (p. 35.) a **halászatról** annyit ír, hogy nem sok lehetőség van rá, de érdekességként (utólagos jegyzetben a 36. oldalon) szerepel, hogy a Poprád folyóban tavasszal vannak lazacok és angolnák, melyek a Balti-tengerből jöttek. Végül a 11. fejezetben a **bányászatról** ír, melynek azonban csak a „nyomait” lehet felfedezni Bártfa és a Steinberg nevű hegy környékén. Hozzáteszi viszont, hogy aranyat is rejt a sárosi föld, mivel 1724-ben egy paraszt szántás közben talált egy aranyrögöt a hertneki birtokon (p. 35.).

Általános rész – politikai tagozat

A politikai tagozatban (pp. 37–60.) az 1. fejezet, mint mindig, a vármegye **korábbi lakóiról**, illetve **történetéről** szól (pp. 38–39.). Ebben az első fejezetben Bél nem említi a magyarokat, csak a szlávokat és németeket, s a 2. fejezetben (pp. 39–47.) is azt írja, hogy a magyarokat csak a nemesek képviselik Sárosban (p. 39.). Ezt azonban cáfolja a másoló által átvett bejegyzés, amelyet az A szöveg „lektora” írt (l. A p. 16.), és amely szerint itt igenis megtelepedtek a régi magyarok, amit számos magyar eredetű helynév bizonyít (B p. 42.). Természetesen a dolog problematikus, mert ez nem Bél, hanem az ismeretlen lektor véleménye, amelyet Bél az A

⁴⁸ Hangsúlyoznunk kell, hogy a kéziratba egy-egy levél közé üres leveleket helyeztek el – amelyekre csak ritkán írtak néhány megjegyzést –, ám a kézirat egykorú oldalszámozása ezeket is beszámolta. Ez okozza a látszólagos hiányokat is ismertetésünkben, amikor is első pillantásra oldalak maradnak ki abból, noha csak arról van szó, hogy a közbekötött üres leveleket ugrottuk át.

⁴⁹ „...distinctisque urceis, singulos numos, vel crucigeros importat [sc. fons Eperiesiensis]” B p. 23.

⁵⁰ „Venduntur autem Eperiesini ternae mediae polturis singulis.” B p. 23.

⁵¹ A 28–33. oldalak üresek, csak két kisebb megjegyzés található rajtuk!

kéziratban nem illesztett be a szövegbe, tehát nem vett át. Bél a **magyar nemesekről** egyébként azt írja, hogy nyelvük szükségképpen kevert egy kissé (p. 39.). A **szászokról**, vagyis németekről nem ír semmi érdemlegeset Bél a toposzokon kívül (szorgalom, takaros ruházat, gyerekek gondos nevelése), bár megemlíti „Ceres italát”, vagyis a sört, ami bőven van nekik (pp. 39., 46.). A **szlovákokról** (*Slavi*) már több mondanivalója van, így megjegyzi, hogy nyelvük keveredik a lengyelrel és ruténnel, s tagadhatatlan elfogultsággal dicséri szálas természetüket, szorgalmukat, munkabírásukat (p. 46.). A **ruténeknek** ismét csak a más vármegyeleírásokból (Ung, Zemplén, Máramaros) már ismert közhelyek jutnak, ezek szerint műveetlenek és sokan haramiáknak állnak közülük (pp. 46–47.). A 3. fejezetben a vármegye **nemes családai** kerülnek sorra (pp. 47–60.), amelyekről Bél sokkal többet ír, mint más vármegyeleírásokban: közli eredetüket, néha említi, mikor „virágoztak”, ám birtokaikat csak ritkán közli. A fejezet végén külön felsorolja az e vármegyében kihalt családokat is (megjegyzendő, hogy az 56–57. oldal utólag van betoldva, az A szöveg 24–25. oldalán lévő lektori pótlások alapján). A politikai tagozatot a **vármegye irányításáról** és a **főispánokról** szóló rövid fejezet zárja (p. 60.).

Különleges rész

A különleges rész elején Bél előadja, hogy a vármegye négy járásból, valamint a különálló makovikai uradalomból áll. Az utóbbi különállása nem példa nélküli: Zala vármegye esetében is ki volt emelve a járási felosztásból a muraközi uradalom.

Sárosi avagy Nyugati járás (pp. 61–117.)

A járás településeinek sorát **Bártfa** városa nyitja (pp. 61–80.). Az első fejezetben (pp. 61–65.) a város nevének eredetével, alapításának kérdésével foglalkozik: leírja az alapító, Ruman rablóvezér (mások szerint „római polgár”, vagyis *Romanus cives*, innen jönne a neve) történetét, aki jobb útra térve Romulus módjára várost hozott létre, s akinek a szobra Bél elmondása szerint a főtéren áll.⁵² A 2. fejezetben a város elhelyezkedése, épületei kerülnek sorra (pp. 65–69.). Bél a belvárosra nem sok szót veszteget, valamivel többet ír a templomról, illetve a pincéről, melyben, mint írja, még az ő korában is voltak gerendák Ruman korából. A külváros elbeszélése szerint sokkal nagyobb, mint a belváros (p. 68.). Ezután a város jogi helyzetét, vagyis a tárnoki város fogalmát járja körül, idézve Werbőczyt. A harmadik fejezetben a lakosságra tér át (69–72.), mely, mint írja, korábban teljesen német volt, most viszont szlovákok és németek lakják vegyesen. Bél szerint a németeké minden hatalom a városban, ezért jobban vigyáznak hagyományaikra, de a városi tanácsstagok fekete ruházata már a múlté. Bél említi Bártfa iskolájának hajdani hírnevét és a nyomdát, amelyek ragyogása azonban szintén elhalványult – írja. A lakosok elfoglaltságaival kapcsolatban (4. fejezet) megjegyzi, sokan tokaji borral kereskednek (Lengyelország felé), valamint a vászonszövet készítése is régóta meghonosodott a városban, sőt, a Lengyelországból hozott lenre árumegállító joguk volt, amit aztán finom gyolcsvászonná dolgoztak át, és nagy haszonnal árusították; ennek kapcsán említi a város heti- és éves vásárait (pp. 72–73.). Az 5. fejezetben már a várost ért sorscsapások, mint a városoknál állandó tematikus rész szerepel, kezdve a Zsigmond alatti lengyel háborúktól egészen Thökölyig (pp. 73–80.).

A következő város **Kisszeben** (Szeben, *Cibinium*), amelynek leírása egy szép eredetmonda elbeszéléssel kezdődik (pp. 80–88.). Bél remek stílusban adja elő a történetet, mely szerint IV. Béla még herceg korában elraboltatta Gergely és Bodó nevű szolgáltaival Tarkőről a Tarczay család szépséges lányát, Szabinát, majd a találkozás helyén várost emeltetett s feleségéről

⁵² Kérdés, hogy ez a legendás személy azonosítható-e azzal a római (!) származású, és Károly Róbert kíséretébe tartozó Lőrincsel, aki a várost a 14. sz. elején – a király jóváhagyásával – megalapította, s egy 1320-ban kelt, Bártfa számára kiállított kiváltságlevélben ő és családja különleges kiváltságokat kapott a városban. Vö. TÓTH 1909–1912. III. 337–338.

vezette el (Szabina – Szeben); továbbá a két szolgának adott falvakból lett a Kisszeben melletti Bodonlaka és Gergelylaka.⁵³ A második fejezetben Bél a város korabeli állapotát, „alkalmatlanságait” írja le (pp. 88–89.): röviden szemlélteti annak fekvését, épületeit és lakosságát. Az utóbbiakról azt írja, hogy a polgárok eredetileg németek voltak, de most már a szlovákok csaknem többen vannak.⁵⁴ Mint megjegyzi, a város földjén gazdagon terem az alma, szilva, de sáfránnyal is próbálkoztak, sikertelenül. Végül a 3–4. fejezetben a várost ért sorscsapásokra, vagyis a Szebent sújtó háborús eseményekre tér ki a szerző (pp. 89–100.). Főként Istvánffy használja, de a Thököly-felkelés alatti eseményekről részletesebb információi is vannak, így Thököly egyik vezérének, Szalánczynak a városban tartott 1682-es kényszersorozásáról és a város későbbi császári ostromáról (p. 97.).

A két szabad királyi város leírása után **Sáros** mezőváros rövidke bemutatása következik (p. 100.). Bél sajnos nem tud semmi lényegeset mondani a településről, kivéve azt, hogy II. Rákóczi Ferenc, Sáros egykori birtokosa megengedte a posztókészítőknek, hogy egy teljesen új utcát hozzanak létre mesterségük gyakorlása céljából.

Ezt követően Bél a **várakat** veszi sorra, közülük elsőként **Sáros várát** (pp. 100–104.). Közöl egy legendás történetet, mely szerint 13 vármegye költségén épült volna az erősség, s ezért van 13 bástyája. Bél ezután a történetíróknál felbukkanó említéseket veszi sorra és szerkeszti egybe, majd megjegyzi, hogy a várat már 1680-ban lerombolták. Bél emellett a szintén romokban heverő **Bodóvárról** és **Újvárról**⁵⁵ ír, IV. Béla király Kisszebennél említett két legendás szolgáját, Bodót és Gergelyt említve első birtokosokként (p. 105.).

Bél **36 falvat** sorol fel ebben a járásban, birtokosok, birtokok szerint felosztva (pp. 105–117.). Ezek a következők: a sárosi birtok (7), Kisszeben (Szeben) birtoka (3), Semsey család (3), Pétsy család (5), Hertneky család (3), Kapy család (4), Bártfa város birtoka (4), Bornemissza család birtoka (4), Usz család (2), Gombos család (2). A falvak leírása nem túl részletező, de Bél legtöbbször említi a falu lakosságának nemzetiségét is. A Hertnekyek birtokánál Bél ezt a megjegyzést teszi: „Videantur reliqui vici in notitia” (p. 116.). Itt a „notitia” alatt feltehetőleg azt a jegyzéket kell érteni, amely az a A kézirat 88. oldalán kezdődik, s ahol a Bél által felsorolt 3 falun kívül még 6 található, mint a Hertnekyek birtoka.

Északi járás (pp. 117–137.)

Bél rövid bevezetője szerint a járásnak nyugatról a Szepesség, északról Lengyelország a szomszédja (p. 117.). Mezővárosai közül Bél elsőként **Héthárssal** foglalkozik, ahol megemlíti a város vásárnapjait, valamint, hogy lakosai főként németek, akik földesuraiknak adóval váltják ki a robotmunkát, és saját bírójuk van (p. 120.). **Berzevice** lakosait szlovákoknak mondja, akik gyenge minőségű termőföldjük miatt kézművességgel, kereskedelemmel foglalkoznak (pp. 120–121.). **Palocsáról** azt írja, hogy már falunak is alig mondható, lakosai pedig szlovákok, akiknek nyelvezete durva (p. 121.).

A járás **várainak** sorát **Palocsa** nyitja meg, amelynek Bél jobb híján a birtokosait sorolja fel (p. 121.). **Tarkóvel** kapcsolatban Bethlen Farkast idézi, aki szerint I. Ferdinánd idején rombolták le a várat a császáriak (p. 126.). **Berzevice várát** Bél elmondása szerint Hunyadi Mátyás romboltatta le, mivel a husziták szállása volt, míg **Szinye** erőssége, mint írja, a falun belül volt, árcai még ma is láthatóak, a vár helyén pedig később templom épült (uo.).

A járásban Bél **39 falut** számlált össze, ugyancsak birtokok, birtokosok szerint (pp. 126–137.). Ezek: a „Dessöffy” (Dessewffy) család (7), Dobayak és Roskovány család (3), a Berzeviczy család (5), a Pálóczy család (7), szepesi káptalan (2), Berthóty család (8), Szinyey (?) család (5), Eperjes város (2). A falvak leírása hasonló adatokat tartalmaz, mint az előző járás esetében. Meglepő kivétel, hogy egy helyen, Roskovány falunál Bél a szlovák lakosokat

⁵³ Tóth Sándor is említi egy hasonló eredetmondát Kisszebennel kapcsolatban. L. TÓTH 1909–1912 III. 346–347.

⁵⁴ „Iam et Slavi intersunt civibus, atque hi Germanis fere numerosiores.” B p. 89.

⁵⁵ Bél eredetileg a várrom mellett levő falu nevét adta meg a vár nevéként (*Henygh* – Höning), ezt azonban a kézirat lektora lehúzta és odaírta az *Uivar* nevet. L. B p. 105.

lutheránusoknak nevezi (p. 130.), noha a vallási témát egyébként – a **kormány**szervek, főként a kancellária utasítására – következetesen kerüli.⁵⁶

Alsó járás (pp. 137–171.)

A járás bemutatásának elején **Eperjes** található (pp. 137–155). Az **első fejezetben** a város nevének eredetével foglalkozik (pp. 137–142.), ahol hibásan úgy véli, a **magyar Eperjes** elnevezés a szlovák *Presow*-ból származik,⁵⁷ megjegyezve, hogy a „szlávok” **előbb** voltak itt, mint a magyarok. A 2. fejezetben Eperjes alapításának körülményeit kutatja (p. 142.) – idézve Thuróczi Lászlót –, majd a 3. fejezetben a város „balsorsával” foglalkozik, de szemérmesen hallgat Caraffa 1687-es eperjesi vérengzéséről (pp. 142–143.). A 4. fejezetben a város fekvését, környezetét (pp. 143–146.), az 5. fejezetben pedig a város templomait taglalja (p. 146.). Ez utóbbiban nem tudja elhallgatni, hogy egy híres evangélikus gimnázium is volt a városban, két épületben, ahol „csaknem akadémiai szinten” folyt az oktatás, de mindkettőt elvették már s a jezsuita iskolának adták. (Itt jegyzendő meg, hogy egy ilyesfajta kitétel csak azért maradhatott a szövegben, mivel ezt a kéziratot a kancellária nem látta.) A 6. fejezetben a város piactereiről (pp. 146–147.), a 7. fejezetben a középületekről esik szó, így a városházáról, a mellette levő egykori áruraktárról, illetve a város erődítéseiről, bástyáiról (p. 147.). A 8. fejezet a külvárosról szól (pp. 148–151.): a szerző itt is említi az ide kiszorított evangélikusokat, illetve azok imaházát és iskoláját, illetve a paplakot. De e fejezet sok más érdekességet is tartogat, különösen a város környékén fellelhető gyógyfüvek, illetve gyógyforrások terén. Itt is leírja Bél az általános részben már említett „Gonoszkút” nevű forrást, és annak gyógyhatásait, de a „Borkút” nevűre is kitér s megjegyzi, hogy az eperjesiek egy kikövezett medencével látták el, s egy épületet is állítottak mellette. A lakosokról szóló 9. fejezetben (pp. 151–154.) Bél elmondja, hogy az eperjesiek részben németek, részben szlovákok; magyarok kevesen vannak és máshonnan jöttek a városba. Megjegyzi ugyanitt (megint csak a kancellária elvárásaival ellentétesen), hogy az evangélikus vallásgyakorlatot kiszorították a külvárosba, habár az ágostai hitvallás követői vannak többen. Az utolsó, 10. fejezetben (pp. 154–155.) először a városvezetéséről, így a bíróról, a 12 tagú szenátusról és a 24 tagú „külső tanácsról” ír Bél, majd a lakosok életmódjára tér rá: eszerint sokan kalmárkodnak tokaji borral Lengyelország felé, de vászonnal is kereskednek. Szintén érdekes, amit a nőkről ír, ugyanis azt olvashatjuk, hogy sietnek a házasodással, mivel „irtóznak attól, hogy sokáig hajadonok legyenek” (*perosae virginitatis protractioris*).

Ezután Bél a járás **várait** sorolja fel (pp. 155–159.). Először **Kőszeg** várát (p. 155.), majd **Lipócot** (155–158.), **Sóvárat** (pp. 158–159.) és **Macs kakó** várát (p. 159.) tárgyalja. Ezek közül csak Sóvárról ír többet: főként Miczbánról, a vár uráról és a hét fiúgyermeket szülő feleségéről szóló legendás történetet írja le s ezt a (bodrog)szerdahelyi templomban talált verssel is kiegészíti, amely ugyanerről szól.

Végül a járás **62 falvát** veszi sorra a szerző, itt is uradalmak, birtokosok szerint. Ezek: Bajor család (5), Kassa város (13), Kőszeg várának uradalma (17), Ketzer család (8), csíkszentkirályi Andrassy család (3), , vegyes birtokosok (4), Sóvári uradalom (7), az egykori szebesi Szinka család (5).⁵⁸ A falvak jelentős részét Bél csak felsorolásszerűen említi, s a többenél is jobbra csak a település fekvését és földje minőségét írja le. Somos, **Magyarfalu** (?) és **Szentpéter** (Tarcaszentpéter) esetében megjegyzi, hogy magyarok lakják (pp. 166–167.), sőt az utóbbi esetében megjegyzi, hogy reformátusok; **Somosújfalunál** pedig savanyúvízforrást említ (p. 167.). Kimagaslóan érdekes **Sóvár falu** leírása, ahol Bél a helyi sóbányászatról, illetve a só kinyerésének műveletéről ír (p. 167–170.).

⁵⁶ A kancellária „érzékenységre” Bél vallási utalásaival kapcsolatban l. TÓTH 2006 241.

⁵⁷ Valójában a magyar elnevezésből származik a szlovák név. Vö. KISS Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp. 1997² I. 420.

⁵⁸ Bél elmondása szerint a falvak az ő korában Szentivány József birtokában vannak. L. p. 170.

főké...leti, avagy Tapolyi járás (pp. 171–187.)

A járás leírása a **várakkal** kezdődik. **Makovicáról** azt írja, hogy bizonyos Kirjatovic alapította, továbbá, hogy Rákóczi (II. Rákóczi Ferenc) romboltatta le. Emellett közli birtokosait, illetve megemlíti, hogy hajdan két városa és száz falva volt (pp. 171–174.). **Kapi** váránál is említ birtokosokat, illetve, hogy a Rákóczi-szabadságharc után Ketzler András felrobbantotta. Bél követően meglehetősen röviden ír a járás **mezővárosairól**, Kaporól, Hanusfalváról, Zborónálról és Kurimáról (pp. 174–175.). **Kaporól** annyi érdemlegeset jegyez meg, hogy a Munkács felé tartó országúton fekszik (p. 174.). **Hanusfalváról** azt írja, hogy vannak vásárnapjai, valahányra, hogy lakosai között vannak kézművesek, mesteremberek, de vannak, akik rablásból élnek (p. 175.). **Zborónál** megjegyzi, hogy van ott egy kastély, amely I. Rákóczi Ferenc és Erzsébet Ilona esküvőjéről híres (uo.). **Kurimát** szlovák mezővárosnak mondja, amelynek színterében vannak vásárai (uo.). Ezután az **59 falu** leírása jön birtokosok, uradalmak szerint (pp. 175–187.). Ezek: Kapi uradalma (7), Raszlavicz család (5), Kohányi család (4), a kihalt varadújfalvi Vargut (? Varjú?) család (3), kükemezey (*kükömezei*) Kalnassy család (19), végül Makovic uradalma (21). A falvak leírása általában azok elhelyezkedésére, a lakosok által termesztett kultúrnövények ismertetésére szorítkozik, mint fentebb is. Itt is van azonban néhány kivétel. Tölszék avagy **Töltszék** leírásában Bél említi, hogy a Kapy családnak két kastélya van itt; emellett savanyúvíznek is örvend a helység, amely a hiedelem szerint a férfiak nemzőerejét nagyban segíti (p. 178.). **Hosszúrétről** is bővebben ír, eszerint savanyúvízről és fürdőjéről híres, továbbá itt van Serédy Gáspár életnagyságú síremléke, *hoc est Seredy Gasspar* felirattal (p. 186.).

Sáros vármegye leírása még több szempontból a kidolgozatlanság, letisztázatlanság állapotát mutatja. A legszembetűnőbb, mint már többször említettük, a szövegbe utólag beírt megjegyzések, amelyek a korábbi (A) kézirat egyik ellenőretől erednek s amelyek néhol ellentmondásban vannak az eredeti szöveggel. Nincs emellett a szöveg végén az állandó elem, az úthálózati jegyzék sem, amellyel a vármegye (posta)útjait, az útbaeső településeket és azok távolsági adatait adta meg a szerző. Végül nincsenek margók, noha ez Bél kidolgozott leírásaiban mindig van, és természetesen nincs az egyes fejezetek elején tartalomjegyzék (*synopsis*) sem, amely a margókból áll össze. Amennyiben valóban a B szöveg az, amelyet Bél a Helytartótanácsnak elküldött, akkor azt kell mondanunk, hogy Sáros vármegyét sebtében tisztáztatta le írnokával, ill. küldte el ellenőrzésre – nyilván úgy gondolta, jobb ezt is a nyolc másikkal együtt minél hamarabb recenzióknak alávetni, hogy ezzel is haladjon a munka, mintsem tovább csiszolgatni azt.

Ami a leírás tartalmát, forrásértékét illeti, kétségtelenül vannak emlékezetes részei, de nem nyújt egységesen jó színvonalat. Az általános részben érdekes a savanyúvizek ismertetése, és a politikai tagozatban a nemesi családok felsorolása, de ugyanitt sajnálatos, hogy a lakosok életmódjáról, szokásairól más vármegyeleírásokhoz képest kevés szó esik. A különleges részben jó a két nagy város, Bártfa és Eperjes ismertetése és Kisszeben is kitűnik eredetmondájával, de a mezővárosokról már nem nyújt túl informatív leírást Bél, és a falvak leírásaiban is ritka az említésre méltó részlet. Ennek ellenére, mint az a fenti rövid ismertetésből is kitűnik, a helytörténész és a történész is bizonyosan talál Sáros vármegye leírásában néhány fontos adalékot.

Függelék II.

Sáros vármegye közgyűlése a Helytartótanácsnak⁵⁹

Eperjes, 1737. febr. 5.

Serenissime Dux Regie Locumtenens.

Excelsum Locumtenentiale Regium Consilium

Domini Domini benignissime gratiosissimi colendissimi

Synoptica conscriptione et connotatione Comitatus huius per Matthiam Béll, ex benigno Suae Maiestatis Sacratissimae indultu elaborata, et ordine eo quo eidem placuit digesta, nobisque per Serenitatem Vestram Regiam, Excelsum Locumtenentiale Regium Consilium pro revisione fine annectandarum, siquae superessent considerationum nostrarum, et additione addendorum, ac sublacione sufferendorum, adeoque plena emendatione emendandorum, mediante Benigno, et Gratioso Serenitatis Vestrae Regiae Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii intimato, sub 17ma evoluti mensis Augusti, et anni nunc currentis,⁶⁰ exceptorie inuito; et per nos debita cum veneratione percepto transmissa, eademque tractu temporis penitus ruminata, et examinata existente, opus illud advertere licuit, aliunde erroneum sine longiori mora, ob majorem radicalium familiarum numerum, contra sensum et intentionem scriptoris, celeriore ejusdem operis remissionem requirentis, debite, ac adaequate de facili effectuari non valere: sed si, et in quantum licet, cum tardiori temporis intervallo quaestionati operis emendatio, sequi posset, adhaec ut status bonorum, et jurium possessionariorum uniuscujusque palam constare possit, eandem cum productione privilegiorum, debito modo, et ordine legitimari, et perfici oportere ne[p. 2.]cessum esset; Quae siquidem stante vel hac congregatione, id multum sibi praejudicare non nulli ablegassent, juraque sua hoc fine manifestare, et publicare se nullatenus velle declarassent, ideo citra incursum renitentiae, vel non observationis gratiosorum Intimatorum, Serenitatem Vestram Regiam, Excelsum Locumtenentiale Consilium Regium, humillime deprecantes, illud ipsum opus, prout jacet, sine diminutione, vel augmento aliquali (excepto certo additamento in margine folii appposito, quod factum non Comitatus communi, sed privato unius scriptum intercessit), Serenitati Vestrae Regiae Excelso Locumtenentiale Regio Consilio, debita cum submissione remittimus et fide historica tantummodo citra praejudicium radicalium familiarum intelligendum, in esse suo relinquendum censuimus. In caeterum in benignitatem Serenitatis Vestrae Regiae, Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii gratiam nosmet humillime commendantes; perseveramus. In generali congregatione nostra die 5ta mensis Februarii anno 1737 Eperiesini continuative celebrato.

Serenitatis Vestrae Regiae

Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii

humillimi obsequentissimi obligatissimi servi

Universitas praelatorum baronum

magnatum et nobilium

Comitatus Saarosiensis

[Külzeten:] Sacratissimae, Caesareae, Regiaeque Catholicae Majestatis Regio Locumtenenti Serenissimo Lotharingiae Duci, Excelsi Locumtenentialis Regii Consilii per Hungariam Praesidi, et Consiliariis, Dominis Dominis nobis benignissimo gratiosissimis, colendissimis.
5. Februarii 1737.

[A hivatal megjegyzése:] Praesentatum 30. Aprilis 1737 et relatum. Saárossiensis Comitatus opus Belianum remittit.

⁵⁹ MOL C 42. Miscellanea Fasc. 95. nr. 33. f. 48.

⁶⁰ Téves, a levél valójában 1736. aug. 17-én kelt.

Irodalom

BÉL 1993

Bél Mátyás levelezése. Kiad. Szelestei N. László. Bp. 1993.

BÉL 2001–2006

Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása. – Descriptio Comitatus Semproniensis. I–III. A latin szöveget gond. és ford. Déri Balázs (I.), Földváry Miklós (I.), Tóth Gergely (I–III.). Szerk. Kincses Katalin Mária. Sopron város történeti forrásai. C/ sorozat, 2–4. kötet. Sopron 2001–2006.

HAAN 1879

Haan Lajos: Bél Mátyás. Bp. 1879.

SZELESTEI 1984

Szelestei N. László: Bél Mátyás kéziratos hagyatékának katalógusa. Bp. 1984.

SZELESTEI 1989

Szelestei N. László: Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 4. Bp. 1989.

TÓTH 1909–1912

Tóth Sándor: Sáros vármegye monográfiája. I–III. Bp. 1909–1912.

TÓTH 2001

Tóth Gergely: A kézirati hagyomány. In: BÉL 2001–2006 I. 234–254.

TÓTH 2006

Tóth Gergely: Bél Mátyás leírása Sopronról és Sopron vármegyéről: a mű és forrásai. In: BÉL 2001–2006 III. 239–262.

TÓTH 2006²Tóth Gergely: Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus). – Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur. *Nemzeti Téka*. Bp. 2006.

WELLMANN 1984

Wellmann Imre: Bél Mátyás munkássága. In: BÉL Mátyás: Magyarország népeinek élete 1730 táján. Bp. 1984. 5–32.

ZOMBORI 1984

ZOMBORI István: Bél Mátyás és a Notitia Hungariae. In: BÉL Mátyás: Csongrád és Csanád megye leírása. Ford. Lakatos Pál és Téglássy Imre. Szeged 1984. 113–162.

A VELÜNK ÉLŐ KÉSŐ KÖZÉPKOR – KUBINYI ANDRÁS

Már őst is foglalkoztatta II. Ulászló uralma: vármegyei követ volt az 1505. évi rákosi országgyűlésen. Történészek és régészek során át érkezni el a középkorvégi Magyarország ma élő legjelentősebb kutatójáig. Hazai felsőoktatási intézményben nem akad történelem szakos hallgató, aki a Hunyadi- és a Jagelló-korral ismerkedve nem találkozik a műveivel. 1929-ben született, történész, egyetemi tanár (oktatott Miskolcon is), a Régészeti Intézet volt igazgatója. Professor emeritus, 2006-ban az MTA rendes tagjává jelölték.

Volt-e családi, iskolai indíttatása arra, hogy történésznek menjen?

A Felsőkubíni Kubínyi (helyesen így írandó a nevünk, de anyakönyv vezetési hiba miatt apám már Kubinyiként szerepelt) család mindkét ágából, a Deménfalvi és a Nagyolaszi ágból egyaránt több történész és régész került ki a 19. században. (Én a Deménfalvi ágból származom, az a Kubínyi Máté volt az ősöm, aki az 1505-ös híres rákosi országgyűlésen Árva megye követeként vett részt. Ezt csak azért említem, mert a Századok 2006-os évfolyamában tanulmányt jelentettem meg erről az országgyűlésről.) Nagyapám egy időben Gömör vármegye főlevéltárnoka volt, ügyvéd édesapám történeti könyveket vásárolt és olvasott. Gimnáziumi tanulmányaimat a ciszterci rend budai Szent Imre gimnáziumában végeztem, ahol kitűnő történelemtanárom volt: Dr. Pataki Vidor ciszterci szerzetes, az egri vár régészeti feltárója, és több színvonalas tanulmány szerzője. A családi és tanári hatás szinte predesztinált a történelem (és régészet) kutatására.

Miként alakult ki, hogy középkorral foglalkozik?

Gimnazista koromban még inkább a kora-újkor érdekelt, de az 1948-as egyetemi reform előtt párhuzamosan ókort és középkori történetet hallgattunk, így ez utóbbiba kezdtem belemélyedni. Sokat tanultam Eötvös kollégiumi történettanáromtól, Kosáry Domokostól, aki újkorász létére középkort tanított a gólyáknak. Ő hívta fel a figyelmemet Bizáncre, úgyhogy majdnem bizantinológus lettem, és mivel volt görög érettségim csak a véletlenül múlt, hogy nem ezt választottam. Kellott történeti segéd tudományokkal is foglalkoznunk, és itt nagy hatást gyakorolt rám a szakma nagymestere, Szentpétery Imre, és tanszéke címzetes nyilvános rendkívüli tanára, Kumorovitz L. Bernát. Végül Szentpéterynél akartam szakdolgozatot írni. A professzor szerette a középkori intézmények oklevéladását feldolgoztatni, így a kincstartói hivatal történetét választottam, amivel addig senki sem foglalkozott. A témaválasztás családom múltjához kapcsolódott. Máté ősapám bátyja, László II. Ulászló alatt alkincstartó, majd később budavári udvarbíró, tehát a királyi uradalmak fő jószágkormányzója volt. Mivel tudni szerettem volna, hogy mivel foglalkozott az alkincstartó, választottam a témát. Később a Levéltári Közleményekben megírtam a budavári udvarbíróság történetét is.

Több évtizede oktat, a hazai felsőoktatás színvonalának milyen változásait tapasztalta meg? Folyamatosan csökken vagy inkább hullámzik? Intézményenként változó?

Épp hatvan éve vagyok a szakmában, több mint negyven éve tanítok. Ez azt jelenti, hogy idősebb kortársaim révén kb. száz évre visszamenő emlékezettel rendelkezem. A válasz a kérdésre nem egyértelmű. Különválasztandó az egész hazai felsőoktatás színvonala és az egyes szakmáké. Először az utóbbira válaszolok: a színvonal állandóan hullámzik, ahogy azt már nagy öreg mestereim is mondták. Feltűnő, hogy vannak évfolyamok, amelyekből számos tehetség kerül ki, majd pedig ezeket gyengék követik. Sokat gondolkoztam ennek okán, de választ adni nem tudok. A felsőoktatás általános színvonala észrevehetően csökkenő tendenciát mutat. Úgy tűnik, hogy ezen az egymást követő reformok sem tudnak változtatni. Ezt saját tapasztalatom alapján azzal magyaráznám, hogy a 20. század közepén jóval kevesebb közép-

kola volt, a tizenéveseknek csak egy töredéke szerzett érettségit. A gimnazistának mentek többségében tehetségesebbek voltak, a középiskola átlag színvonala magasabb, hiszen egy olyan osztályból, amelyben sok a gyenge tanuló, a legjobb tanár sem tud eleget foglalkozni a velükkel. A mai egyetemi hallgató ezért kisebb tudással jut be az egyetemre, mint a 20. század első felében, és így a jövőbeni középiskolai tanárok sem olyanok, mint az akkoriak. Ha arra gondolok, hogy olyan nagy, iskolateremtő professzorok, mint a nyelvész Pajzs Dezső, vagy a történelmes Szentpétery Imre, és sokan mások vidéki gimnáziumi tanárból lettek még a második világháború előtt egyetemi tanárok, a mai középiskolai tanárok közt pedig alig van olyan, aki tudományos fokozattal rendelkezik, akkor nyilvánvaló, hogy az egyetemi – főiskolai színvonal esése összefügg a középiskoláéval. Ez pedig azt jelenti, hogy a tudományos utánpótlás biztosítása megköveteli a posztgraduális képzést. Ma már teljesen valószínűtlen, hogy valaki 22-23 éves korában olyan doktori disszertációt tegyen le az asztalra, amit 70–80 év múlva is idéznek. Gondolok Mályusz Elemér Túróc megyéjére, vagy Szilágyi Loránd késő-középkori kancelláriatörténetére. Természetes, hogy mindketten fiatalon már egyetemi tanárok lettek. Az általános műveltség terjedése tehát azzal is jár, hogy kitolódik a tudományos érettség megszerzésének időhatára. Természetesen ez nem magyar sajátosság, külföldön ugyanezt látjuk. Azt nem merném állítani, hogy a színvonal intézményenként változó. A patinás régi egyetemek, hatalmas könyvtáraikkal természetesen jobb helyzetben vannak. Azt hiszem inkább a nagy tanáregyéniségek hatása mutatható ki, amiből persze az is következik, hogy valamelyik egyetemen egy bizonyos szak országos élvonalba tartozik, más pedig nem. Egy tanszékvezető-változás után vissza is eshet a színvonal. Megint nem hazai sajátosságról van szó.

Mennyit változott a hazai középkorkutatás korszerűsége az elmúlt két-három évtized során, azaz mennyire illeszkedik mértékadó nemzetközi irányzatokhoz?

Vitathatatlanul korszerűbbé vált a középkorkutatás, mégpedig már a hetvenes évektől. Ez egybeesett a dialektikus és történelmi materializmus, azaz a marxista történetnézet gyakorlati kiszorulásával, hiszen amennyiben valaki nem kritizálta azt nyíltan, szabadon alkalmazhatta a legújabb nyugati szakmai irányzatokat. Sokan jártunk külföldi konferenciákra, ahol meg- és elismertek bennünket. (Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a marxista elméletben is vannak használható elemek, a teljes tagadás tehát nem indokolt.)

Más a válasz a kérdés második részére. Mit értünk „mértékadó nemzetközi irányzatok” alatt? Van-e ilyen egyáltalán? Az vitathatatlan, hogy a kutatóknak ismernie kell a külföldi tudományos eredményeket, akár a saját kutatásai, akár pedig külföldi szereplései miatt. A magamfajta öregember azonban hosszú élete során sok elmélettel találkozott, amelyekre akár évtizedeken át szinte mindenki hivatkozott, majd eltűntek, esetleg módosultak.

Egy példával illusztrálnám, hogy külföldi hatás nélkül is lehet Magyarországon új, modern módszereket bevezetni. Engel Pál mutatott rá arra, hogy az ókortudományban már ismert, és a saját maga által eredményesen művelt prozopográfiai módszert egymástól függetlenül 1957-ben megjelent tanulmányokban hazánkban először Mályusz Elemér és jómagam alkalmaztuk. (Engel Pál: *Prozopográfia*. In: *A történelem segédtudományai*, szerk. Bertényi Iván, Bp. 1998. 38. – Itt jegyzem meg, hogy előttünk már Jakó Zsigmond is használta, Mályusz és én azonban nemcsak egymástól, hanem tőle is függetlenül készítettünk prozopográfiai elemzéseket.) Csak azt tudom, hogy én hogyan jöttem rá erre. Mivel a kincstartóságra nem maradt elég forrás, azért akartam a hivatal működését rekonstruálni, hogy összeállítottam az ismert pénzügyigazgatási tisztviselők életére és pályájára vonatkozó adatokat, és ebből vontam le a törvényszerűségeket. Később a középkori magyar főváros társadalmi megoszlását és gazdasági kapcsolatait kb. 3000 budai és pesti polgárra fennmaradt adatok alapján határoztam meg. Azóta is művelem. Külföldön – a magyar előzményeket nem ismerve – ma már rendszeresen alkalmazzák, Peter Moraw professzor pedig 1975-ben „Personenforschung” címmel elvileg is kifejtette a lényegét. (Zeitschrift für historische Forschung 2 (1975) 7–18.) Nézetem szerint a prozopográfia előretörése már „a levegőben volt”, egymástól nem távoli időben mindenütt rájöttek. Hasonló példákat lehetne még felsorolni.

Mi a véleménye a modern történeti irányzatokról? Minek tulajdonítja, hogy nálunk inkább a XVIII–XX. századdal foglalkozók követik azokat?

Most folytatom az előző kérdésre is a választ, viszont ezt ketté kell választani. Nagyon leegyszerűsítve a modern történeti irányzatok témaválasztásukban, módszereikben és szintézisalkotásukban különböznek egymástól. Vannak, amelyek az angolszász nyelvterületen, mások Franciaországban alakultak ki, de a németeket sem zárhatjuk ki. Nálunk talán a legismertebb a több mint fél évszázados francia Annales iskola. Innen származik pl. a „hosszú időtartam” vizsgálata. Csak taláalomra és vegyesen néhány irányzat. A történeti antropológia, az ún. mikrotörténet vizsgálata, az anyagi kultúra és a mindennapi élet kutatása, strukturalizmus, nő kutatás, stb. Szándékosan nem törekedtem teljességre, és pontos meghatározásra. Különböző tudományok hatásával is találkozunk. Fontosak a szociológiai ihletésűek, az egyre nagyobb teret kapó történeti ökológia a természettudományokat és a régészetet is bevonja kutatásaiba, de nem hiányzik a néprajz sem. Évtizedek óta nagyobb gondot fordítanak az egyes jelenségek számszerű, statisztikai értékelésére, de még sok mást is említhetünk. A lényeg talán ott kereshető, hogy korábban kevésbé ismert jelenségeket kutatnak, nagyobb súlyt fektetnek az összehasonlításra, de kevésbé érdekli őket a hagyományos eseménytörténet, és ezzel a politikátörténet.

Jogos a kérdés, hogy miért követik a modern irányzatokat nálunk elsősorban a XVIII–XX. század kutatói. A megfigyelés jó, ez valóban így van. Nekem csak arról van elképzelésem, hogy miért ritka a középkorászok közt, noha egyáltalán nem mondhatjuk, hogy nincsenek köztük. Említhetném pl. Klaniczay Gábort, vagy Erdélyi Gabriellát, aki egy csodálatos forrást, a XVI. század eleji körmendi kolostorperget adott ki, amelyet egy könyvben és sok tanulmányban fel is dolgozott. Az 1980-as évek eleje óta újra fellendülő, és örvendetes módon egyre nagyobb számú kutatóval rendelkező középkortudomány művelői nagy része azonban kétség kívül csak kevésbé veszi figyelembe a „modern” irányzatokat. Hozzájárult ehhez, hogy a középkori oklevelek túlnyomó többsége kiadatlan, viszont az utóbbi évtizedekben jelentős számú forráskiadvány jelent meg, köztük több középkori vármegye hatóságának oklevelei, valamint 2000 óta rendelkezésünkre áll a Középkori Magyarország Levéltári forrásainak Adatbázisa CD-ROM, amely nagyon megkönnyíti a kutatást. Az új – zömében regesztiformájú – oklevélkiadások nagyon sok eddig ismeretlen adatot hoztak felszínre, amelyet értékelni és feldolgozni kell. Az oklevélkiadásokkal foglalkozó, és zömében a legfiatalabb kutatógenerációhoz tartozó tudósok elsősorban erre fektetik a hangsúlyt, nem valamely irányzat elemeit akarják nálunk is kimutatni, hanem az új adatokat értelmezni. Egyébként ebből az is következik, hogy a politikai és eseménytörténet visszanyerte tekintélyét, hiszen a forrásanyag bővülése sokban módosítja régi ismereteinket. (A megyei hatóságok okleveleinek kiadása pl. változtat a nemesi megyéről alkotott képünkön.)

A forráskiadásokon kívül említendő, hogy az utóbbi évtizedek vezető hazai medievista egyéniségei elsősorban a forrásokat tartották és tartják tiszteletben, az irányzatokat, elméleteket nem olyan mértékben. A meghaltakat említem: Engel Pált és Kristó Gyulát. Az örvendetes növekvő számú középkorkutató őket (és a még élőket) követi. A közép- és kora újkorral foglalkozó, ma élő történészek közül csak egyet említek, a magyar nyelvterület legnagyobbját, a 90 éves kolozsvári Jakó Zsigmondot, akinek impozáns életműve gyakorlatilag kizárólag forrás-elemzésből (és kiadásból) áll.

Milyen történészképzést tart ideálisnak?

Erre a kérdésre sem lehet egyszerűen felelni. Néhány évtizeddel ezelőtt gyorsan válaszolni tudtam volna rá, ma már nem. A legjobbnak ugyanis azt a porosz rendszerű oktatást tartottam, amiben az 1948-as egyetemi reform előtt még részem volt. Minden érettségizett beiratkozhatott az egyetemre, és amennyiben ezt ún. szabad bölcsészként tette, akkor azt hallgatott és abból kollokvált, amihez tetszése volt. Ha pedig egy fő- és két mellékszakból megfelelő számú félévet tudott igazolni, a nyolcadik félév után megszerzett abszolutórium után le is dokto-

rálhatott. Ezzel már bejuthatott egy tudományos intézetbe. Főként művészettörténészek választották ezt a rendszert. Mivel a szabad bölcsészek mégis bizonytalan jövő előtt álltak, a többség a tanárképzésben is részt vett. Itt a történelem esetében elő volt írva, hogy a hallgató valamennyi korszakból hallgasson egy félévet, a második év végén alapvizsgát, a negyedik után szakvizsgát tegyen, az ötödik évben pedig tanítási gyakorlaton vegyen részt. Akinek tudományos ambíciója volt, az kinézte magának azt a korszakot, ami érdekelte, és azt a professzort, akinek tanítványa szeretett volna lenni. Hallgatta az illető minden óráját, dolgozott a szemináriumában, végül nála szakdolgozott és doktorált. A többi korszakból csak a kötelező órákat hallgatta, vagy esetleg csupán felvette az indexbe. Ez a módszer lehetővé tette, hogy a történezhallgató a kötelező vizsgák letételénél megismerje a teljes tananyagot, a tudományos pályára készülőknek pedig módja volt a legalaposabban elmélyedni témájában.

Szemináriumot csak a nyilvános rendes tanár, azaz a tanszékvezető tarthatott, aki ezen kívül egy fő és egy mellékkollégiumot is előadott. Tanszabadság lévén mind a professzor, mind az egyetemi magántanár címet viselő habilitált (aki többnyire nem az egyetemen dolgozott) azt adta elő, amit akart. Többségében azt a témát, amivel akkor saját maga tudományosan foglalkozott. (Voltak persze olyan professzorok is, akik négy év alatt az egész tananyagot végigmentek, de a diák ott tanult a legtöbbet, ahol mestere saját kutatásait adta elő.) Emlékszem, hogy 1948 tavaszán Deér József, a középkori magyar történelem nyilvános rendes tanára heti négy órában „Avarok, szlávok és magyarok a dunai tájban” címmel tartotta előadását. (Akkor kezdett Nagy Károllyal foglalkozni.)

Sajnos, ez a rendszer végérvényesen megszűnt, és noha ezt tartottam a legjobbnak, nem állítható helyre. Már azzal is változott a helyzet, hogy bevezették a felvételi vizsgát. Pedig az érettségi eredeti jelentése az, hogy a diák felsőfokú tanulmányokra érett. Van már többszintű érettségink, felesleges ezt tovább ragozni. Már említettem, hogy ma csak posztgraduális módon lehet tudományos fokozathoz jutni. A feladat tehát ma mind a graduális, mind pedig a posztgraduális képzés javítása. Átmeneti időket élünk. Az új feladatokhoz kell alkalmazkodnunk, és ehhez már csak idős korom miatt sem tudok receptet adni. Talán annyit említhetnék, hogy jobban lehetne a szemináriumi rendszerre támaszkodni, mégpedig elsősorban a források kutatására. A középkornál ezt nehezíti a latin tudás hiánya, nem lehet középkori okleveleket elemeztetni. (Szentpétery Imre szemináriumain eredeti okleveleket elemeztünk, és pedig nemcsak forráskritikai, hanem tartalmi szempontból is.) További probléma, hogy a sok hallgató miatt a professzoron kívül mások is tartanak szemináriumokat, így egyre nehezebben nevezheti magát valaki XY professzor tanítványának. Sajnos, ez sem hazai jellegzetesség. A lényeg ugyanis a tanár és a diák személyes kapcsolata, ami annál szorosabb, minél inkább egy személyhez kötődik a hallgató, akivel rendszeresen konzultál. Itt persze problémát jelenthet a nagy hallgatói létszám, ami ezt olykor fizikailag nem teszi lehetővé. Végeredményben megnyugtató választ a kérdésre nem adhatok. A PhD képzés ad ugyan lehetőséget a tudósok kinevelésére, de ez nem oldja meg az egyetemről kikerülő alacsonyabb tudásszintű középiskolai tanárok kérdését.

Melyek Ön szerint a magyarországi középkorkutatás feladatai jelenleg?

Nehéz meghatározni a magyarországi középkorkutatás jelenlegi legfontosabb feladatait. Nekem ez annál nehezebb, mert a középkorkutatás nemcsak a történelmet, hanem sok más diszciplínát is érint, mint a régészetet, a művészettörténetet, irodalomtörténetet, jogtörténetet stb. Mivel régészprofesszor voltam, szépszájú középkoros régészt neveltem ki, akiket igyekeztem a történettudományba is bevezetni, így nem szűkíthetem le a kérdést csak a história tudományára. Mégis megpróbálok – ha hiányosan is – néhány feladatot felvetni. Az egyik, ami az imént említettél függ össze, az interdiszciplináris kutatások minél kiterjedtebb művelése, beleértve nem csak a társadalomtörténetet, hanem egyes természettudományi ágakat, pl. a klímátörténetet, az archaeobotanikát és archeozoológiát, hogy csak három példát említsek. Itt valóban szükség lenne a modern nemzetközi irányzatok felhasználására. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján többen kísérleteztünk egy olyan középkortudományi társasággal,

amely valamennyi középkorkutatót magába foglalja. Sajnos, ez a társaság létrejötte után néhány év múlva csendesen kimúlt. Ettől függetlenül van igény, és részben eredmény is interdiszciplináris együttműködésre.

Évtizedek óta közhely, hogy a magyar, lengyel és cseh fejlődés sokban rokon egymással. Hozzájuk kellene azonban még az osztrákot is sorolni. Ennek ellenére részleteiben ezt mégsem ismerjük, aminek a fő baja, hogy középkorkutatóink közül kevesen tudnak lengyelül vagy csehül, mint ahogy sajnos szlovákul, románul, szerbül vagy horvátul sem. Ugyanez elmondható azonban a másik oldal felől is, nem tudnak magyarul. Így pl. a magyaryelvű regesztákból álló forrásközléseket sem értik. Míg a szláv nyelveken beszélők többé-kevésbé megértik egymást, a nyugati kollégák közt is viszonylag többen vannak, akik egy szláv nyelven olvasnak. Az összehasonlítás kérdése az összes szomszéd országot érdekli, a magyar eredményeket azonban csak az idegen nyelven közreadott munkákból – beleértve valamely hazai kolléga német vagy angol nyelven egy konferencián tartott előadását – ismerik. Egyelőre csak a már a 20. század közepe előtt javasolt út látszik lehetségesnek, minél többet kellene idegen nyelven publikálni. Úgy látom, hogy még a németeket is jobban érdekli (a lengyelekről és csehekről nem is szólva) a kelet-közép-európai országok középkori társadalmi, gazdasági, városi, államszervezeti, kulturális stb. fejlődésének összehasonlítása, mint a magyarokat. Egyetlen példa az egybevetések fontosságára. A mezővárosokat – néprajzos hatásra – magyar jellegzetességnek szokták tartani, pedig nem az. Megfelel pl. a középkori osztrák-bajor Marktoknak, nem véletlen, hogy hazai középkori németnyelvű oklevelek a magyar mezővárosokat Marktnak nevezték.

Általánosságban pedig elsősorban a forráskiadás ütemének felgyorsítása lenne szükséges. Folytatni kellene olyan kézikönyveket, mint Engel Pál archontológiája. Be kellene fejezni Györffy György történelmi földrajzát. És még említhetnék sok feladatot, de erre nincs hely.

Miként segíthet a középkor kutatója egészséges nemzettudat kialakításában?

Nagyon egyszerű lehetne a válasz. Csak az igazat, azt, amit a források igazolnak, szabad írni, függetlenül attól, hogy az a magyarság szempontjából pozitív vagy negatív. A baj csak ott van, hogy ezt az olvasók nem fogják feltétlenül elfogadni. Honfitársaink közt évszázadok óta nagy szerepe van a nacionalizmusnak. Ez nem feltétlenül hiba, csak akkor, ha a tények megszerkesztésével, mások indokolatlan lebecsülésével jár együtt. A marxizmus fél évszázados uralmának egyik fő bűne az, hogy tanítása több esetben sértette a nemzeti érzést. Az átlagos műveltségű honfitársaink egy része elvesztette a bizalmát a céhbéli történészekben, és helyette tetszetős elméleteket tesz magáévá. Ezeket olykor újságok és folyóiratok terjesztik, máskor könyvekben is megjelennek. Szerzőiknek általában vannak bizonyos szakmai ismeretei, gyakran kiragadott forrásokat idéznek, anélkül természetesen, hogy a szakmai módszertan szabályait betartva forráskritikát alkalmazzanak, ezenkívül nem mulasztják el a szaktudósok becsmérlését. Ez adja számukra a hitelt. Nem szeretnék akaratlanul propagálni ilyen művet, ezért a következő példánál elhallgatom a szerző nevét és a könyv címét. E szerint egy magyarelles nemzetközi összeesküvés részeként a legtöbb középkori uralkodónkat meggyilkolták. Hozzá kell tennem, hogy többen – nem szakmabeliek – idézték nekem, meggyőzni nézetük hibájáról azonban nem tudtam őket.

Természetesen az ilyen, gyakran olvasmányos stílusban írt, az olvasó célszemély zavaros nézeteit megerősítő munkákat inkább olvassák, mint a történészek szakzsargonban megfogalmazott tudományos műveit. Nincs értelme cáfolni őket, mert meggyőzhetetlenek. Lehetne természetesen tudományos népszerűsítő munkákat írni, és vannak, akik ezt meg is teszik. Bemomásom szerint hatásuk azonban minimális. Viszonylag nagy számú ilyen munka jelenik meg, így az egyes kötetekhez kevesebben jutnak hozzá. Megint saját tapasztalatom. A potenciális vásárló belelapoz a kötetbe, keresi azt a részt, ami saját nézetének megfelel, és mivel nem találja, undorral teszi le, szerinte az írója hazaáruló. Egyetlen munka, ami ma is hat, Hóman és Szekfű magyar története, amely a harmincas években hiánypótló volt, nagy példányszámban jelent meg és a szerzők tekintélye vitathatatlan volt. Mivel az egykori miniszter

Hóman a második világháború után börtönben halt meg, a félművelt elméletgyártók kevésbé támadják.

Más a helyzet a szaktudósok közti ellentétekkel. A késő középkor és a kora újkor történetében évszázadok óta szemben állt a nacionalista és a Habsburg-barát irányzat, ami – ha nem is minden esetben – a protestáns és katolikus ellentétnek is megfelelt. Itt szakemberek vitatkoztak, szakmai érvekkel. Lehet, hogy tévedek, de mintha ez kezdene ma már elcsitulni, ami talán jobb forrásismereteinknek köszönhető. Így lehet egyedül igazabb történelmet írni, és ezzel az egészségesebb nemzettudatot erősíteni. Erre két példa. Mindkét esetben a források jobb megismerése módosított a korábbi történettudomány eredményein. Még a 19. század végén határozták meg először Mátyás király éves bevételét. Ez megközelítette a francia királyét. A Mohács előtti Magyarország ennek már csak töredékével rendelkezett. Az említett „tények” továbbgondolása már magával hozza a bűnbakkeresés szükségességét. A valóság az, hogy Mátyás jövedelme legfeljebb egy-két évben közelíthette meg a feltételezettet. A francia példa sem jó: az adat a 15. század közepéről származik, amikor Franciaország a száz éves háború miatt meggyengült. Mátyás kortársa, XI. Lajos viszont annak többszörösével rendelkezett. A lényeg azonban nem az: II. Mehmed szultán évi átlagos bevétele pontosan kétszerese volt Mátyás maximális jövedelmének. A szultán Mohács idejére pedig jóval magasabb jövedelemmel rendelkezett, mert közben foglalták el az oszmánok Szíriát és a gazdag Egyiptomot. A másik hasonló: állítólag a középkorvégi magyar királyság népessége a korabeli Angliáéval volt azonos. A valóság: a korábbi számítások túl magasra becsülték a hazai lakosság számát. Viszont ebből más is következik. Egy jóval szegényebb és ritkábban lakott Magyarország külső segítség nélkül mégis meg tudta magát védeni 1526-ig az oszmán túlerőtől. Mátyást azzal támadni, hogy nem indított offenzív háborút a török birodalom ellen, hanem helyette erejét Csehországban és Ausztriában fecsérelte el, tulajdonképpen nevetséges: a király volt annyira okos, hogy csak télen támadott, amikor a szultáni főerő pihent. Nyáron a támadás öngyilkosság lett volna. Azt hiszem, hogy ez a két példa mutatja a középkorkutató lehetőségét a nemzettudat befolyásolására.

Jelenleg min dolgozik?

Rövidesen megjelenik a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára sorozatban a „Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete” c. kötetem. Az Akadémiai Kiadó ad ki Romsics Ignác akadémikus szerkesztésében Magyarország történetéről egy kötetet, amiben kb. 10 ív terjedelemben én írtam meg az 1301-től 1526-ig terjedő korszakot. Remélem, a Könyvnapra megjelenik. Munkatársaim sajtó alá rendezik középkori régészeti egyetemi előadásaimat. Ezen kívül is több tanulmányom van sajtó alatt, a Századokban, Történelmi Szemlében, stb. Főbb kutatási területem – mint gondolom ismert – a Mátyás és a Jagelló-kor, ezen belül minden, a középkori várostörténet, valamint a mindennapi élet és anyagi kultúra története. Már többször említettem, hogy engem a kíváncsiság hajt. Ebből következik, hogy ha valamin dolgozva olyasmit találok, amelyet a régi szakirodalom nem, vagy hibásan dolgozott fel, akkor először azt akarom tisztázni. Ezért is annyira széleskörű kutatási profilom. Legutoljára 2006-ban azért írtam a Jogtörténeti Szemlében a középkori magyar országgyűlések tárgyalási rendjéről, mert megdöbbenésemre senki sem dolgozta fel.

Mindebből az is következik, hogy végül nem azt fogom megírni, amin épp dolgozom. Jelenleg főként két régi adósságomat szeretném leróni. A királyi tanács késő-középkori működésének feltárásából hiányzik még II. Lajos tanácsa, a titkos tanács kialakulásának csírája. Örülnék, ha az idén befejezném. A városhálózatról és központi helyekről már sokat írtam. Be kell még fejezni az adatgyűjtést Észak-Nyugat-Magyarországra (ez majdnem kész) és a Dráván túlra, és meg kell írni a nagy összefoglalást. Amennyiben nem kalandozok el más témára, ebben az évben ezt is el tudnám készíteni. Mindehhez természetesen az kell, hogy az Úristen egészségben tartson, ami 78 évesen a legfontosabb.

Készítette Horváth Zita és Nagy Gábor

URALKODÓI ITINERÁRIUMOK 1382–87-BŐL

SZAKMAI ÉS ETIKAI PROBLÉMÁK C. TÓTH NORBERT ITINERÁRIUM-KÉSZÍTÉSÉBEN

Nemrég, 2005. december 9-én mutatták be az Országos Levéltárban C. Tóth Norbertnek az Engel Pál hagyatékában fennmaradt Zsigmond-itineráriumot feldolgozó és kiegészítő művét. A hazai történeti munkák szerényebb kiállításához mérten rendkívül igényes kivitelben készült, keménykötéses, aranybetűkkel feliratozott könyv igen részletes címléírása a következő: „Itineraria regum et reginarum – Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438). Zsigmond király és császár (1382–1437) itineráriumát készítette Engel Pál. Kiegészítette, szerkesztette és mutatóval ellátta C. Tóth Norbert. Mária királynő (1382–1395) és Borbála királyné (1405–1438), Zsigmond király és császár feleségei, valamint Erzsébet (1382–1386) királyné, I. Lajos király özvegye itineráriumait készítette, szerkesztette, és mutatókkal ellátta C. Tóth Norbert. Budapest, 2005.”¹

Fölmerül azonban a kérdés, hogy – legalábbis az 1382–87-es évek vonatkozásában – mit és hogyan állított össze C. Tóth Norbert? Mindenekelőtt tudni kell, mit nevez C. Tóth Norbert itineráriumnak. Ez ugyanis – Engel Pál meghatározása szerint – azt a kutatói segédletet jelenti, „amely feltünteti egyvalamely nevezetes személynek egy adott időszakban megtett *útvonalát* (lat. *iter*, *út*), pontosabban: ismert tartózkodási helyeinek és időpontjainak sorát, amiből az útvonal az adatok szabta korlátok között rekonstruálható.”² C. Tóth Norbert definíciója ettől némileg különbözik: „E kutatási segédlet egy személynek egy meghatározott időszakban (például tisztségviselése alatt) megtett útjait, azaz ismert tartózkodási (*vagy keltezési*) [kiemelés tőlem, S. Sz.] helyeinek összeállítását tartalmazza, amely alapján megállapítható, hogy a vizsgált személy mikor és hol tartózkodott.”³ Igen fontos e néhány szavas, a tartózkodási és keltezési helyeket egybemosó eltérés; a keltezési helyek magától értetődően szükséges összegyűjtése ugyanis még igen messze van az itineráriumnak csak felvázolásától is. Itt – azon a közismert, C. Tóth Norberttől is bőven tárgyalt nehézségen⁴ túl, hogy az uralkodó több pecsétet is használt, illetve nevében több pecsét alatt is adtak ki oklevelet – két problémára gondolok, melyeket a szerző nem vett figyelembe.⁵ Egyrészt eleve nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, miszerint pusztán az a tény, hogy az oklevélen pecsét és keltezés van, még semmiféle garanciáját nem nyújtja annak, hogy a pecsét valóban a keltezésben megadott helyen és időben került az oklevélre;⁶ ha pedig a keltezés még az oklevél tényleges kiállításának helyét és idejét sem adja meg teljes bizonyossággal, még kevésbé lehet a keltezési helyet automatikusan az uralkodó tartózkodási helyével azonosítani. Másrészt nyilvánvaló, hogy az itineráriumban tárgyalt személy itt vagy ott tartózkodása akkor is jelentős, adott esetben országok sorsát eldöntő tény lehet, ha ő vagy kancelláriája tényleg egyetlen oklevelet vagy egyéb irományt sem bocsátott ki az adott időben és helyen. Így tehát, ha valóban az illető személy legvalószínűbb útvonalát akarjuk rekonstruálni, megkerülhetetlen a keltezési helyek sorának összevetése az általunk elérhető elbeszélő forrásokkal, valamint minden olyan tényre, ami némi támpontot nyújthat ezen legvalószínűbb útvonal felvázolásához; ha nem vesszük magunknak ehhez a fáradságot, szinte biztos, hogy az itinerárium a megkerülhetetlen mértéken felül is torzulni fog.

¹ A továbbiakban: ENGEL – C. TÓTH: *Itineraria*.

² ENGEL Pál: Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446–1452), *Századok* 1984. (118. évf.) 974–997., itt: 975. (kiemelés a szerzőtől).

³ ENGEL – C. TÓTH: *Itineraria* 7.

⁴ ENGEL – C. TÓTH: *Itineraria* 10–12.

⁵ A példákat ezekre ld. alább.

⁶ Erről bővebben, szakirodalom és az 1382–87-es évek oklevelezéséből leszűrhető tanulságok alapján ld. SÜTTŐ Szilárd: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II. kötet, Szeged, 2003. (a továbbiakban: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország) I. kötet 207–218. Bár példám egyike (az 1383. május 7-i, uo. 212–213.) hibás olvasaton alapult, az itt előadottak módosítására továbbra sem látok okot.

C. Tóth Norbert azonban – saját meghatározásához híven – a tartózkodási és keltezési helyeket mintegy szinonimaként kezeli, és ez utóbbiakon kívül csak egy-két, önkényesen választott és kellőképp alá nem támasztott, részben téves köztörténeti tény⁷ illeszt az úgynevezett itineráriumba. Ha viszont a keltezési helyek sorozatát már itineráriumnak veszi, megemlíthette volna, hogy ezt az általa készítettnek mondott királynői ill. királynői itineráriumok esetében a legviharosabb 1384–87-es évekre vonatkozóan, Zsigmond koronázásáig készen összeállítva megtalálhatta 2003-ban megjelent, általa egyébként használt munkámban.⁸ Itt én, részben a pecsétek előfordulási gyakoriságából adódó politikatörténeti tanulságok leszűrhető végett, részben pedig azon véleményről vezetve, miszerint az itinerárium többé-kevésbé mindig spekulatív kell, hogy maradjon, inkább a – ha nem is teljes, de mindenesetre nagyobb – biztonságga megállapítható keltezési helyeket és pecsét-előfordulásokat adtam,⁹ az általam elért teljes forrásanyagra támaszkodva, havonkénti bontásban, táblázatosan bemutatva.¹⁰ A könyv politikatörténeti leírásában aztán a királynők utazásai¹¹ kapcsán néhány esetben közvetlenül erre a táblázatra támaszkodtam,¹² melynek bizonyító anyagát a második kötetet kitevő okmánytár adja. Mindezt azonban C. Tóth Norbert nem említi, hanem saját munkájának bemutatása során simán ekképp fogalmaz: „Mária királynő tartózkodási helyeinek összeállítását teljesen előlről kellett kezdeni.”¹³

Nézzük tehát először is, hogy az 1382–87-es uralkodói itineráriumokhoz felhasználandó oklevelek javát adó 1384–87-es éveket¹⁴ illetően hogyan viszonyul C. Tóth Norbert könyve a korábbi eredményekhez. Erzsébet királyné 1384-gyel kezdődő itineráriumát – a Kis Károly székesfehérvári koronázásán történt megjelenés jelzésén túl¹⁵ – 58 keltezési hely segítségével jelöli ki, ebből 54-et könyvem második kötetéből merít.¹⁶ Hogy a maradék négy esetben miért járt el másképp, illetve miért pont négy, és miért pont e négy esetben, számomra nem világos. Új forrást ugyanis nem használ fel, csak

1.) ahol én Erzsébet királyné 1384. október 19-i, löcsei keltezésű oklevelének jelzetét, kiadását és regesztáját adom,¹⁷ ott C. Tóth Norbert csupán a kiadásra hivatkozik;¹⁸

2.) Erzsébet 1385. június 27-i, székesfehérvári keltezéssel kibocsátott oklevelénél szintén;¹⁹

⁷ Ezekről ld. alább.

⁸ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 221–259.

⁹ Teljes bizonyosságra természetesen itt sem lehet törekedni, hiszen sokszor megállapíthatatlan, sokszor pedig csak valószínűsíthető, hogy az illető oklevél mely pecséttel erősített meg. A pecsétazonosítás problémáiról ld.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 201–202.

¹⁰ A választott módszer részletesebb indoklását ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 199–218., főleg 217–218.

¹¹ Ld. pl. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 50., 68–70., 72., 81., 97., 131., 140–142., 214–215.

¹² SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 76. 357. jegyzet, 84. 398. jegyzet, 87. 418. jegyzet.

¹³ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 13.

¹⁴ Mária és Erzsébet itineráriumainak vonatkozásában az 1387 utáni idő feldolgozása jóval kisebb feladatot jelent: Erzsébet tudvalevőleg nem élte meg Zsigmond koronázását, a királynőből királynévá degradált Mária erősen megcsappant oklevelezése pedig zömmel ki van adva a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetében (összeállította MÁLYUSZ Elemér, Budapest, 1951., a továbbiakban: ZSO I.).

¹⁵ Erről ld. alább.

¹⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 162–164. 17–41. jegyzet.

¹⁷ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 250. szám. Jelzete: Magyar Országos Levéltár, Diplomatai Levéltár (a továbbiakban: DL) 85 472, kiadása: A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Kiadja gróf Sztáray Antal. Szerkeszti NAGY Gyula. I. kötet (1234–1396.) Bp., 1887.; II. kötet (1397–1457) Bp., 1889. (a továbbiakban: SZTÁRAY) I. 471–472.

¹⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 163. 28. jegyzet: „Sztáray I. 471.”

¹⁹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 422. szám (DL 85 481; SZTÁRAY I. 473); ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 163. 34. jegyzet: „Sztáray I. 473.”

3.) Erzsébet és Mária 1386. május 1-jéről, Győrből keltezett oklevelénél viszont éppen fordítva, csak a jelzetet adja meg, míg nálam a jelzet, a kiadások, az újabb kiadás szövegének javítása és az oklevél tartalmi kivonata található.²⁰

Több önállóságot mutat a 4.) eltérés: itt C. Tóth Norbert a DF 220 035 jelzetű oklevéllel Erzsébet királyné 1386. április 2-ai budai tartózkodását próbálja igazolni.²¹ A kérdéses oklevelet valóban Budáról, 1386. április 2-áról keltezték, de kibocsátója nem Erzsébet királyné, hanem Bebek Imre országbíró. A szövegben szó sincs Erzsébet királynéről, mindösszesen megemlítenek egy királynői vagy királynéi perhalasztást (*mediantibus litteris reginalibus*), amely tehát éppúgy lehetett Mária királynőé, mint Erzsébet királynéé, és amely nem április 2-án, hanem valamikor előtte kelt: én tehát az uralkodói oklevelek vonatkozásában teljességre törekvő okmánytáramba az oklevelet április 2-a előtti dátummal és alternatív kibocsátóval (Mária vagy Erzsébet) vettem fel.²² – Hogy C. Tóth Norbert, aki egyébként azt írja, hogy „Mária királynő, Erzsébet és Borbála királynék esetében átnéztem minden általuk kiadott oklevelet”,²³ miféle alapossgal nézte át pl. ezt az oklevelet, mielőtt hivatkozott rá, és hogy a kibocsátóként valóban Erzsébetet feltüntető, egyelőre téves levéltári segédlet,²⁴ – amelynek táblázatba foglalt korrekcióját munkámban egyébként megtalálhatta volna²⁵ – nem gyakorolt-e rá a kívánatosnál mélyebb benyomást, legalábbis kérdéses.

Semmilyen értelmes indokát nem látom továbbá, hogy a keltezési helyeknek még a ténylegesnél is nagyobb jelentőséget tulajdonító, valamint állítása szerint a tárgyalat korból minden királynéi oklevelet átnéző C. Tóth Norbert miért ignorálja Erzsébet királyné Pozsegavárról keltezett, 1385. február 19-ei dátummal kiállított, eredetiben fennmaradt, gyűrűspecses oklevelét.²⁶ A C. Tóth Norbert-féle összeállításban így Erzsébet királyné 1385. január 23-ai pécsi tartózkodása és március 4-ei pozsegavári felbukkanása között bő egy hónapos hézag maradt,²⁷ ami magában véve természetesen még nem lenne baj, és – mivel sok oklevél feldolgozásánál a rontás gyakorlatilag elkerülhetetlen – inkább peches, semmint súlyos hibának minősülne, ha a minden oklevelet átnéző itineráriumkészítő pont egy fontos oklevél dátumát oldaná fel rosszul, s így az oklevelet az itinerárium szempontjából érdektelennek tartaná. Legalábbis bosszantó felületesség azonban, hogy C. Tóth Norbert annak ellenére hagyja figyelmen kívül az oklevelet és következésképp adat nélkül 1385 februárját, hogy általa sűrűn használt könyvemben többször is találkozott, vagy találkoznia kellett volna mind az oklevéllel, mind idevágó jelentőségével. A pozsegavári tárgyalásokra utazó királynők útvonalának leírásánál olvashatta, hogy a királynők februárban már Pozsegavárott voltak;²⁸ ennek illusztrálására könyvem II. táblázata szolgál, ahol természetesen megtalálhatta Erzsébet gyűrűspecsjének 1385. február 19-ei pozsegavári keltezésű előfordulását;²⁹ a táblázat adatainak alátámasztására pedig ott az okmánytár, benne a rövidke oklevél teljes szövegével és pecsétleírásával.³⁰

²⁰ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 649. szám. Jelzete: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 287 484. Kiadásai: FEJÉR, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: FEJÉR) X/1. 283–286. és Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (a továbbiakban: CDM) Bd. XI., hrsg. v. Vincenz BRANDL, Brünn 1885, 351–352 (Nr. 393). Vö. ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 164. 38. jegyzet: „DF 287 484”.

²¹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 164. és uo. 37. jegyzet.

²² SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 621. szám.

²³ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 13. Hasonlóképp fogalmaz egy oldallal alább (uo. 14.): „Mária királynő, Erzsébet és Borbála királynék itineráriumaikhoz, mivel abban az összes, általuk kiadott oklevél adatát felhasználtam ...”

²⁴ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL–DF 4.2). CD-ROM, Szerkesztette RÁCZ György, Budapest, 2003. (A továbbiakban: DL–DF 4.2.)

²⁵ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 177–198., különösen: 194.

²⁶ DL 7136: „Datum in Posegawar in dominica Invocavit anno Domini Mo CCCmo LXXXmo quinto.”

²⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 163.

²⁸ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 87.

²⁹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 236.

³⁰ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 330. szám.

Mindösszesen ennyi.³¹ Ismét felmerül a gyanú, hogy az állítólag minden oklevelet átnéző C. Tóth Norbert talán az oklevelet egyelőre 1385. március 5-ei keltezés alatt nyilvántartó levéltári segédlet³² miatt szentelt kevés figyelmet Erzsébet eme kiadványának; megjegyzendő persze, hogy könyvemnek a levéltári nyilvántartás korrekcióját képező I. táblázatában erre az oklevélre is kitértem.³³

Még mindig az 1384–87-es éveknél maradván – melyeknek tehát mind általam addig elért teljes uralkodói okleveles anyagát, mind az ebben előforduló keltezési helyeket személyenként és pecsétfajtanként csoportosítva, időrend szerint táblázatba rendezve C. Tóth Norbert munkámban megtalálta vagy megtalálhatta –, lássuk, Mária királynő Zsigmond megkoronázásáig terjedő itineráriumának összeállítása során mivel bővítette a korra vonatkozó ismereteinket az auctor. Öt köztörténeti momentum megemlítésén túl – melyekből négyre még visszatérünk – itt is, csakúgy, mint Erzsébet esetében, a keltezési helyekre támaszkodik, szám szerint 85-re.³⁴ Ebből 42-t könyvem második kötetéből merít, de a maradék 43 sem új forrás; kivétel nélkül mind megtalálható okmánytáramban,³⁵ csak ezek esetében C. Tóth Norbert – mint Erzsébet itineráriumánál – hol az oklevél, illetve több példány esetében az oklevelek egyikének jelzetére, hol a szöveg kiadására, vagy kiadásainak valamelyikére hivatkozik, a válogatás szempontját ezúttal sem világítva meg.

Mint Erzsébetnél, úgy vizsgáljuk meg itt is azokat a keltezési eltéréseket, ahol C. Tóth Norbert adatai eltérnek attól, amit munkámban talált vagy találhatott. A feljebb említett 43 oklevél közül ötnek a keltezését oldja fel másképp, mint az okmánytáramban áll. Ezek a következők:

1.) DL 42 309 (5. die conceptionis Virginis gloriose): ez C. Tóth Norbertnél 1384. december 31., nálam 1384. december 12.;³⁶ a dolognak mindenesetre az itinerárium szempontjából jelentősége nincs, mert Erzsébet és Mária – viszonylag sűrű oklevelezésük tanúsága

³¹ Mert annak ezek után már tényleg nincs jelentősége, hogy tartalmi vonatkozásban is hivatkoztam az oklevélre (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 62.): ha valakit itinerárium-ügyben a fenti utalások hidegen hagynak, valószínűleg nem fog utánalapozni egy oklevélnek politikatörténeti jelentősége miatt.

³² Ld. DL–DF 4.2.

³³ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 178.

³⁴ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 36–38. 15–39. jegyzet.

³⁵ E 43 oklevél egyfajta konkordancia jegyzéke (elől az oldalszám és a jegyzet száma ENGEL – C. TÓTH: Itineraria szerint, a „ld.” után SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. megfelelő sorszáma): 1./ 36. 15. jegyzet: „DL 94 441” ld. 48. szám; 2./ 36. 16. j.: „DL 77 894” ld. 50. szám; 3./ 36. 17. j.: „DF 277 302” ld. 52. szám; 4./ 36. 17. j.: „DL 7063” ld. 55. szám; 5./ 36. 18. j.: „DF 233 962” ld. 79. szám; 6./ 36. 18. j.: „Fejér X/1. 151.” ld. 83. szám; 7./ 36. 19. j.: „Zala vm. II. 197.” ld. 85. szám; 8./ 36. 19. j.: „DF 253 848” ld. 88. szám; 9./ 36. 19. j.: „Bártfai Szabó: Pest 441.” ld. 101. szám; 10./ 36. 19. j.: „Fejér X/8. 137.” ld. 106. szám; 11./ 36. 19. j.: „HO VII. 417” ld. 146. szám; 12./ 36. 19. j.: „DF 220 000” ld. 148. szám; 13./ 36. 19. j.: „Kállay II. 1975.” ld. 153. szám; 14./ 36. 19. j.: „DF 227 042” ld. 208. szám; 15./ 36. 20. j.: „Smičiklas XVI. 481.” ld. 215. szám; 16./ 36. 20. j.: „DL 42 301” ld. 221. szám; 17./ 36. 21. j.: „Veszprém 818.” ld. 232. szám; 18./ 37. 22. j.: „Fejér X/8. 140.” ld. 259. szám; 19./ 37. 22. j.: „DL 42 309” ld. 265. szám; 20./ 37. 23. j.: „DL 38 159” ld. 285. szám; 21./ 37. 23. j.: „DF 201 024 (sic!)” ld. 290. szám (ott helyesen: DF 201 054); 22./ 37. 24. j.: „DL 57 380” ld. 295. szám; 23./ 37. 25. j.: „Sopron vm. I. 480.” ld. 297. szám; 24./ 37. 26. j.: „DL 7130” ld. 316. szám; 25./ 37. 27. j.: „DL 33 515” ld. 351. szám; 26./ 37. 27. j.: „Zala vm. II. 208.” ld. 396. szám; 27./ 37. 28. j.: „DL 58 647” ld. 406. szám; 28./ 37. 29. j.: „HO II. 148.” ld. 186. szám; 29./ 37. 29. j.: „DF 232 813” ld. 442. szám; 30./ 37. 30. j.: „DL 69 178” ld. 451. szám; 31./ 37. 30. j.: „Dipl. eml. III. 590.” ld. 452. szám; 32./ 37. 31. j.: „DL 89 527” ld. 461. szám; 33./ 37. 32. j.: „DL 60 421” ld. 464. szám; 34./ 37. 32. j.: „DL 24 690” ld. 580. szám; 35./ 37. 32. j.: „MTT IX. 38/87.” ld. 500. szám; 36./ 38. 34. j.: „DL 7188” ld. 571. szám; 37./ 38. 34. j.: „DF 220 039” ld. 601. szám; 38./ 38. 34. j.: „Bánffy I. 382.” ld. 641. szám; 39./ 38. 35. j.: „Bánffy I. 384.” ld. 648. szám; 40./ 38. 35. j.: „DL 43 096” ld. 673. szám; 41./ 38. 36. j.: „DF 207 452” ld. 675. szám; 42./ 38. 36. j.: „DL 42 359” ld. 704. szám; 43./ 38. 37. j.: „DL 7213” ld. 730. szám.

³⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37. 22. jegyzet és SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 265. szám.

szerint³⁷ – 1384 novemberének végétől a következő év januárjának derekáig valóban Budán tartózkodtak.

2.) DL 24 690 (*f. II. post purif. Virg.*): ez C. Tóth Norbertnél 1385. szeptember 25., nálam 1386. február 5.;³⁸ az itineráriumra azonban e tévesztésnek sincs befolyása, minthogy Mária mindkét időpontban tényleg Budán volt.³⁹

3.) C. Tóth Norbert Mária 1385. július 2-ai budai tartózkodását a Hazai okmánytárra támaszkodva véli igazolhatni.⁴⁰ A napi dátum (*die Dom. post Petri et Pauli*) 1385-ben valóban július 2-ára esne, ámde a kiadás éve nem 1385, hanem 1384, mint ahogy ez a C. Tóth Norbert által megjegyzés nélkül hivatkozási alapul megjelölt kiadásban is áll, és ahogy én is – az oklevél eredetije (DL 67 933) alapján dolgozva – 1384. július 3-ai dátum alatt vettem fel ezt az iktatási parancsot okmánytáramba.⁴¹ Ez már C. Tóth Norbert témaválasztása szempontjából sem teljesen irreleváns, mivel e fiktív dátum alaptalanul kötné pontosabb időponthoz a királynéknak a pozsegavári tárgyalásokról való visszatértét, amely tényleg ekkoriban történt, de hogy pontosan mikor, azt nem tudjuk.⁴²

4.) Szintén bír némi jelentőséggel az itinerárium szempontjából a DF 220 039 keltezésének (*f. III. ante Gregorii pape*) eltévesztése: ez nálam 1386. március 6-a, itt pedig 1386. január 25-e.⁴³ Azért különös ez, mert C. Tóth Norbert e helyütt Máriát 1386. január 25-étől április 17-éig marasztja Budán,⁴⁴ ámde míg az imént idézett jegyzetben január 25-éről egy másik oklevelet is említ, az intervallum végén csak április 13-áig ad meg keltezési időpontokat. A kérdéses oklevél keltezése azonban az Országos Levéltár nyilvántartásában – feltehetőleg a *Georgii* és *Gregorii* összetévesztése miatt – egyelőre április 17-ei keltezéssel szerepel,⁴⁵ s így ismét közel áll a feltételezés, hogy az állítása szerint Mária minden oklevelét átnéző C. Tóth Norbert e segédlet hatása alatt tette Mária győri utazása előtti utolsó budai keltezését a ténylegesnél⁴⁶ négy nappal későbbre.

5.) Hasonlóképp áll a dolog a DL 7213 jelzetű oklevéllel, amennyiben a rossz dátumfeloldás itt is az itineráriumba szépen illeszkedő, de valótlán keltezési helyet eredményezett.⁴⁷ Az oklevél keltét (*2. die Iohannis Baptiste*) C. Tóth Norbert 1386. június 25-ére teszi, míg én 1386. augusztus 30-ára:⁴⁸ a tudományvételt elrendelő utasításban említett hatalmaskodásnak, illetve a zobori konvent vizsgálatának ideje (*die Dom. ante assumptionis Virginis prox. pret.*, azaz 1386. augusztus 12., valamint *f. V. ante exalt. crucis prox. pret.*, tehát 1386. szeptember 13.) alapján egyértelműnek mondható, hogy a parancslevélben a szokásostól eltérően nem a *nativitas*-t, hanem a *decollatio*-t értették Keresztelő Szent János ünnepe alatt. Minden való-

³⁷ A részletekhez ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 231–233. (és a táblázat bizonyító adatait a második kötetben).

³⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37. 32. jegyzet és SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 580. szám.

³⁹ Keltezési helyeit ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 241. és 246. (a bizonyító adatokkal a második kötetben).

⁴⁰ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37. és uo. 29. jegyzet, a Hazai okmánytár (I–VIII. Kiadták IPOLYI Arnold, NAGY Imre, PÁUR Iván, RÁTH Károly, VÉGHÉLY Dezső. Győr – Budapest, 1865 – 1891., a továbbiakban: HO) II. kötet 148. alapján.

⁴¹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 186. szám. Az igaz, hogy a Hazai okmánytárban van némi ingadozás, amennyiben a II. kötet 148–149. lapján az oklevelet közlő RÁTH Károly a keltezésben az évet „quarto”-nak olvasta, a parancslevelet átíró, és annak kiadási évében keltezett káptalani jelentést viszont 1385-re tette (HO III. 237.) – ámde ezt az ellentmondást a Hazai okmánytár felhasználója legalábbis jelezhetne volna, ha már tisztázni nem sikerült. Egyébként ha valaki átnéz minden Mária által kiadott oklevelet (vö. ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 13.) az ilyen bizonytalanságokon viszonylag könnyen úrrá lehet; s ha mégsem, tanácsatlanságát kellene feltüntetnie a lábjegyzetben, az állításával ellentétes kiadásra való hivatkozás helyett.

⁴² Vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 87., 238–239. ill. II. 422. és 426. számok. Erzsébet királyné 1384. június 27-ével keltez Székesfehérvárról, július 6-ával Budáról: ennél közelebbi támpontjaink szerintem nincsenek a királynék visszerkezésének behatárolására.

⁴³ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 601. szám, ill. ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38. 34. jegyzet.

⁴⁴ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38.

⁴⁵ Ld. DL–DF 4.2. Javítása: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 194.

⁴⁶ Vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 248. (ill. II. 640. és 641. számok.)

⁴⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38.: 1386. június 25-én Székesfehérvárott keltezett volna Mária.

⁴⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38. 37. jegyzet, ill. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 730. szám.

színűség szerint tehát a Székesfehérvárról datált *mandatum* nem a királynék végzetes délvidéki útjának elején kelt, hanem azt a székesfehérvári országgyűlés adta ki az ekkor már fogságban sínylődő Mária nevében. Az Országos Levéltár egyelőre tévesen június 25-ei keltezésű tartalmú nyilvántartása,⁴⁹ ennek ellenőrzés nélküli felhasználása itt is közrejátszott a tévedésben, amit akár a levéltári nyilvántartás már említett javításába⁵⁰ való futó bekukkantás, akár okmánytáram alaposabb felhasználása, akár a rövidke oklevél tényleges átnézése könnyedén kiküszöbölhetett volna.

Nemcsak a keltezés helyének és idejének pontatlan megállapítása révén csúszhatnak valótlan-ságok az itineráriumba. Így például – még a tárgyalt 1384–87-es időszaknál maradva – C. Tóth Norbert 1384. március 6-a és 13-a közt, majd 1384. augusztus 15-étől 24-éig Esztergomban időtelti Mária királynőt, a bizonytalanság legcsekélyebb jelzése nélkül,⁵¹ jóllehet több nyomós érv is szól Mária e két esztergomi kiruccanása ellen, melyeket C. Tóth Norbertnek meg kellett volna fontolnia, mielőtt tényként közli az olvasóval, hogy Mária ott járt.

Először is – és erre még más kérdésben is visszatérünk – az anyakirályné és Mária itineráriumát együtt kellett volna tárgyalni, vagy legalábbis össze kellett volna vetni a kettőt. Mária ugyanis gyakorlatilag anyja gyámsága alatt állt,⁵² és nincs nyoma, hogy Erzsébet valaha is különvált volna mintegy tizenegy évesen megkoronázott leányától. Az biztos, hogy első délvidéki útjára az anyakirályné magával vitte Máriát is és Hedviget is,⁵³ és mivel ő, Erzsébet, megszakítatlan délvidéki oklevelezés végén 1384. március 3-ával még Szentdemeterről keltez, hogy majd csak a hónap végén tűnjenek fel budai kiadványai,⁵⁴ így nehezen hihető, hogy Mária valami okból korábban hazautazott volna, pontosabban nem is haza, hanem Esztergomba. – Hasonlóképp alig összeegyeztethető Mária C. Tóth Norberttől feltételezett 1384. augusztus 15-ei esztergomi tartózkodása anyja egyidejű (1384. augusztus 14-ei) temesvári jelenlétével.⁵⁵

Másodszor pedig egyáltalán nem mindegy, miféle pecséttel erősített meg az az oklevél, melynek keltezési helyét az itinerárium összeállítója azonosnak veszi az oklevél kibocsátójának tartózkodási helyével. Ez így triviálisnak hangzik, sőt fölöslegesnek, mert erről C. Tóth Norbert a könyv előszavában bőven ír.⁵⁶ A baj az, hogy az előszóban leírtakhoz távolról sem tartotta magát a gyakorlatban: helyel-közzel megadta, hogy melyik pecsétről van szó, általában viszont nem. Márpedig pont az efféle gyanús esetekben döntő a pecsét minéműsége. Hogy a szerző észre sem vette, hogy itt valami probléma van, amit jelezni kellene, vagy a benne esetlegesen felmerült bizonytalanság-érzést szándékosan titkolta az olvasó elől, természetesen nem tudhatom, de bárhogy is van, az ügy éppenséggel nem gerjeszt vak bizalmat C. Tóth Norbert munkássága iránt. Különösen irritáló, hogy holmi rendkívüli erőfeszítést nem követelt volna tőle a pecsétek identifikálása, mivel Máriának a két említett időszakból származó összes oklevelét, tehát nemcsak a tárgyalt műben felhasznált négyet, megtalálta vagy megtalálhatta volna – megpecsételés szerint táblázatba foglalva – általa sokat idézett munkám

⁴⁹ Ld. DL–DF 4.2.

⁵⁰ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 177–198., különösen: 178.

⁵¹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 36. Okleveles hivatkozások: uo. 18. és 20. jegyzet.

⁵² Ez a viszony egyébként – legalábbis a Máriát megkoronázó országnagyok szándéka szerint – némi jogi alappal is bírt, ld. Lorenzo de Monacis sorait: „*Elisabeth regina parens clarissima natae / Jungitur, et magnas regni moderatur habenas. / Sic transire placet dum nubilis impleat annos / Virgo thori; et regem faciat regina maritum.*” (Laurentii DE MONACIS Veneti carmen, seu historia de Carolo II. cognomento Parvo rege Hungariae. In: Laurentii de Monacis Veneti Cretæ cancellarii chronicon de rebus Venetis etc., kiadta: Flaminius CORNELIUS senator Venetus, Venetiis, 1758. 321–338.; itt: 326. 50–53. sorok). A kérdésről bővebben: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 19–26.

⁵³ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 45.

⁵⁴ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 223. és II. 78., 84., 86., 87., 89. és 93. számok.

⁵⁵ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 213–214. számok.

⁵⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 10–12.

első kötetben, az oklevelek tartalmi kivonatait és megerősítésük leírását pedig a második kötetben.⁵⁷

Ezen esztergomi kiadványok közül egynek a megpecsételését nem ismerjük,⁵⁸ a többi azonban mind a nagypecsét alatt kelt; a nagypecsétről viszont tudnivaló, hogy ekkoriban Demeter bíboros, főkancellár őrizetében volt, aki azt 1384 augusztusa után mintegy tizenhárom hónapra ki is vonta a forgalomból.⁵⁹ A nagypecsét tehát inkább az ő személyéhez, semmint Máriához köthető. Mivel pedig a királynék 1383–84-es délvidéki útja során a nagypecsét és a kettőspecsét – ennek önállóan használt mellő lapját hívjuk nagypecsétnek – egész 1384 januárjáig használatban volt, majd a nagypecsét februártól Budán tűnik fel,⁶⁰ és ekkor (1384. február 14.) már Demeter bíboros is Budáról keltez,⁶¹ így számomra kézenfekvőnek tűnt,⁶² és kézenfekvőnek tűnik ma is, hogy Demeter bíboros kivált a királynék kíséretéből, és előbb Budára, majd innen Esztergomba utazott. Ezzel szemben C. Tóth Norbert a nagypecsét használatából Mária jelenlétére következtet, de még ebben sem következetes: a budai keltezésű nagypecsétes okleveleket figyelmen kívül hagyva Máriát nem időzteti Budán, hanem Pozsegavárról rögtön Esztergomba küldi.⁶³

Hasonlóképp nem Máriának, hanem Demeternek és a nagypecsétnek összetartozása mellett tanúskodik az is, hogy ezen pecsétnek 1384-85-ös ideiglenes eltűnése előtti utolsó három ismert felbukkanása (1384. augusztus 15., 21. és 24.)⁶⁴ esztergomi keltű királynői okleveleken figyelhető meg, mint ahogy ekkor – augusztus 24-én – Demeter bíboros is Esztergomból keltezi oklevelét.⁶⁵ Én ezt úgy értelmeztem és úgy értelmezem most is, hogy Demeter nem kísérte el a királynékat Temesvárra, hanem Esztergomban maradt, és innen indult János csanádi püspökkel együtt Hedvig krakkói koronázására.⁶⁶

Persze lehet, hogy az itt előadottakban – részben vagy egészben – tévedek, de ha C. Tóth Norbert így gondolja, két dolgot kellett volna tennie: 1.) meg kellett volna magyaráznia, hogy ha 1384 márciusában és augusztusában Máriát és a nagypecsétet elválaszthatatlannak tartja, akkor miért nem tartja annak 1384 februárjában; 2.) a fentiekkel vitatkoznia kellett volna. Észérvek hatására szívesen belátom, ha tévedtem, de ehhez érvek kellene. Mert tévedni emberi dolog, mindenképpen sokkal emberibb, mint a keltezési helyek kész, mástól elkészített listájából néhányat taláalomra, mindenesetre indoklás nélkül kiválasztani, ezeket – a lista összeállítójának véleményét szintén indoklás nélkül semmibe véve – itineráriummá minősíteni, majd ezt az új konstrukciót nagy önbizalommal, vagy legalábbis a kétely legkisebb jele nélkül, tényként az olvasóra oktrojálni.

A pecsétfajták rendszeres jelzését nem pótolja az oklevéladási parancsot kiadó vagy közvetítő személyt megjelölő kancelláriai jegyzetek feltüntetése, amivel C. Tóth Norbert királynéi

⁵⁷ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 223. és 228. illetve II. 79., 81–83., 215., 217. és 221. számok.

⁵⁸ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 79. szám.

⁵⁹ GERICS József: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: uó.: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban, Budapest, 1995. 295-318. [Eredetileg megjelent: Jogtörténeti tanulmányok I., szerk.: dr. CSIZMADIA Andor, Budapest, 1966. 285-306.], különösen 304-307.; SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 77–78.

⁶⁰ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 221–222. illetve II. következő számai: 51. (január 10., kettőspecsét Demeter kezéből), 52. (január 13., nagypecsét, Pozsegavár), 53. (január 17., nagypecsét, Pozsegavár), 55. (január 19., nagypecsét, Pozsegavár), 71. (február 13., nagypecsét, Buda), 73. (február 14., nagypecsét, Buda), 74. (február 14., nagypecsét, Buda) és 75. (február 14. körül, nagypecsét, Buda).

⁶¹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 72. szám.

⁶² Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 76.

⁶³ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 36.: 1384. január 13.–19.: Pozsegavár, március 6–13.: Esztergom.

⁶⁴ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 215., 217. és 221. számok.

⁶⁵ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 220. szám.

⁶⁶ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 72.

itineráriumai színvonalát emelni kívánta. E téren kifejtett tevékenységével kapcsolatban három probléma merül fel.

Először is a kancelláriai jegyzetek közül csak az uralkodó saját oklevélbe foglalási utasítása (*commissio propria*) bír közvetlen relevanciával az itinerárium szempontjából; az esetleges *relator* személye csupán akkor, ha a pecsétről nem, csak e jelentést tévő személyről tudjuk valami okból, hogy az adott időpontban feltétlenül az uralkodó közvetlen környezetében volt. Minthogy azonban egy középkori oklevélnek nincs fölösleges része, így – ha nem is az itinerárium, hanem inkább a politikatörténet és a prozopográfia szempontjából⁶⁷ – üdvözlendő lenne a királynői vagy királynéi oklevelek kancelláriai jegyzeteinek teljességre törekvő összegyűjtése az 1382–87-es évekből is. A tárgyalat korbán járatlan – és gyanútlan – olvasó az előszó alapján azt is hihetné, hogy C. Tóth Norbert ezt a munkát elvégezte: „Mária királynő, Erzsébet és Borbála királynék itineráriumaihoz, mivel abban az összes, általuk kiadott oklevél adatát felhasználtam, személynévmutató is tartozik. E mutatóban megtalálhatók az egyes okleveleken szereplő *relator*-ok nevei, továbbá helyet kaptak a különböző kancelláriai feljegyzések is (*commissio propria, deliberatio baronum*).”⁶⁸ És tényleg, az alaposágnak, sőt a mármár kínos precizitásnak látszatát kelti az a tény, hogy C. Tóth Norbert még a pecsétől takart, és így olvashatatlan *relatio*-t is közli: „*relatio* [...]”.⁶⁹

A valóság ezzel szemben meglehetősen kiábrándító, amennyiben a kancelláriai jegyzetek sorozata igen hézagossá tűnik. Azt ne is bolygassuk, hogy az e könyvben figyelmen kívül hagyott uralkodó, Kis Károly okleveleinek *relatio*-s jegyzetei⁷⁰ éppúgy kimaradtak a kötetből, mint a Zsigmond kiadványain előforduló kancelláriai jegyzetek,⁷¹ jóllehet a könyv előszava szerint Zsigmond koronázás előtti éveinek feldolgozásával C. Tóth Norbert újonnan egészítette ki Engel Pál munkáját,⁷² s így egyrészt módjában állt volna egységes rendszerbe foglalni az 1382–87-es éveket, másrészt ez szükséges is lett volna, hiszen mind az ifjú örgróf, mind Károly kiadványainak ilyen természetű adatai éppoly jelentőséggel bírnak, mint a királynéktól származók. Tehát nem erről van szó, hanem maguknak a királynéi okleveleknek a hasznosításáról, melynek tökéletlensége részben – és ez a második probléma – azon elhibázott módszernek tudható be, amellyel C. Tóth Norbert a kancelláriai jegyzetekhez az itinerárium oldaláról közelítve az itinerárium szempontjából közömbös vagy annak látszó oklevelek kancelláriai jegyzeteivel nem is foglalkozik. Ebből eredően aztán a *privilegialis* oklevelek – melyek tudvalevőleg általában dátumhely nélkül, pusztán kancellári *recognitio*-s jegyzettel állítottak ki – elkerülik figyelmét, pedig a bennük előforduló *relatio*⁷³ politikatörténeti jelentősége nem marad el a pátensekben találhatótól, az élükre írt személyes uralkodói parancs pedig éppenséggel az itinerárium szempontjából is jelentős lehet: így például Mária királynő személyes utasítása 1386. október 2-ai *privilegium*-án⁷⁴ az egyik súlyos érv a mellett, hogy a nagypecsét, azaz a kettőspecsét mellső lapja hosszú idő után ismét a királynő közelében található – márpedig ez az együvé tartozás korántsem egyértelmű, mint feljebb, Mária állítólagos esztergomi tartózkodásával kapcsolatban láthattuk.

A királynéi oklevelek kancelláriai jegyzetei zömmel azonban nem *privilegium*-okról sikkadtak el, hanem egyéb kiadványokról. Egész egyszerűen túl sok ilyen jegyzet került el az állítólag minden oklevelet átnéző C. Tóth Norbert figyelmét: és ezen a téren ez a harmadik prob-

⁶⁷ Engel Pál is politikatörténeti jelentőségük miatt vette fel a *relator*-okat archontológiájába: ENGEL Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II. kötet, Budapest, 1996. (a továbbiakban: ENGEL: Archontológia) I. 469–510., főleg 469.

⁶⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 14.

⁶⁹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 163. 35. jegyzet (kiemelés az eredetiben; Erzsébet 1385. október 16-ai okleveléről van szó, ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 486. szám).

⁷⁰ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 547., 552., 568. és 569. számok.

⁷¹ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 736., 764., 770., 781., 782., 786., és 790. számok.

⁷² ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 13.

⁷³ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 618. szám (Mária királynő Demeter bíboros kezéből kelt 1386. március 26-ai *privilegium*-a): „*Relatio domini Nicolai de Gara palatini*.”

⁷⁴ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 469. szám: „*Propria commissio Marie regine*.”

léma. Összeállítja a kancelláriai jegyzetek és *relator*-ok mutatóját,⁷⁵ de kérdés, hogy mire jó egy ennyire felületesen összeállított lista. Mi értelme van felsorolni Garai Miklós hús *relator*-i illetve *referator*-i [sic!]⁷⁶ említését, amikor legalább négy – a fenti *privilegialis* oklevéllel együtt: öt – másik eset kimarad?⁷⁷ Vagy éppen huszonkilenc királynői ill. királynői *commissio*-t, ha még legalább hat – a fenti *privilegium*-mal együtt: hét – hiányzik?⁷⁸ Miért fontos, hogy Tamás zenggi püspök Mária oklevelén *relator*, ha nem számít, hogy Erzsébetén is az?⁷⁹ És így tovább: Alsáni Bálint Zsigmond koronázása előtti efféle ténykedései közül említetlen marad legalább három,⁸⁰ a három idézett „*deliberatio baronum*” mellől legalább egy,⁸¹ Hédervári János felhívízi keresztes mester pedig egyáltalán nincs felvéve a *relator*-ok közé.⁸² Korbáviai György csak egyszer szerepel, és nevét C. Tóth Norbert a *Georgius* és *Gregorius* általa feltételezett összecserélésére hivatkozva Gergelyre javítja,⁸³ ámde ha figyelembe vette volna ennek egy másik, szintén György névvel kiállított *relatio*-ját,⁸⁴ valamint Velencéhez írt levelét, amelyben magát kétszer is Györgynek írja,⁸⁵ elkerülhette volna ezt az alaptalan konjektúrát.

Mindezekhez képest jelentéktelen, hogy C. Tóth Norbert a kancelláriai jegyzetek és *relator*-ok említett mutatójának⁸⁶ összeállítása során sem bizonyult alaposnak. Az még rendben lenne, ha el akarván kerülni az életrajzírást az egyes *relator*-oknak csak a *relatio* idején viselt tiszt-

⁷⁵ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 47–49., ill. 165–166.

⁷⁶ A *refero*, *referre*, *rettuli*, *relatum* igéből képzett latin főnév a *relator*. C. Tóth Norbert ezen kívül használja még a *referator*-t is, éspedig – mivel nem definiálja a fogalmat, az általa megjelölt esetekből következtetődően – olyankor, amikor a kancelláriai jegyzet a szokásos *relatio* szótól eltérően vagy mellette más módon is utal arra, hogy az oklevéladási parancs valamely közvetítő személytől származik. E finomnak látszó különbségtétellel azonban több probléma is van. Először is nem indokolja a dolog jelentőségét, vagyis nem teszi világossá, miért nem *relator*, hanem *referator* Alsáni Bálint például a következő kancelláriai jegyzetben: „*Commissio propria domine regine, domino Valentino episcopi [sic!] facta*” (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37. 22. jegyzet és 47.; az eredetiben persze „*episcopo*” áll); másrészt pedig következtelen, mert a „*relatio domini episcopi per Lucam*” alapján Lukácsból *referator*-t csinál, a „*relatio domini Nicolai palatini per [magistrum] Benedictum notarium eiusdem*” viszont kevés ahhoz, hogy Benedekből is az legyen (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 163. 30. jegyzet és 165., illetve 35. 2. jegyzet és 47.). A fő gond azonban az, hogy magára a kifejezésre a korszakból egyetlen példát sem ismerünk, legalábbis C. Tóth Norbert ilyet nem hoz, és én sem találtam – minthogy pedig a latin nyelvet éppen eléggé kerékbe törték a középkorban, nem szerencsés újabb latintalanságok bevezetése.

⁷⁷ 1382. november 7.: DL 6967 (Erzsébet királyné oklevele); 1382. november 27.: DL 100 187 (Erzsébet); 1384. március 27.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 87. szám (Erzsébet); 1385. június 5.: uo. 411. szám (Mária királynő); 1386. március 26.: uo. 618. szám (Mária).

⁷⁸ 1382. október 13.: DL 6955 (Erzsébet királyné oklevelén: „*Commissio domine regine propria*.”); 1383. február 19.: DF 262 093 (Mária királynő oklevelén: „*Commissio domine regine*.”); 1383. július 22.: DL 35 894 (Erzsébet oklevele: „*Commissio regine propria*.”); 1385. január 6.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 287. szám (Erzsébet oklevele: „*Propria commissio regine episcopo facta Quinqueecclesiensi*.”); 1385. október 2.: uo. 469. szám (Mária oklevele: „*Propria commissio Marie regine*.”); 1385. október 26.: uo. 496. szám (Mária és Erzsébet közös oklevele, ahol Erzsébet pecsétje alatt nincs relációs jegyzet, Máriáé alatt, erősen takarva feltételezhetően a következő: „*Commissio propria domine Marie regine*.”); 1386. január 24.: uo. 567. szám (Erzsébet királyné oklevelén, melynek kiadás alatt álló eredetije Bécsben található [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Archiv Erdödy, Urkundensammlung, D 277 (97–3–2)]: „*Commissio propria domine regine*.”).

⁷⁹ 1384. július 19.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 202. szám.

⁸⁰ 1383. augusztus 7.: Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerkesztik NAGY Imre, VÉGHÉLY Dezső és NAGY Gyula. I–II. kötet, Budapest, 1886–1890. (a továbbiakban: ZALA) II. 197. (Mária királynő oklevele); 1384. április 18.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 114. szám (Erzsébet királyné oklevele); 1385. január 6.: uo. 287. szám (Erzsébet oklevele).

⁸¹ 1383. november 5.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 42. szám (Erzsébet királyné oklevele).

⁸² Jelentése Mária királynő 1386. április 4-ei oklevelén: „*Relatio magistri Iohannis de Hedrehvar magistri cruciferorum de Calidis Aquis*.” (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 625. szám. E kancelláriai jegyzetre archontológiai jelentősége miatt külön felhívtam a figyelmet: uo. I. 163.)

⁸³ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 163. 32. jegyzet és 165.

⁸⁴ Mária királynő 1385. április 27-ei oklevelén: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 366. szám.

⁸⁵ Magyar diplomaciaziai emlékek az Anjou-korból. III. kötet, szerkesztette WENZEL Gusztáv, Budapest, 1876. 582. – Részben ennek alapján Engel Pál is György néven vette fel archontológiájába: ENGEL: Archontológia I. 304. és 488.

⁸⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 47–49., ill. 165–166.

ségeit említene, de egyrészt ehhez az – általa egyébként le nem írt – elvhez sem tartotta magát, és néha korábbi vagy későbbi méltóságokra is hivatkozik, másrészt a kurrens tisztség minéműségének és időhatárainak megállapításánál nem vette kellőképp figyelembe az archontológiai irodalmat: még az általa kizárólagos hivatkozási alapul megjelölt⁸⁷ Engel-féle archontológiát sem mindig, az ezen archontológia javításait és kiegészítéseit tartalmazó jegyzékemet⁸⁸ pedig egyáltalán nem. E téren javítandók tehát a következők: Bélteki Oláh János 1385-86-ban máramarosi ispán volt,⁸⁹ idősebb Garai Miklós 1385–86-ban dalmát-horvát bán,⁹⁰ Kaplai János harmadszor is oroszországi vajda lett 1386-ban,⁹¹ Ákos nembéli Mikcsfi Ákos 1384-ben fejéri ispán volt,⁹² Korbáviai „Gergely” egész életében György, ezen kívül 1385-ben a királyi fenség tanácsosa és követe,⁹³ Kusalyi Jakcs András pedig Engel adatai szerint 1389-ig töltötte be a kincstartói hivatalt.⁹⁴ Helytelen dolog továbbá Demeter bíboros főkancellárságát csak 1386-ig számítani: egyrészt értelmetlen feltételezni, hogy 1387. február 18-ai elhunyt⁹⁵ előtt elvették volna tőle e tisztséget, különösen, mivel más főkancellárt ezen időpontig nem ismerünk,⁹⁶ másrészt pedig 1387. február 1-jéről keltezett oklevelében még főkancellárnak nevezi önnönmagát.⁹⁷

A kancelláriai jegyzetek – legalábbis C. Tóth Norbert választott témája szempontjából nem túl fontos – kérdéséről térjünk azonban vissza magukhoz az itineráriumokhoz, illetve azok még nem vizsgált problémáihoz. Lássuk először, hogy az 1382–83-as időszakból, azon csonka 16 hónapból tehát, ahol a királynék pecséthasználatairól kész táblázatok nem álltak C. Tóth Norbert rendelkezésére, milyen adatbeli eltérések vannak az általa leírtak és az én megállapításaim között.

Mindenekelőtt egy tényleges eredményét szeretném kiemelni: jó szemmel vette észre és teljes joggal korigálta Mária általam megadott 1383. május 7-ei keltezési helyét.⁹⁸ Kár, hogy mássutt, az eddig említett és ezután említendő esetekben nem volt ilyen tekintettel munkámra; ha ugyanis értelmes okát adta volna annak, miért hagyja figyelmen kívül vagy miért módosítja állításaimat, az akár tanulságos is lehetne.⁹⁹

Ami tehát tisztán a keltezési helyek és időpontok rögzítését illeti, nem teljesen szörszálhasogatás annak felvetése, hogy Mária 1385. augusztus 8-ai dátummal nem egyszerűen Visegrád-

⁸⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 47. 157. jegyzet és uo. 165. 42. jegyzet.

⁸⁸ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 157–172. (Zöme korábban megjelent: SÜTTŐ Szilárd: Adalékok a 14–15. századi magyar világi archontológiához, különösen az 1384–1387. évekhez. Levéltári Szemle 2002. 4. szám 28–39.)

⁸⁹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 163–164.

⁹⁰ ENGEL: Archontológia I. 24.

⁹¹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 161.

⁹² SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 163.

⁹³ ENGEL: Archontológia I. 488.

⁹⁴ ENGEL: Archontológia I. 52.

⁹⁵ A napi dátumhoz ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 74. 337. jegyzet.

⁹⁶ ENGEL: Archontológia I. 89.

⁹⁷ Ezen oklevelének *intitulatio*-ja a következő: „*Demetrius, miseratione divina tituli sanctorum Quatuorcoronatorum presbiter cardinalis, sancte Strigoniensis ecclesie gubernator perpetuus auleque regie Hungarie summus cancellarius*” (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 784. szám).

⁹⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35. 4. jegyzet, vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 28. szám.

⁹⁹ Példának okáért korábbi szakirodalomra hivatkozva azt írja, hogy „létezett még a királyi középpecsét irodája, amely 1375-ig udvari hiteleshelyként, ettől kezdve viszont panaszfelvevő irodaként működött, és a királyi középpecsét alatt a királyi kápolnaispán vezetésével a király nevében adta ki parancsleveleit.” (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 11.) Ezzel szemben C. Tóth Norberttől sokat használt és idézett könyvemben már az áll, hogy „a jelek szerint a kápolnaispán hiteleshelyi funkciója nem szűnt meg kancelláriai tagozatának 1375-ös átszervezésével, hanem az uralkodó nevében kiadott középpecsétes oklevelek egy része továbbra is eltiltást, egyéb *fassio*-felvételt illetve oklevélátírást tartalmazott, éspedig nemcsak közeli hiteleshely hiányában, az udvari bíróságok visegrádi tartózkodása idején, hanem azok Budára költözése után is.” (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 201. és uo. 8–9. jegyzetek; bizonyító anyag hozzá: uo. II. 170., 321., 519., 615. és 705. számok.)

ról, hanem a visegrádi fellegrádból („*in alto castro nostro Vissegradiensi*”) keltez.¹⁰⁰ Ez ugyanis tökéletesen megfelel mind a magyar ügyekben egyébként nem túlzottan megbízható lengyel Długosz tudósításának, miszerint Erzsébet királyné „*in castrum firmissimum cum eadem filia Maria, Sigismundi Marchionis sponsa, se recepit*”,¹⁰¹ mind annak a ténynek, miszerint ebben az időben Demeter bíboros is az esztergomi várba húzódott vissza.¹⁰² Magyarozatát ennek abban láttam, és abban látom most is, hogy a nagy erővel benyomuló Zsigmond-dal szemben az udvar nem tudott megfelelő sereget kiállítani, s így nyílt csata helyett a várfalak oltalmát kereste.¹⁰³

További pontosítás, hogy Erzsébet királyné – Máriával együtt – Budán már 1383. szeptember 5-én kimutatható:¹⁰⁴ mint C. Tóth Norbert olvashatta,¹⁰⁵ a turini béke megtartására a budai várban e napon („*actum Bude in castro reginali*”) tettek esküt mindketten, és az erről kiadott közjegyzői okmány¹⁰⁶ mindkét királyné nagypecséjtével is megerősítettet.

Szintén néhány nappal bővül Erzsébet királyné C. Tóth Norberttől megadott, 1382. december 20-ával kezdődő budai tartózkodásának tartama, amennyiben a DF 244 337 helyes dátuma nem december 24-e, hanem 17-e.¹⁰⁷

Mária királynő 1382. végi budai oklevelezésének a tárgyalat műben található időhatárait viszont szűkíteni kell. C. Tóth Norbert 1382. november 26-át jelöli meg Mária budai tartózkodása kezdeteként,¹⁰⁸ de nem derül ki, hogy miért. Ha Erzsébet jelenlétéhez kötné Máriáét – amit jó okkal megtehetett volna –, akkor már november 14-ét adhatná meg kezdő időpontként, ha viszont keltezési helyekből indul ki, akkor illő volna egy november 26-ai oklevelet felmutatnia. Ehhez képest az első, amire hivatkozik, december 2-án kelt.¹⁰⁹ Nincs azonban szerencséje ezzel sem, mert ez nem Mária oklevele, hanem Erzsébeté.¹¹⁰ Én tehát továbbra is úgy látom, hogy Mária legkorábbi keltezett – egyébként Budáról keltezett – kiadványa 1382. december 18-ai.¹¹¹

Valóban Mária budai tartózkodásához köthető a következő, a DL 58 626 számú oklevél, de ennek keltezése aligha 1383. január 21., mint C. Tóth Norbert – az Országos Levéltár segédletével megegyezően – írja,¹¹² hanem inkább június 17. Magában véve az eredeti keltezés (*f. IV. post Anthonii conf.*) ugyan nem egyértelmű, tekintettel azonban arra, hogy a tárgyalat adománylevelnél egy nappal későbből keltezett iktatási parancsnak¹¹³ engedelmességre a garamszentbenedeki konvent június 25-én (2. *die nat. Joh. Bapt.*) intézkedik, bizonyosnak látszik, hogy a két királynői oklevelet nem a januári, hanem a júniusi Antal-nap szerint keltezték, tehát az említett DL 58 626-ot június 17-éről, a konventhez intézett *mandatum*-ot pedig június 18-áról.

¹⁰⁰ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 452. szám.

¹⁰¹ Joannis DLUGOSI seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae libri XII. Ad veterum librorum manuscriptorum fidem recensuit, variis lectionibus annotationibusque instruxit Ignatius Żegota PAULI, cura et impensis Alexandri PRZEZDZIECKI. Tomus III. Libri IX. X. Cracoviae, 1876. (a továbbiakban: DLUGOSZ) 454.

¹⁰² Augusztus 12-ei és 15-ei oklevelei „*in castro nostro Strigoniensi*” keltezéssel állítottak ki (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 446–447. számok).

¹⁰³ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 96–97.

¹⁰⁴ Nem csak szeptember 7-étől (ld. ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 162).

¹⁰⁵ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 76–77. és 210.

¹⁰⁶ DL 39 380.

¹⁰⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 161. és uo. 9. jegyzet. Az Országos Levéltárban is december 24-i kelettel nyilvántartott (ld. DL–DF 4.2.) DF 244 337 eredeti keltezése *f. IV. ante Thome apostoli*.

¹⁰⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35.

¹⁰⁹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35. 2. jegyzet (DF 249 142).

¹¹⁰ A csonka oklevél kiadója az Országos Levéltár segédletében (ld. DL–DF 4.2.) is Mária, de az *intitulatio* maradványa („*...gina Hungarie, Polonie, Dalmatie etc.*”) mutatja, hogy az oklevél Erzsébeté. Az *intitulatio*-k kérdéséhez vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 25. 55. jegyzet.

¹¹¹ DF 261 423, vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 206. 49. jegyzet.

¹¹² ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35. 3. jegyzet (vö. DL–DF 4.2.).

¹¹³ DL 58 631: *f. V. post Anthonii conf.*

Némileg nagyobb jelentőséggel bír, hogy a korszakból állítólag minden királynői oklevelet átnéző C. Tóth Norbert átsiklott Mária 1383. május 15-én Diósgyőrött kelt oklevelén, s így Eger után rögtön Kassát vette fel Mária itineráriumába.¹¹⁴ E kiadvány a viszonylag hosszú turóci registrumban maradt fenn,¹¹⁵ melynek azonban kiadása és regesztái is megvannak,¹¹⁶ illetve erre az oklevélre a királynék 1383-as első kassai útjával kapcsolatos pecsét-használat tárgyalásakor én is hivatkozom.¹¹⁷

Bár önmagában nagy jelentősége nincs, csak egyszerűen érthetetlen, miért teszi C. Tóth Norbert Mária 1383. nyári diósgyőri tartózkodásának végét augusztus 9-ére.¹¹⁸ A hivatkozási alapul felhozott oklevél¹¹⁹ keltezése ugyanis: *f. VI. ante Laurentii*. Ezt a kiadó Nagy Imre is augusztus 7-ének vette, a királynők 1383 későnyári északkeleti utazását leírva én is augusztus 7-ének oldottam fel,¹²⁰ és úgy oldom fel ma is.

Fontosabb ennél, hogy Mária királynő 1383. augusztus 1-jei kassai keltezéséről¹²¹ C. Tóth Norbertnél semmit sem olvashatni. Én erről részletesen írtam,¹²² valószínűnek tartva, hogy július végén vagy augusztus elején az udvar rövid időre átrándult Kassára. Az ügynek politikatörténetileg túlzott súlya nincs, vagy legalábbis ilyenre egyelőre nem derült fény, mégis egy itinerárium-készítőnek, az én fogalmaim szerint, éppen a témájába vág. Érdekes, hogy az állítólag minden oklevelet átnéző C. Tóth Norbert figyelmen kívül hagyja ezt az oklevelet, pedig ez az Országos Levéltár nyilvántartásában¹²³ is a helyén van.

Az egyszerű tévesztések sorozatánál is súlyosabb azonban, hogy C. Tóth Norbert munkáján nem látszik, hogy a szerző számottevően gondolkodott volna témáján, azaz törekedett volna arra, hogy értelmes ember számára elfogadható sorozatát nyújtsa a királynék – és majd, mint látjuk, Zsigmond – tartózkodási helyeinek.

Nehéz mit kezdeni például azzal az állítással, miszerint Mária 1383. május 30–31-én Diósgyőrött, június 2-ától pedig már Budán időzött volna.¹²⁴ Miféle közlekedési eszközzel száguldott Mária Budára? Meg egyáltalán: miért tett volna ilyet? Kergették? Vagy valami nagyon sürgős elintéznivalója volt? Annyi bizonyos, hogy a nagypecsét alatt május 31-ével diósgyőri, június 2-ával pedig budai dátumhellyel maradtak fenn oklevelek,¹²⁵ és akkor még nem is említettük Máriának egy ismeretlen megpecsételésű, szintén Budáról, június 1-jével keltezett iktatási parancsát.¹²⁶ A nagypecsét holléte tehát valóban kérdéses, és más oklevelek¹²⁷ bevonásával is csak annyit lehet nagy valószínűséggel kijelenteni, hogy Demeter bíboros az őrizetére bízott nagypecséttel elkísérte a királynékat a lengyelekkel folytatott május végi kassai tárgyalásokra, majd Demeter is, a nagypecsét is, a királynék is Diósgyőrön át visszatértek Budára.¹²⁸ Hogy az utolsó diósgyőri oklevelek keltek-e az *actio* helyével és a *conscriptio* időpontjával, vagy az első budaiak lettek antedatálva, vagy esetleg Demeter bíboros a nagype-

¹¹⁴ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35.

¹¹⁵ DF 283 070, 5^a oldal.

¹¹⁶ A lipthói és turóci regstrum. A két eredeti szöveg alapján közli HORVÁTH Sándor. Budapest, 1902., itt 75–76., illetve HORVÁTH Sándor. Regesták a lipthói és turóci regstrumhoz. In: Történelmi Tár 1904. 74–96.; 240–265. és 356–375., itt 371. 405. szám.

¹¹⁷ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 214. 107. jegyzet.

¹¹⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 36., okleveles bizonyíték: uo. 9. jegyzet.

¹¹⁹ ZALA II. 196–197.

¹²⁰ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 214. és uo. 116. jegyzet.

¹²¹ *Cassovie, in oct. Jacobi*, DL 7031.

¹²² SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 214–215.

¹²³ Ld. DL–DF 4.2.

¹²⁴ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35.

¹²⁵ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 30. és 32. számok.

¹²⁶ DL 37 052.

¹²⁷ Ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 213. 101. és 103., ill. 214. 107–109. jegyzetek.

¹²⁸ Vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 213–214.

cséttel korábban visszaért Budára, és a május 30–31-ei diósgyőri okleveleket már Budán antedatálták, teljes biztonsággal – szerintem – el nem dönthető; biztos csak annyi, hogy a keltezési helyek és időpontok sorozata még a nagypecsét mindenkori tartózkodási helyét sem fedheti, nemhogy a királynőt.

Ha ugyanis – ragaszkodva a C. Tóth Norbert-i elképzeléshez a keltezési és tartózkodási helyek azonosságáról – megpróbálnánk valamiképp vizualizálni a történeteket, óhatatlanul komikus képek tűnnének elénk: látnunk kellene a nem egész tizenkét éves királynőt, amint türelmetlenül toporog a diósgyőri vár valamelyik termében, arra várva, hogy pecsételjék már meg végre a Panyolaiak és Cudar Péter közti perhalasztását, majd lóra kap és kegyetlenül hajszojja a szerencsétlen állatot, hogy – ha már le is kési a nevében kibocsátott, Goblin püspök és testvérei javára kiadott iktatási parancsot – legalább a pécsi káptalanhoz intézett határjárási parancs megpecsételésére Budára érjen. Ezt valahogy teljesíti is, megkönnyebbülten felsóhajt, amikor a jókora papíroklevél hátára rányomják nagypecsétjét, majd mindenkinek megköszöni a közreműködést, és elvonul, hogy lemossa magáról az út porát.

Hasonlóképp a plauzibilitás igényének feladását jelenti Mária királynő és anyja, Erzsébet királyné itineráriumainak külön tárgyalása. C. Tóth Norbert nemcsak lemond a két adatsor egybevetéséből levonható – és levonandó! – következtetésekről, mint ezt Mária állítólagos 1384. tavaszi és augusztusi esztergomi útjai kapcsán megfigyelhettük, hanem a források kifejezett, szó és értelem szerinti tudósítása dacára is szétválasztja anyát és leányát. Igen tanulságos ebből a szempontból a királynék 1383 őszén tett dalmáciai útjának feldolgozása.

Ha ugyanis Mária 1383. október 24-ei zárai jelenlétét C. Tóth Norbert a zárai előkelőnek, Paulus de Paulonak *Memoriale*-jából bizonyítja – egyébként magában véve is igen furá módon: szokatlan, és nem alaptalanul szokatlan dolog valamely elbeszélő forrást az újabb kiadás mellőzésével Fejér György oklevéltárából idézni, ráadásul meg sem említve, hogy nem oklevélről, hanem naplószerű feljegyzésekről van szó –,¹²⁹ akkor ezt a zárai jelenlétet meg kellene említeni Erzsébetnél is, hiszen a forrás Erzsébetről és mindkét lányáról beszél: „*Die 24. mensis octobris applicuit Iadram domina Elizabeth regina Ungariae senior, domina Maria regina iunior et domina Draga soror sua*”.¹³⁰ Ugyanez áll Zárából való elvonulásukra is: C. Tóth Norbert – egyébként ismét Fejérre hivatkozva – 1383. november 4-ére Vránát jelöli meg Mária tartózkodási helyeként,¹³¹ és ismét tökéletesen megfelelnek arról, hogy a precíz zárai polgár nem csak Máriáról, hanem a feljebb említett királynékról beszél: „*Die 4. mensis novembris recesserunt a Iadra antedictae reginae cum prelati et baronibus supradictis, euntes Vranam*.”¹³² Szerzőnk mindennek dacára – ragaszkodván a keltezési és tartózkodási helyek azonosságáról alkotott elképzeléséhez – Erzsébetnek egy november 5-éről, Zárából keltezett oklevele¹³³ miatt az anyakirálynét Zárában hagyja.¹³⁴ – Mellesleg az ezen oklevél keltezése és a Paulus de Paulo közti ellentmondás látszólagosságát megpróbáltam kimutatni,¹³⁵ és ellenérvek hiányában továbbra is a leírtakhoz tartom magam.

Hasonlóképp köztudomású, krónikákból és nagyszámú oklevélből ismert,¹³⁶ hogy Mária királynő 1386. július 25-én nem egyedül esett Horváti Jánosék fogságába, hanem anyjával együtt. Ehhez képest C. Tóth Norbert csak Mária itineráriumánál említi ezt a dátumot¹³⁷ – egyébként pontatlan helyszínnel, mert a rajtaütésre nem Garán, hanem Diakovár és Gara kö-

¹²⁹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 36. és uo. 11. jegyzet: „Fejér X/1. 136.”

¹³⁰ Dr. Ferdo pl. ŠIŠIĆ: Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zaderskoga. In: Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva VI., (1904.) 1–59. (a továbbiakban: PAULUS DE PAULO), itt: 6.

¹³¹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 36. és uo. 12. jegyzet: „Fejér X/3. 9.”

¹³² PAULUS DE PAULO 7. (Egyébként – némi sajtóhibától eltekintve – C. Tóth Norbert FEJÉRNél sem olvashatott mást.)

¹³³ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 42. szám.

¹³⁴ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 162. és uo. 14. jegyzet.

¹³⁵ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 211–212.

¹³⁶ Vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 140. 787. jegyzet.

¹³⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38., hivatkozás nélkül.

zött került sor¹³⁸ –, Erzsébetét pedig 1386. július 22-ével lezárja.¹³⁹ Ebből következik, hogy Erzsébet kurtán-furcsán befejezett – vagy inkább abbahagyott – itineráriumból hiányzik gonneci majd novigrádi raboskodása, itteni megöletése, illetve a zárai Szt. Grisogonus-templomban történt eltemetése is,¹⁴⁰ míg Mária esetében említést nyer a fogság és végül a váradi temetés is.¹⁴¹

C. Tóth Norbert azonban nemcsak meglehetősen szeszélyesen válogat a krónikákból vagy feldolgozásokból ismert köztörténeti tények között, hanem helyel-közzel módosítgatja is azokat.

Az még csak kicsit furcsa, hogy mindkét királyné itineráriumában 1385. december 30–31-e mellé a „Székesfehérvár, Károly (II.) [sic!] koronázása” kitételt illeszti – ráadásul rám hivatkozva.¹⁴² A koronázásra ugyanis csak december 31-én került sor, és ha a ceremónián megjelenni kényszerült királynék december 30-ai fehérvári tartózkodása a távolságból következően magától értetődő is,¹⁴³ mégis helyénvaló lett volna a biztosat a kikövetkeztethetőtől valami képp elkülöníteni. Ezzel az erővel ugyanis már 1382. szeptember 15-ét meg kellene adni 16-a¹⁴⁴ helyett Mária és Erzsébet székesfehérvári tartózkodása kezdeteként, minden joggal feltételezve, hogy Lajos király temetésére özvegye és árvái nem az utolsó percben estek be.

Durvább ennél a Mária királynő 1386. április 30-a és május 11-e közti győri tartózkodásához fűzött lábjegyzetben¹⁴⁵ olvasható mondat: „Április folyamán találkozó IV. Vencel cseh királlyal.” A minden bizonyító anyag nélkül odabiggyesztett megjegyzés több kérdést is felvet: 1.) Hol? Ezt úgy általában is jó tudni, de egy itinerárium esetében különösen indokolt lenne helyhez kötni az eseményeket. 2.) Erzsébet miért nem volt ott? (Mármint ahol Mária és Vencel találkoztak.) Erzsébet itineráriumból ugyanis teljességgel hiányzik a találkozóra utalás,¹⁴⁶ jóllehet minden fontos ügyet – sőt, minden jelentéktelent is – ő intézett, és a Luxemburgiakkal folytatott tárgyalásokról fennmaradt mindkét királynéi oklevelet is közösen bocsátották ki Máriával. 3.) Miért áprilisra teszi C. Tóth Norbert a találkozót?

A tárgyalásokról négy oklevél maradt fenn,¹⁴⁷ mindegyik májusi kelettel, és ezek közül az elsöben, amely Győrből május 1-jéről van keltezve, Mária és Erzsébet csupán döntőbírónak ismerik el Vencelt a köztük illetve Zsigmond és unokatestvérei közti viszályban. Valóban nem zárható ki, hogy április végén volt találkozó Vencel és a királynék közt Győrben vagy környékén, de ezt bizonyítani sem lehet; a május elsejei döntőbírói meghatalmazást küldöttek útján folytatott alkudozások is előkészíthették. Május 2-ai, szintén győri keltezésű oklevelükben aztán a királynék megígérik Vencelnek, hogy Zsigmondot tudta és jóváhagyása nélkül magyar királlyá nem koronázzák, majd ezután némi késedelemmel – melyet szerintem a Zsigmond és unokatestvérei közti alkudozások okozhattak – következnek a Luxemburgiak oklevelei, melyek egyaránt a Győr melletti mezőket jelölik meg dátumhelyként: május 11-ei kelettel Zsigmond, Jodok és Prokop is elismerik Vencelt döntőbíróként, 12-ei datálással pedig Vencel meghozza döntését. – Összességében tehát Erzsébet legalább annyira részese volt a találkozóknak, mint Mária, a májusi tárgyalások legalább olyan valószínűek, mint az áprilisiak, a tárgyalások helyszíne pedig Győr és közvetlen környéke lehetett.

¹³⁸ Vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 141. 803. jegyzet.

¹³⁹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 164.

¹⁴⁰ Ezekhez ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 142., 149., 151., 153. és uo. 873. jegyzet.

¹⁴¹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38. (hivatkozás nélkül) és 46.

¹⁴² ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37. és 163., mindkét helyen a jegyzetekben (33. ill. 36.) az én munkámat jelölve meg forrásként (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 109.).

¹⁴³ Különösképp, ha tekintetbe vesszük az általában jól értesült Szicíliai Krónika híradását, miszerint a koronázási szertartás reggel kilenckor („in ora terciarum”) volt (CHRONICON SICULUM incerti authoris ab anno 340 ad annum 1396 in forma diary ex inedito Codice Ottoboniano Vaticano, cura et studio Josephi DE BLASII. In: Monumenti storici a cura della Società napoletana di storia patria. Serie prima: Cronache, 2., Neapoli, 1887. 63.).

¹⁴⁴ Így (1382. szeptember 16-ával): ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 35. és 161.

¹⁴⁵ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 38. 35. jegyzet.

¹⁴⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 164.

¹⁴⁷ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 649., 651., 672. és 674. számok; a tárgyalások viszonylag részletes ismertetése uo. I. 131–135.

Végül egyszerűen komolytalannak nevezhető, vagy legalábbis C. Tóth Norbert e művének komolyan vehetőségét alapvetően kikezdi a következő, Mária itineráriumában az 1385-ös esztendő augusztusára vonatkozó dezinformáció: „Buda, esküvő Zsigmond örgróffal”.¹⁴⁸ Először is nem kell ahhoz egyházjogásznak lenni, hogy az ember tisztában legyen vele, miszerint az esküvőhöz vőlegény is kell – csakhogy a feltételezett vőlegény, azaz Zsigmond itineráriumában¹⁴⁹ nyoma sincs sem az esküvőnek, sem Zsigmond 1385. augusztusi budai tartózkodásának. Persze nem is lehet, mert Zsigmond akkor még igen messze volt Budától, és még messzebb a násztól; de akkor hogy képzelem az esküvőt a szerző? A korban létezett ugyan a házasság képviselő útján, „*per procuracionem*” történő megkötésének lehetősége, sőt ilyen előfordult Mária előéletében is, de hangsúlyozottan az előéletében: tehát nem augusztusban, hanem májusban vagy júniusban, és nem Zsigmonddal, hanem Lajos orléans-i herceggel, VI. Károly francia király öccsével.¹⁵⁰

Másodszor pedig, és ezt nagyfokú igénytelenségen kívül mással nemigen lehet magyarázni, az 1385 augusztusára kitalált Zsigmond–Mária esküvő mellől hiányzik mindenféle hivatkozás: aki nem hiszi, járjon utána! Csakhogy én ennek utánajártam, és az okleveles anyagnak az elbeszélő forrásokkal való egybevetése alapján az esküvőt 1385. október 2-a körülre tettem, és értelmes – vagy akár értelmetlen – ellenérvek hiányában most is akkorra teszem.¹⁵¹ A politikatörténet és az uralkodók szerepének nyilvánvaló összefonódása megkövetelné az uralkodói itinerárium önmagát és munkáját komolyan vevő készítőjétől, hogy alapszinten tájékozódjon választott korszakának fontos, az uralkodók életét és a történelem lefolyását lényegesen befolyásoló eseményeiről. A tudatlanság önmagában persze nem bűn, de ha C. Tóth Norbert vagy százszor is hivatkozik a korszakot feldolgozó munkámra, méghozzá igen sokszor annak első kötetére is, akkor érthetetlen, vagy pontosabban csak valami munkaerkölcsnek aligha nevezhető munkaerkölcs alapján érthető eljárás, hogy munkám vonatkozó fejezetét sem el nem fogadja, sem nem korrigálja, hanem egyszerűen megkerüli, és mindennemű indoklás nélkül egy fiktív időpontot vesz fel írásába.

Még a sokkal jobban dokumentált 1382–87-es királynéi itineráriumok esetében is létezik olyan nehézség, Zsigmond örgróf esetében pedig több is, amikor egymásnak – legalábbis látszólag – ellentmondó források konkordanciáját kell vagy kellene megteremteni a korszakkal foglalkozó kutatásnak. Ezeknek taglalása tehát külön tanulmányt igényel, s így itt csak azon problémák felsorolása következik, amelyeknek nem lett volna szabad problémává válniuk még a tárgyalt évek történetében járatan, de legalább lelkiismeretesen dolgozó itineráriumkészítő keze alatt sem.

Kisebbit gond az egyszerű tévesztésekkel van, mint például azzal, hogy C. Tóth Norbert szerint Zsigmond – nyilván a partra szállt Kis Károly elől menekülve – már 1385. október 18-án Pozsonyban lenne.¹⁵² A baj az, hogy az ezt bizonyítani hivatott oklevelek (DF 239 058, és DF 239 059) „*an sand Lucein tag*” ill. „*an sand Luczein tag*” keltek, ez pedig Luca napja, és nem Lukács evangélistáé. Ennek megfelelően én is december 13-ával vettem fel ezeket okmánytáramba.¹⁵³ E tévesztést egyébként elkerülhette volna a szerző, ha okmánytáramat kicsit alapo-

¹⁴⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37.

¹⁴⁹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56.

¹⁵⁰ Vö. WENZEL Gusztáv: I. Mária királynénknak Lajos orléans-i herceggel per procura véghez ment házasságáról (egykoru eredeti források' nyomán értekezett az MTA kis gyűlésén, apr. 14. 1851.). In: Magyar Akadémiai Értesítő 1851-ről, Pest, 1851. 116–121.; SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 91.

¹⁵¹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 94–101., különösen 98–99.

¹⁵² ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56., és uo. 20. jegyzet.

¹⁵³ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 534–535. számok; vö.: Arhív mesta Bratislavy. Inventár stredovekých listín, listov a iných príbuzných písomností. Vypracovali: D. LEHOTSKÁ, D. HANDZOVÁ, V. HORVÁTH, Z. HRABUŠŠAY, N. MERGLOVÁ. Praha, 1956. 76., szintén december 13-ai dátumfeloldással.

sabban nézi át, ha a levéltári nyilvántartást korrigáló listámba belekukkant,¹⁵⁴ vagy ha éppen vette volna magának a nem túlzottan nagy fáradságot, hogy a kor történetével kissé megismerkedjen; ez utóbbi esetben ugyanis megtudhatta volna, hogy Zsigmond a Bécsi Évkönyvek szerint csak november 11-én menekült Pozsonyba, amely időpont valóban reálisnak tűnik.¹⁵⁵

Hasonlóképp könnyen elkerülhető lett volna a hibázás egy másik esetben, akkor tudniillik, amikor C. Tóth Norbert 1386. október 5-ére teszi Zsigmond örgrófnak egyik budai tartózkodását a Bretholz-féle¹⁵⁶ morva okmánytár egy oklevele alapján.¹⁵⁷ Csakhogy a hivatkozott regeszta dátuma nem 1386., hanem 1385. október 5-e. Ráadásul az oklevél benne van a szerzőtől sűrűn, de távolról sem kellő gonddal használt okmánytárban:¹⁵⁸ adom a kérdéses oklevél jelzetét (DF 290 644), teljes szövegét (1385-ös dátummal), és két regesztáját¹⁵⁹ (a keltezés mindkettőben 1385-ös). Hogy csinálhat mindebből C. Tóth Norbert 1386-ot?

Egy másik ügy: meglehetősen önkényes dolog Zsigmondot épp 1386. május 11-én és 12-én a Győr melletti mezőn időztetni.¹⁶⁰ Érthetetlen, hogy a győri tárgyalások egész tartama alatt minden bizonnyal Győr közelében tartózkodó Zsigmond esetében miért pont május 11-ét és 12-ét választja ki C. Tóth Norbert; 11-éről van Zsigmondnak oklevele, 12-éről viszont nincs, elvben tehát Vencel május 12-i oklevelét is¹⁶¹ kiadhatták volna Zsigmond távollétében.

Nemcsak okmánytáramat használta ötletszerűen, már-már szeszélyesen C. Tóth Norbert, hanem az elbeszélő forrásokat is. Többször hivatkozik¹⁶² Janko z Czarnkowa (Jan Czarnkowski) lengyel krónikás művére,¹⁶³ de nem elégszer: nem követi például a kortárs lengyelt, aki szerint Brześć alatt a magyar sereg és Zsigmond 1383. szeptember 25-étől 11 napig, azaz október 5-éig megmarad, és csak utána kötnek fegyverszünetet,¹⁶⁴ hanem – a bibliográfiából egyébként kimaradt – Aschbachra hivatkozva csak a szeptember 25-ei dátumot adja meg.¹⁶⁵

E ponton meg kell jegyezni, hogy érthetetlen a C. Tóth Norberttől választott „Brest” névalak is a Brześć (vagy Brześć Kujawski) helyett, és különösen az, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyarban meghonosodott Szandec helyett a lengyel „Sącz”-ot választja.¹⁶⁶ A „Sącz” egyébként is problémás, mivel Ó- és Új-Szandec (Stary Sącz és Nowy Sącz) két külön település, és a Zsigmond ott-tartózkodását említő két lengyel forrás közül a korábbi – és megbízhatóbb – Ó-Szandecet ír,¹⁶⁷ az újabb pedig Új-Szandecet.¹⁶⁸ C. Tóth Norbert egyébként minderről informálódhatott volna.¹⁶⁹

Különösképp alkalmasak a szerzőbe és munkájába vetett bizalom megingatására azok az esetek, amikor egy és ugyanazon oklevélre többször hivatkozik, az egyetlen dátumot hol így, hol

¹⁵⁴ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 195., vö. DL–DF 4.2.

¹⁵⁵ Vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 102. és uo. 524. jegyzet, ahol egyébként e két keltezési hely nélkül kiállított oklevél pozsonyi keltezését is valószínűsíttem.

¹⁵⁶ C. Tóth Norbert pontatlanul adja meg bibliográfiájában (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 28.) az okmánytár könyvészeti adatait: a XV. kötetet ugyanis nem Vincenc [sic!, Vincenz helyett] Brandl, hanem Berthold Bretholz szerkesztette.

¹⁵⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56., és uo. 30. jegyzet; vö. CDM, Bd. XV. hrsg. von Dr. Berthold BRETHOLZ, Brünn, 1903, 216 (Nr. 255).

¹⁵⁸ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 474. szám.

¹⁵⁹ Az egyik az, amire C. Tóth Norbert itt hivatkozik, a másik: FEJÉR X/8. 177.

¹⁶⁰ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56. és uo. 26. jegyzet. A jegyzetben C. Tóth Norbert – nyilván elírás következtében – helytelenül hivatkozik okmánytáramra (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II.): a 415. oldalon kezdődő 734. szám Zsigmond 1386. szeptember 6-i oklevelének (DL 7219) teljes szövegét tartalmazza; Zsigmond Győrött, 1386. május 11-én kelt kiadványa a 379–380. oldalon található, a 672. szám alatt.

¹⁶¹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 674. szám; C. Tóth Norbert erre egyébként nem is hivatkozik.

¹⁶² ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 55. 5., 7. és 8. jegyzet.

¹⁶³ Joannis DE CZARNKOW Chronicon Polonorum. In: Monumenta Poloniae Historica, edidit August BIELOWSKI, tomus II., Lwów, 1872. (Reprint: Warszawa, 1961.) 619–756. (A továbbiakban: DE CZARNKOW.)

¹⁶⁴ DE CZARNKOW 748–749. Ugyanezen értelemben: DŁUGOSZ 440.

¹⁶⁵ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 55. és uo. 11. jegyzet. Aschbach alatt értsd: Dr. Joseph ASCHBACH: Geschichte Kaiser Sigmund's. 4 Bde, Hamburg, 1838–1845.

¹⁶⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 55 (1383. augusztus 10-énél).

¹⁶⁷ DE CZARNKOW 743.: „in antiqua Sandecz”.

¹⁶⁸ DŁUGOSZ 437.: „ad oppidum Nova Sandecz”.

¹⁶⁹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 70. 317. jegyzet.

úgy feloldva, aztán pedig levonja a tanulságot. Az efféle itineráriumműkészítés tiszta esetét figyelhetjük meg, amikor a műben arról olvasunk, hogy Zsigmond 1385. március 28-ától május 9-éig Brünmben tartózkodott, bizonyítékképp pedig Fejér György egy oklevelével és a feljebb említett morva okmánytár – XI. kötetének, ez a jegyzetből nem derül ki – egyik darabjával találkozunk.¹⁷⁰ A két publikáció ugyanazon oklevélnek adja teljes szövegét, de ez, úgy látszik, C. Tóth Norbertnek nem tűnt fel, aki a keltezését („*des dinstages yn der helligen creucz wochen*”) egyszer a morva okmánytár fejregesztájának megfelelően 1385. május 9-ével oldja fel, a másik alkalommal – nyilván a nagyhéttel keverve össze a keresztjáró napokat – március 28-ával, és máris eljut Zsigmond hathetes brünni tartózkodásáig. Ismét le kell szögezni, hogy sok oklevél feldolgozásánál az efféle rontás jószerivel kivédhetetlen; ámde a dolgot súlyosbítja, hogy az oklevél fényképe megtalálható az Országos Levéltárban (DF 289 200), regesztája pedig – a két teljes szövegű kiadás feltüntetésével! – okmánytáramban.¹⁷¹ Ha tehát C. Tóth Norbert kézbe vette volna Zsigmond örgróf itthon megtalálható, nem túlzottan nagy számú oklevelét, vagy legalább egyszer figyelmesen átnézte volna okmánytáramat, könnyedén elkerülhette volna ezt a malórt.

Alighanem hasonló oklevélszaporítással állunk szemben Zsigmond állítólagos 1382. szeptember 5-ei és 12-ei budweisi datálásainál is.¹⁷² A két idézett oklevél („*Cod. dipl. Brand. II/4. n° 269.; Fejér X/8. 111.*”) itt is megegyezőnek tűnik, azzal a különbséggel, hogy a Gercken-féle brandenburgi kódexből készült regeszta Fejér György okmánytárába rontott dátummal került: a német nyelvű eredeti keltezésében szereplő *vor* előljáróból lett Fejér György latin regesztájában *post*, és így az eredeti szeptember 5-ei keltezéséből egy héttel későbbi, azaz szeptember 12-ei.¹⁷³

Egyéb hanyagságok mellett újabb C. Tóth Norbert-i oklevélkészszerzés figyelhető meg a következő esetben. A szerző szerint Zsigmond 1386. szeptember 6-ától 15-éig Székesfehérvárott tartózkodott, s ennek igazolására öt oklevelet említ.¹⁷⁴ Az öt hivatkozásból négy teljesen alaptalan: az okmánytáramból vett 734. számú oklevél kelte ugyan valóban Székesfehérvár, 1386. szeptember 6-a, de a 736–738. számúak mind Óvárott („*in Owaar*” 736–737. számok, ill. „*in Aldemburk*” 738. szám) keltek, 1386. szeptember 15-ei dátummal. Hogy lehet akkor ezeket a székesfehérvári időzés bizonyítékaiként felvonultatni? Legalább ilyen komikus az ötödik hivatkozás is (FEJÉR X/1. 299.): ez ugyanis gyenge kiadása a DL 7219-nek, aminek teljes szövegét, megpecsételését és ezt a rossz kiadását is adom okmánytáramban, méghozzá éppen azon 734. szám alatt, amire ugyanebben a jegyzetben támaszkodik a szerző. Feltehetően észre sem vette, hogy egy oklevélre, egy jegyzetben kétszer hivatkozott. Ráadásul a Fejér-féle kiadást sem nézte meg, vagy legalábbis nem rendesen, mert ott az oklevél kelte – tévesen! – 1386. szeptember 5-e (*f. V. ante nativitatis Virg.* helyett *f. IV.* áll a kiadásban).

¹⁷⁰ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56. és uo. 14. jegyzet: FEJÉR X/8. 177. és CDM XI. 327 (Nr. 357).

¹⁷¹ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 390. szám.

¹⁷² ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 55. és uo. 3. jegyzet.

¹⁷³ Mindenesetre óvatosságra int, hogy én nem a Gercken, hanem az újabb és Gerckent is feldolgozó Riedel-féle brandenburgi okmánytárat használtam, amely Gercken művére oldalszámok szerint hivatkozik, míg C. Tóth Norbert, mint láttuk, az oklevél sorszámával. A tévedés esélye azonban minimális: egyrészt az általam használt szöveg (Codex diplomaticus Brandenburgensis. Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellenschriften für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten. Hrsg. von Dr. Adolph Friedrich RIEDEL. Des zweiten Haupttheiles oder der Urkunden-Sammlung für die Geschichte der auswärtigen Verhältnisse dritter Band. Berlin. 1846, 90) Gercken művének éppúgy 3. kötetére és azon belül az 531. oldalra hivatkozik, mint a FEJÉR X/8. 111-ik oldalán lévő regeszta, tartalma pedig megfelel a FEJÉR-féle latin regesztának. A német eredeti keltezése tehát: „*Geben zum Budweis, nach Christis geburte dreitzenhundert Jar, dornach in dem zwei und achtzigisten Jare, am nechsten freitage vor unser frawen tage natiuitatis, unser obgenanten Kunig Wenzlavs reiche des Behemischen in dem zwenzigesten, und des Romischen in dem sibenden Jaren*”, Fejér regesztájáé pedig: „*Datum in Budweis Anno Christi MCCCCLXXXII. feria sexta proxima post festum Natiuitatis B. M. V.*” (kiemelések tőlem, S. Sz.).

¹⁷⁴ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56. és uo. 28. jegyzet: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 734. és 736–738. számok, illetve FEJÉR X/1. 299.

A fenti összevisszaságnál is durvább talán, hogy C. Tóth Norbert, miután szeptember 6-ától 15-éig kimutatni véli Zsigmond székesfehérvári jelenlétét, egy sorral alább teljes nyugalommal – vagy legalábbis nyugtalanságának legcsekélyebb jele nélkül – közli az olvasóval, hogy Zsigmond már ugyanaznap, tehát 1386. szeptember 15-én és azután 16-án is Óvárott (azaz a mai Mosonmagyaróvár területén) tartózkodott.¹⁷⁵ Ráadásul a száguldozó örgróf e kétnapos óvári időzését egyetlen oklevéllel akarja bizonyítani, amelyik Óvárott, szeptember 15-én kelt, s így Zsigmond 16-ai hollétéről nem mond semmit.¹⁷⁶

A C. Tóth Norbert-i itineráriumkészítés fentebbiekben megnyilvánuló főbb vonásai közül egyszerre több is tanulmányozható az alábbi, jelen észrevételeimet záró példán. E szerint Zsigmond – mielőtt 1385. július 9-én Prágában tűnt volna föl – július 6-án Lipcsén, tehát a későbbi Zólyomlipcse területén időzött volna.¹⁷⁷ A dolog politikátörténetileg is nonszensz,¹⁷⁸ de még ha ettől – és ezzel együtt persze az itineráriumkészítőtől elvárható történeti ismeretek firtatásától – el is tekintünk, a két hely távolsága és a három nap rövidege miatt az olvasóban óhatatlanul felmerülnek azok a kérdések, amelyeknek az íróban is fel kellett volna merülniük: hogy került Zsigmond a Garam mellől három nap alatt Prágába? És ha ez egyáltalán lehetséges is lenne: mivégre lett volna ez a nyaktörő vágta? Jó esetben e kérdések ugyanis arra bírhatják a kérdezőt, hogy alaposabb vizsgálatnak vesse alá a bizonyítéknak megtett oklevelet. Ez itt Fejér György okmánytárából származik,¹⁷⁹ amit túlságosan sokáig nem is kell tanulmányozni, mert úgy kezdődik, hogy „*Sigismundus, Dei gratia rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc., Marchio quoque Brandenburgensis etc.*”; vagyis a keltezése szerint 1385-ös oklevelet a tudvalevőleg csak 1387-ben magyar királlyá koronázott Zsigmond már magyar királyi címmel adta volna ki. Egy jószándékú érettségizett embernek ennyi információ elég is lenne, hogy ne erőltesse ezt az oklevelet Zsigmond 1385-ös itineráriumába – nem így azonban C. Tóth Norbertnek. Ő megteszi, s így aztán ez az oklevél is kétszer fordul elő a műben; itt és – javított, 1389. július 6-i keltezéssel – Zsigmond későbbi itineráriumában.¹⁸⁰

Összességében tehát hogy lehet a C. Tóth Norbert-féle 1382–87-es uralkodói itineráriumokat értékelni? *Ignotos fallit, notis est derisui*. A laikus pillantás csak a szépen egymás alatt sorakozó időpontokon és helyeken fut végig, ámde az alaposabb vizsgálat nyilvánvalóvá teszi, hogy a szerző többszörösen elhibázott koncepciója és feltűnően hanyag munkája következtében ez a produktum a kor megismerésében inkább vissza-, semmint előrelépést jelent. Mivel pedig romlott anyagból nehéz lovasszobrot emelni, ezért a mű átdolgozása helyett inkább az amúgyis részletező címleírás egyszerű pontosítása tűnik indokoltnak: „a nagyrészt mástól összeállított adatsorokat itineráriumoknak elnevezte, elrontotta, majd nevét föléljük aranybetűkkel odaírta: C. Tóth Norbert.”

Süttő Szilárd

¹⁷⁵ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56.

¹⁷⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56. 29. jegyzet: FEJÉR X/1. 298. Ezt a kiadást megemlítem a DL 71 891 számú oklevél tartalmi kivonata mellett okmánytáram (SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II.) 736. számában; arról a számról van tehát szó, amelyet C. Tóth Norbert egy sorral feljebb megjegyzés nélkül Zsigmond fehérvári tartózkodásának bizonyítására használt – íme egy újabb Jolly Joker-oklevél: ha akarom fehérvári, ha akarom óvári.

¹⁷⁷ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56.

¹⁷⁸ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 94–95.

¹⁷⁹ FEJÉR X/3. 20. (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56. 15. jegyzet.)

¹⁸⁰ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 62. 123. jegyzet, a ZSO I. 1085. számra hivatkozással, ahol a Fejér-féle kiadás és az ottani dátum korrekciója is megtalálható.

NÉHÁNY GONDOLAT SÜTTŐ SZILÁRD „RECENZIOJÁRÓL”

2005. december 9-én jelent meg és tartották a könyvbemutatóját a Magyar Országos Levéltárban az *Itineraria regum et reginarum (1382–1438)* című 187 oldalas történeti segédletnek. E munkáról, egészen pontosan az 1382–1387 közötti éveket tartalmazó 13 oldalnyi itineráriumról készített Süttő Szilárd 19 oldalas recenziót, amelyet a *Gesta* című folyóirat szerkesztősége jóvoltából a megjelenése előtt megkaphattam válaszáadás céljából. (Ezt ezúton is köszönöm Nekik.) Süttő Szilárd érdemi kritikáit a könnyebb átláthatóság végett csoportosítottam (gyakorlati és elméleti problémák) és így kívánok rá választ adni:

Az első csoportba a gyakorlati problémák tartoznak. Ezek egyik közös pontja, hogy az adott oklevelet idéztem-e, illetve hogyan idéztem Süttő Szilárd munkájából (Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I-II. kötet, Szeged, 2003., továbbiakban Süttő: Anjou). Az itinerarium-ok anyaggyűjtését 2000-ben kezdtem meg, évekkal Süttő Szilárd könyvének megjelenése előtt. Az Anjou-Magyarország alkonya című munka megjelenése után a szakmai tisztesség okán kicseréltem az általam használt munkákat és jelzeteket az Okmánytárában található helyekre. Az általam követett elveket e kötet előszavában megírtam. Igyekeztem, már ahol lehetett, kiadott oklevélre hivatkozni. Igaz nem minden esetben. Így az általa idézett két Erzsébet királyné oklevél esetében nem tettem meg, mivel jól használható a teljes szövegű kiadása is. A 3. esetben (1386. máj. 1. Győr.), azonban a jelzet mellett szerepel Süttő munkájának megfelelő helye is.

E csoport második típusába az oklevél keltezésének hibás feloldása sorolható. E tévedések, amint az a recensens is elismeri, ilyen nagy adattömeget mozgató munkáknál előfordulhatnak. Így sajnos e munkában is találhatók. A Süttő Szilárd által feltárt kilenc ilyen esetében (sorrendben: DL 42309., 24690., 67933., DF 220039., DL 7213., DL 58626., Zala II. 196-197., DF 239058-9., 289200.) kettővel vitatkoznék. A DL 7213.-nál tett megjegyzéseivel szemben ugyanis az is előfordulhat, hogy nem a keltezés formája a szokatlan, hanem a hatalmaskodás történt egy évvel korábban. Hasonlóképpen a keltezésben szereplő ünnep feloldása a kérdés Mária 1383. január 21-ei – Süttő szerint június 17-i oklevele (DL 58626.) esetében. Süttő érve, miszerint az iktatást elrendelő levél június 18-án kelt, nem ennyire kézenfekvő, már csak azért sem, mivel a keltezése hasonlóképpen történt, mint az általam idézett oklevélé, azaz az ünnep (Anthonii conf.) mindkettőben azonos módon szerepel. Nem perdöntő az iktatás dátuma sem, hiszen különféle okoknál fogva az oklevélnyerő később is megjelenhetett a konvent előtt a parancslevéllel. (A törvény szerint is volt rá egy éve.)

A gyakorlati problémák harmadik típusába sorolható, de felfogásbeli különbségből fakad a Süttő Szilárd által hiányolt oklevelek kérdése. Mint az Előszóban is leírtam (13-14. oldalak) Mária, Erzsébet és Borbála összes, az Országos Levéltár adatbázisában található oklevélét átnéztem, de az itinerárium-készítés sajátosságai miatt nem mindegyik került be a kötet jegyzeteibe. Ha ugyanis egy személy több héten, netán hónapon keresztül egy helyen tartózkodik (vagy más megfogalmazással, csak e helyről vannak adataink), akkor a szokás az, hogy megadjuk az első és az utolsó napi adatot, valamint a közbeeső időszakból, az egy helyen tartózkodás érzékeltetésére felsorolunk több-kevesebb adatot. Azonban semmiképpen sem cél, hogy minden napot adatojunk. Az általam követett gyakorlat folyományaként tehát az ilyen okból kihagyott okleveleken szereplő kancelláriai feljegyzések sem kerültek be a személynévmutatókba. Sőt az sem volt célja e segédletnek, hogy „egységes rendszerbe foglalja” a különböző, e kötetben szereplő személyek itineráriumait, hiszen ez éppenséggel az olyan típusú munkák feladata, mint Süttő Szilárdnak a korszakról írt könyve. Mindezek következtében összesen két, az itineráriumok szempontjából fontos oklevél (DL 7136., DF 258070., 5r.) maradt ki. Az első esetében éppen a hibás dátum javítása miatt sikkadt el a szemem az oklevélen, a második esetben pedig nem vettem fel a listába az oklevél keltezési helyét. Mindenesetre köszönet Süttő Szilárdnak, hogy észrevette e két fontos oklevél hiányát.

A negyedik típusba az elírások, illetve a figyelmetlenség kárára írható tévesztések kerülhetnek (öt esetben). Így ide sorolom azokat a figyelmetlenségből adódó hibáimat, amikor a kiadások eltérő voltából keletkezett hosszabb tartózkodás egy helyen (1382., Budweis; 1385., Brünn;), netán rossz volt az adott oklevél kiadása (1385., Lipcse), illetve elnéztem az évszámot. (1386. okt. 5.) Ugyancsak a figyelmetlenség kárára írható az 1386. szeptemberi Székesfehérvár, Óvár probléma. A hiba annak idején a begépelésnél keletkezhetett, amikor a kilistázott dátumok mellé írt keltezési helyeken átcúsúzott a szemem és ezáltal a két tétel adatai csúnyán összekeveredtek. Megjegyzem azonban, hogy a Székesfehérvár Óvár közötti kb. 120 kilométeres távolság még a korszak viszonyai között is bőven teljesíthető volt.¹

A recenzens által felsorolt problémák egy része elméleti kérdéseket vet fel. E csoport első típusába az elbeszélő források használatának kérdését tehetjük. Magam is sokat gondolkodtam, hogy egy alapvetően levéltári források alapján készült munkába beleilleszthetők-e az elbeszélő források adatai, avagy nem. Végül is – utólag belátva – hibásan a kettő variációja mellett döntöttem. Azonban ma már úgy látom, hogy e források adatait csak sokkal több adat birtokában, sőt külön egy-egy időszakra összpontosító háttér-tanulmány megírásával lehet és szabad felhasználni és beilleszteni.²

A második típusba a Süttő Szilárd által az itinerárium-készítés lehetősége terén képviselt álláspontjából, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó *datum* és *actum* közötti probléma megítéléséből adódó kritikái tartoznak. Mivel ezen elméletével többek között én sem tudok egyetérteni, így szükséges egy kicsit bővebben kitérnem rá. A Süttő által felvetett probléma az, hogy „gyakorlatilag alig találni olyan keltezést, amiről önmagában biztosan kijelenthetnénk, hogy az oklevél kiállításának helyét és idejét adja meg. A dátumként megjelölt időpont kizárólag az okmányban foglaltak jogi érvényét tekintve perdöntő ...”³ ezért „talán célszerűbb a többékevésbé úgyis csak feltételezett, és legalább kis mértékben mindig sebezhető itineráriumra koncentrálni helyett minden uralkodói pecsét minden előfordulását összegyűjteni, majd a lehetőségekhez képest rendszerezve visszaadni az egész adathalmazt.”⁴ Ennek szellemében aztán Süttő Szilárd meg sem kísérelte az oklevélkeltezesek összességét az elbeszélő források bevonásával uralkodói itineráriumokká formálni, hanem 38 oldalon keresztül táblázatba foglalva sorolta fel Mária és Erzsébet pecsétjeinek megjelenési helyeit. Ám mivel az egyes uralkodói pecsétek ritkán hoznak különböző rendelkezéseket és adnak parancsokat, mégis csak el kell készítenünk az egyes uralkodók és tisztségviselő személyek itineráriumait. Ugyanis, ha mindezt tagadjuk és mindennapi gyakorlatnak gondoljuk azt, hogy oklevelekben elválják a *datum* és az *actum*, akkor könnyen eljuthatunk oda, miszerint nem lehet esemény- illetve politikatörténetet írni. Mindezért szükséges, hogy áttekintsük milyen okleveles bizonyítékokra építette a recenzens annak idején az elméletét.⁵

Az első példa Erzsébet királyné 1383. november 5-én Zárában kelt, Sebenico város kiváltságait megerősíti oklevele, amellyel szemben áll Paulus de Paulo krónikás tudósítása, miszerint a királynék november 4-én elhagyták Zárát.⁶ A kérdés, hogy kinek hihetünk, az oklevélnek, avagy a krónikásnak, valószínűleg eldönthetetlen marad. Én magam továbbra is inkább az

¹ Vö. Jankovich, Miklós: Pferde, Reiter, Völkerstürme. München-Basel-Wien [1968.] 221-227. oldalán szereplő adatokkal: egy lovas átlagban lóváltás nélkül óránként 7-12, lóváltással 12-15 km-t tudott megenni, azaz min. napi 60 km-t. Van azonban adat arra is, hogy valaki a Bécs–Budapest (230 km) távolságot alig 17 óra alatt tette meg. A mongol posta egy nap alatt 341 km-re jutott el! – A könyv ismeretét Kubinyi András professzor úrnak köszönöm. – Hasonló adatokkal találkozunk Daniela Dvořáková: Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Budmerice, 2003. 364. oldalán is.

² Vö. E. Kovács Péter: L' imperatore Sigismondo a Gubbio. Annuario, Studi e documenti italo-ungheresi. Tra magiaristica e italianistica: cultura e istituzioni. Róma – Szeged, 2005. 187-197.; Uő.: Mária királyné kiszabadítása. Magyar – velencei szövetség 1387-ben. Századok 140 (2006) 925-938.; C. Tóth Norbert: Az 1395-ös lengyel betörés (A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja) Sajtó alatt.

³ Süttő: Anjou I. 217.

⁴ Süttő: Anjou I. 218.

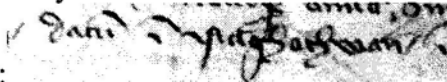
⁵ Elméletét először a Studia Miskolcinsia 3., Miskolc 1999. 74-81. oldalán ismertette „Datum és actum késő Anjou-kori uralkodói okleveleinkben” címmel.

⁶ Süttő: Anjou I. 211-212.

oklevél elsőbbsége mellett teszem le voksomat, feltételezve, hogy a krónikás tévedett és Erzsébet nem együtt hagyta el a várost leányával.⁷

A második példa szerint Mária királynő neve alatt 1383. május 7-én két, nagypecséttel ellátott oklevelet adtak ki: az egyik a Kassa melletti Olcsváron, míg a másik Nagyhatvanban kelt. Az előbbi oklevél Süttő Szilárd szerint eredetiben,⁸ míg az utóbbi csak Cornides kézirata után másolatban maradt fenn,⁹ és a két oklevél tartalma megegyezik.¹⁰ A két oklevél azonban nem csak a tartalmilag, hanem szövegszerűen is megegyezik, azaz az eredeti oklevél kiadása szerepel a két forráskiadványban. Am nemcsak a kiadásokban szerepel Nagyhatvan, hanem az

eredeti oklevélben is:

, amelyet Süttő Szilárd Nagyolcsvárként oldott fel.

A harmadik példa 1383. május végéhez – június elejéhez kötődik. Süttő Szilárd szerint problémát jelent, hogy a királynő május 31-én még Diósgyőrben, június 2-án viszont már Budáról keltezett. Sőt fennmaradt egy június 1-jei szintén Budán kelt mandátuma a váradi káptalanhoz.¹¹ Nos, valóban fennáll ezzel kapcsolatban néhány probléma. Például, hogy mi okból kellett a királynőnek vagy pecsétjének Budán lennie ilyen gyorsan? De e problémát azzal a kérdéssel semmiképpen sem oldhatjuk meg, miszerint miért sietett volna Mária Budára? A két város közötti kb. 160 km két nap alatt könnyedén megtehető távolság volt a korszakban és még csak a lovakat sem kellett túlhajszolnia a királynőnek és kíséretének.¹²

A negyedik példa szerint ismét két város közötti távolságból adódott a probléma, azaz Mária nevében július 31-én Diósgyőrből, augusztus 1-jén pedig Kassáról kelteztek oklevelet.¹³ Amellett, hogy a két város közötti távolság lóval legyőzhető volt, egyet lehet érteni Süttő azon feltételezésével, hogy vagy a királynő, vagy a kancellár, netán mindkettő rövid kirándulást tettek Kassára. – De ennek ellenére az utóbbi két példa elméletének alátámasztására egyik esetben sem alkalmas.

Az ötödik példában Erzsébet királynénak 1384. október 10-ei oklevelében szereplő „tunc” szó kapcsán jutott arra a következtetésre a szerző, hogy a vizsgálatot Késmárkon folytatták le, de az írásbafoglalás később „a kancellária nyugalmi állapotában”¹⁴ történt. Nos, ha valóban ekkora jelentőséget tulajdonítunk a szónak, akkor sokkal egyszerűbb azt feltételeznünk, hogy az asszony okleveleit a királyné valamikor 10-e előtt vizsgáltatta meg a főpapokkal és bárókkal, és az oklevél kiadására később, mikor már Késmárkon tartózkodtak, került sor. (Ráadásul ez azzal az előnnyel is járt, hogy az asszony helyben átvehette az oklevelet.) A fentebb kiemelt idézettel kapcsolatban még csak annyit, ideje lenne felhagynunk azzal a feltételezéssel, hogy egy-egy uralkodó utazásai alkalmából felkerekedett az egész kancelláriai személyzet és együtt utazott a királlyal. Ezen oklevelezés lebonyolítására kiválóan alkalmas és elegendő volt egy-két notarius, és az a személy, aki az aktuális pecsétet őrizte.

A hatodik példa szerint azért kell *actio* szerinti keltekezést feltételeznünk az egy napon kelt 10 perhalasztó oklevél kapcsán, mert nagy volt az írnivaló mennyisége.¹⁵ Nos, egyrészt nem igazán érthető mi értelme lett volna egy perhalasztó oklevél visszadátumozásának, másrészt a

⁷ Így tettem Erzsébet királyné itineráriuma kapcsán is.

⁸ DF 283415. (Süttő: Anjou II. 16/28.)

⁹ Katona, Stephanus: *Historia critica regum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata.* Tom. IV, ord. XI. Budae 1790. 41., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Cura et studio Georgii Fejér. Tom. I–XI. Budae 1829–1844.; X/1. 76.

¹⁰ Süttő: Anjou I. 212–213.

¹¹ Süttő: Anjou I. 213–214., illetve a recenziójában is kitér újból a kérdésre.

¹² Vö. az 1. jegyzettel.

¹³ Süttő: Anjou I. 214–215.

¹⁴ Süttő: Anjou I. 215.

¹⁵ Süttő: Anjou I. 215.

kúriában dolgozó notariusoknak biztosan nem jelentett problémát ezen oklevélmennyiség kiállítása és megpecsételtetése.¹⁶

A hetedik példa szerint Erzsébet királynénak 1385. május 25-én, Budán gyűrűspecstje alatt kelt, méghozzá a nádorhoz vagy bírói helyetteseihez szóló parancslevele csak visszadátumozott lehet, mivel a királyné május 18-án Pozsegaváron, június 19-én pedig Kőrös városában keltezett gyűrűspecstje alatt.¹⁷ A probléma ismét ugyanaz, mint az előző esetben is. Mi értelme lett volna a visszadátumozásnak egy ilyen típusú oklevél esetében. E budai keltezt ugyan magam is kihagytam Erzsébet itineráriumból, azonban újból átgondolva és megvizsgálva az oklevelet, annak tartalma miatt hajlok arra, hogy május 25-én Erzsébet Budán tartózkodott. E mellett szólhat, hogy Erzsébet ismert pozsegavári és kőrösi tartózkodása között közel egy hónap van, így nyugodtan elképzelhető, hogy valamiért visszautazott Budára. Az, hogy Mária május 31-én már kimutatható Kőrös városában,¹⁸ természetesen nem szolgálhat érvül Erzsébet budai tartózkodása ellenében. Mint ahogy az sem, hogy Erzsébet és Mária mindenhová együtt utazott.¹⁹ Ugyanis a történész feladata pontosan az, hogy ezt minden egyes esetben bebizonyítsa.

A nyolcadik példában szereplő oklevelet véleményem szerint nem igazán lehet a *datum* és *actum* problematikáján keresztül az itinerárium készíthetőség témakörébe vonni, hiszen azt egy hiteleshely adta ki. A problémát az okozza, hogy egy birtokadomány kapcsán szerepel benne egy néhaiként említett Károly király. Süttő meggyőző érveléssel kizárta, hogy e királyban I. Károlyt lássuk. Igen ám, de az oklevél keltének időpontjában, február 2-án II. Károly még élt. Így csak az a lehetőség marad, hogy az oklevelet már Károly halála után állították ki, de visszadátumozták.²⁰ További nehézséget jelent, hogy az oklevél két példányban maradt fenn, (de mindkettőnek DL 7191. a száma.) A két példány szövege azonban nem egyezik meg! A Süttő Szilárd által használt példányban a tiltakozást csak István fehervári custos tette.²¹ A másik példány szerint viszont István *uterinus* testvére, Péter meg *patruelis* testvérei, János fia, Simon, László fia, György, valamint Simon fia, János fiai, Imre és Miklós nevében tiltakozott a konvent előtt. A problémás rész sajnos ezen példányban a vízfoltok miatt nehezen olvasható, de ultraviola világitással a vonatkozó részből a következő látható: „... per serenissimum principem dominum / Karolum inclitum regem ...”²² Azaz ebből a példányból hiányzik a *quondam/néhai* szó. Mivel mindkét oklevelet ugyanaz a kéz írta és a pecsétjük is megegyezik – már amennyi megmaradt belőlük –, kézenfekvőnek látszik az a megoldás, hogy az egyik példányt (7191/2.) valóban február 2-án állították ki, míg a másikat már Károly király halála után, azaz visszadátumozták. Ennek oka talán az lehetett, hogy István custos a tiltakozás megtételekor kihagyta magát az oklevélből és miután ezt észrevette, kért egy hasonló szövegű példányt (7191/1.) immáron csak a saját tiltakozását írásba foglaltatva. Ez a lehetőség megmagyarázná egyúttal a visszadátumozás okát is.

Végül jöjjön a kilencedik, „a nem egységes datálás legsokatmondóbb példája e korból:” 1386. március 22-én Budáról keltezett oklevelet adtak ki II. (Kis) Károly²³ nevében, amelyben Alsóregmec birtokot Perényi Péternek adományozta. Amint Süttő Szilárd írja: „Bár minden kétes keltezésű adománylevélnél felmerül a a(!) hamisítás lehetősége, itt ez nem túlságosan valószínű. Az oklevél írása és a pecsét nyoma megfelel Károly többi oklevelének, egyéb meg-

¹⁶ Vö. Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1971. 83-92.

¹⁷ Süttő: Anjou I. 215. – Már 12-én is adnak ki nevében oklevelet: Uo. II. 233/415.

¹⁸ Itinerarium 37.

¹⁹ Vö. Süttő Szilárd recenziójában leírtakkal.

²⁰ Süttő: Anjou I. 216/128. jegyzet.

²¹ Süttő: Anjou II. 329/579. (DL 7191/1. Ugyan a ma használt régi jelzete mindkettőnek egyformán NRA 1543-29., de ennek a hátán szerepel egy még régebbi jelzet: fasc. 45 n. 24.)

²² DL 7191/2. (Az oklevél legrégebb jelzete: fasc. 80 n. 4. – A hátlap jobb szélén keresztben alul az *Ysep* szó olvasható.)

²³ Recenziójában Süttő Szilárd sic-kel látta el a *Károly (II.) [sic!] koronázása* mondatot. Hogy, miért sajnos azt nem indokolja.

fontolások pedig a hamisítás ellen szólnak: egy kortárs hamisító nyilván tisztában lett volna Károly sorsával és február 7. előtről keletkezett volna az oklevelet, későbbi korban pedig, a politikai fejlemények ismeretében, egyszerűen nem lett volna érdemes Károly nevére oklevelet hamisítani. Így tehát el kell fogadnunk, hogy vagy véletlen tévesztéssel, vagy pedig a korabeli magyar jogérzék diktálta megoldással van dolgunk: az adományok az uralkodótól kellett jönnie, a keltezés helyeként megjelölt uralkodói székhely megadása talán – ha volt ilyen – a korábbi, esetleg imbreviatúrában fennmaradt adományozásra utalt, mindenesetre hangsúlyozva az adomány királyi voltát, míg az oklevél kibocsátásának valós körülményeit a kiadás tényleges dátuma és Horváti János kancelláriai jegyzetben szokatlan megjelölése (*De mandato domini Johannis bani.*) mutatja.”²⁴ Nos, kezdjük a legutolsóval. Horváti Jánost ugyanígy jelölték meg II. Károly 1386. január 15-ei oklevelén is, ahol a pecsét szintén a szöveg alatt a jobb oldalon volt, különbség csupán annyi, hogy a jegyzet nem a pecsét alatt, hanem a szöveg alatt középen van.²⁵ Sőt, hozzátehetjük, az oklevél írásképe is teljesen megegyezik a példában szereplőével. Az érvek közül az sem áll meg, miszerint később nem lett volna érdemes oklevelet hamisítani II. Károly nevére, hiszen például Ilsvai Leusták nádor 1394. április 28-ai mandátumában, többek között a perben bemutatott oklevelés bizonyítékok sorában átírta Károly király 1386. január 5-ei különböző birtokok visszaadását elrendelő oklevelét is.²⁶ De az 1711. április 17-én trónra lépő király sem másodikként, hanem harmadik Károlyként kezdte uralkodását.²⁷

Továbbá, mint azt Süttő Szilárd is írja, fennmaradt a jászói konvent 1386. február 2-ai privilégiuma, amely szerint a konvent megkapván Károly király levelét, az abban leírtak szerint Alsóregmec birtokot 1386. január 28-án iktatták Perényi Péter részére.²⁸ Érdemesnek látszik a két oklevél adományozást leíró részeit összevetni. A jászói konvent példányában Károly király oklevele *super donatione possessionis Alsowredmech vocate in comitatu Abauyvariensi existentis, ad regale castrum Patak pertinentis, mediantibus aliis litteris suis parvo suo sigillo consignatis magistro Petro de Peren nove donationis sue titulo pro fidelibus eiusdem servitiis perpetuo collate* szólt, amelynek értelmében a királyi ember a konvent tanúbizonyossággal jelenlétében Perényi Péter mestert (és csak őt!) bevezette Alsóregmec birtokba és iktatta részére *sub premissis nove donationis regalis titulo* örök birtoklásra.²⁹

Nézzük a március 22-i oklevél hasonló részét: *eidem magistro Petro ac suis heredibus masculini sexus ex suo corpore legitime descendentibus natis iam et inantea nascituris imperpetuum quandam possessionem regalem vocatam Alsorebnech in comitatu Abauyvar (!) existentem ... omnibus harum serie de certa nostra scientia concedimus et donamus per eundem magistrum Petrum dictosque suos heredes tenendas et perpetuo possidendas*.³⁰

Végül meg kell említeni, hogy a szóbanforgó birtokot *az ott szedni szokott vámmal* Mária királynő 1386. február 5-ei oklevelével szintén Perényi Péter miles-nek megfiainak: Miklós-nak, Jánosnak és Imrének, udvari ifjaknak adományozta; és február 19-i jászói konventhez szóló parancsában iktatásukat is elrendelte.³¹

Jól látható, hogy jelentős eltérés van a birtok későbbi jogállása szempontjából Károly két oklevele között. Amíg az első alapján Péter (a terebesi ág őse, † 1388) ágának kihalása után királyi kézre kellett volna szállnia a birtoknak, addig utóbbi alapján az atyafiság örökölhette a

²⁴ Süttő: Anjou I. 216-217.

²⁵ Süttő: Anjou II. 313/551. (DL 62741.)

²⁶ Süttő: Anjou II. 310/546.

²⁷ A magyar történelem kronológiája 830–2000. (Magyar Századok) Pannonica Kiadó, 2001. 138. – A vonatkozó rész Oborni Teréz és Varga Szabolcs munkája.

²⁸ Süttő: Anjou II. 327/575-6. (DL 7190.)

²⁹ DL 7190.

³⁰ Süttő: Anjou II. 347/610.

³¹ Süttő: Anjou II. 329/580. és 335/591.

birtokot.³² Mindezek alapján talán jogosan támadhat a két adománylevél rendelkező részének összevetése után gyanúnk a vizsgált oklevél hitelessége iránt. Érdekes tehát megnéznünk II. Károly király eredetiben fennmaradt többi oklevelét is. Az összesen kilenc eredeti oklevelet átnézve a következőket állapíthatjuk meg. Azokat jól elkülöníthetően három kéz írta. Az első kéztől maradt fenn az oklevelek kétharmada, azaz hat darab.³³ A második kéztől egyetlen egy darab oklevél ismert. (DF 218597.)³⁴ Míg a harmadik kéztől két darab, az egyik a szóbanforgó oklevél, a másik a DL 62741.³⁵ E három kéz írásával készült oklevelek két csoportra oszthatóak. Az első csoportba az első kéztől származó forrásainkat tehetjük, ezek írásképe mindenben megfelel a korban szokásosnak. Azonban a másik két kéz, azaz az utóbbi három oklevél közös jellemzője, hogy a keltezésben szereplő *Domini* szó rövidítése elüt az ekkoriban szokásostól, már-már a 15. század közepe felé mutat. E három oklevél írásképe alapján felmerülhet, hogy azokat Károly nevében hamisították. Mindenesetre a vizsgált oklevél kapcsán, annak tartalma és írásképe alapján erős a gyanú arra, hogy 15. századi hamisítvánnyal állunk szemben.³⁶ Természetesen fel kell tennünk az örök kérdést, hogy kinek állt érdekében, illetve volt módjában a hamisítás? Valamint köthető-e valamilyen eseményhez az oklevél elkészítése? Nos, ilyen időpont könnyen adódik, méghozzá a megadományozott, Perényi Péter ágának kihalása 1428-ban. A kihalt ág székhelyét, Patak várát 1429-ben Zsigmond király a Pálóciaknak adományozta,³⁷ így talán bennük kell keresnünk azokat, akik az oklevelet koholták. Ennek az lett volna az értelme, hogy az egykor a pataki vártól elszakított birtokot újra beemeljék a vár tartozékai közé. Azonban a koholmány felhasználására a jelek szerint nem került sor, mivel Alsóregmec birtokot később is a Perényiek (másik ágának) kezén találjuk.³⁸

Mindezek fényében, természetesen nem zárva ki annak lehetőségét, hogy előfordultak olyan kisszámú esetek, amikor eltért a *datum* és az *actum*, mint például a vizsgált konventi oklevél esetében, nem látom okát, hogy feladjuk ebbéli felfogásunkat. Azaz, a magyar történelem eseményeinek és politikatörténetének vizsgálatakor nélkülözhetetlennek tartom mind az uralkodóknak, mind a kor fontosabb szereplőinek tartózkodási helyeit tartalmazó itineráriumok készítését. Sőt állítom, hogy ezek nélkül politikatörténet sem igazán írható. (Természetesen mint mindenbe amit ember készít, ebbe is kerülhetnek hibák, sőt egy-egy évkör teljes körű feldolgozása nem ritkán módosíthat is rajtuk. Azonban a cél az, hogy rendelkezésünkre álljon valamiféle segédlet a kor eseménytörténetéhez, így sem sérült.)

Süttö Szilárd írására legvégül (annak hangnemét, stílusát³⁹ nem érintve) a következőt fűzném. A történésznek minden munkája előtt vagy után meg kell tudnia válaszolni azt a kérdést: az elvégzendő vagy elvégzett munkája mivel vitte, illetve fogja előrébb vinni a tudomány, a szakma szekerét.

* * *

³² Vö. Engel Pál: Nagy Lajos király ismeretlen adományreformja. Uő.: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeket gondozta Csukovits Enikő. (Millenniumi Magyar Történelem, Historikusok) Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 527-554.

³³ Süttö: Anjou II. 310/547. (DL 7183.); 311/552. (DL 29439.); 323/569. (DL 42344.); 325/572. (DL 68273.); 325/573. (DF 248666.) és 326/574. (DF 248665.)

³⁴ Süttö: Anjou II. 319/562.

³⁵ Süttö: Anjou II. 313/551.

³⁶ Vö. még Bertényi Iván: Beszélhetünk-e kettős uralomról hazánkban II. (Kis) Károly országlása idején? (1385. december 31 – 1386. február 7.) In: Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerkesztették Almási Tibor, Draskóczy István, Jancsó Éva. MOL Budapest, 2005. 21-29. (=Bertényi: Kettős uralom) 25/16. jegyzetében szintén óvatosságra intett az oklevéllel kapcsolatban. – Megjegyzem, a DF 218597. számú oklevél szokatlanul a király nápolyi kettős függőpecsétjével volt megerősítve. (Süttö: Anjou I. 207. és II. 319/562.)

³⁷ Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (História Könyvtár, Adattárak.) MTA TTI, Budapest 1996. I. 451.

³⁸ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I. kötet. Budapest 1890. 230.

³⁹ Vö. még Bertényi: Kettős uralom 23.

Mint a könyv Előszavában is írtam, saját példányában mindenki kiegészítheti és javíthatja az egyes itineráriumok adatait, hibáit. Sőt korántsem mellékes, ha ezt nyomtatásban is megjelen-teti. Éppen ezért, amint azt már a múlt év decemberi könyvbemutatón is jeleztem, magamnak is vannak további adataim, főleg Zsigmond király itineráriuma kapcsán. Ezeket, megragadva az alkalmat, az azóta eltelt időben megtaláltakkal együtt most közreadom.

1392. szept. 30-án is még Trencsénben tartózkodik.⁴⁰

1394. okt. 12-én már Temesváron keltez.⁴¹

1397. jún. 5.: Újvár.⁴²

1407. aug. 10-én is még Dragotinnál tartózkodik.⁴³

1408. szept. 22.: *Kowach* vár alatt táborban.⁴⁴

1409. ápr. 22.: Dömsöd.⁴⁵

1410. nov. 6. Racsá, a szávai révnél.⁴⁶

1410. nov. 26-án is még Bácscon keltez.⁴⁷

1410. nov. 27-én már Szondon keltez.⁴⁸

1411. nov. 8.: Hévkút.⁴⁹

1411. dec. 1.: Hévkút.⁵⁰

1423. júl. 27.: Buda.⁵¹

1423. szept. 4.: Buda.⁵²

A 115. oldalon lévő 1080. jegyzetben a DL 43563. számú oklevél nem 21-én, hanem 20-án kelt.

C. Tóth Norbert

⁴⁰ DF 273750.

⁴¹ C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő (Introductoriae et) Statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I–II. kötetéhez). Nyíregyháza, 2006. (Sajtó alatt.) (=Stat.) 56. reg.

⁴² Stat. 67. reg. Holics, Nyitra m.

⁴³ Stat. 163. reg.

⁴⁴ Stat. 174. reg., „in descensu nostro campestri sub castro Kowach.”

⁴⁵ C: Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. II. közlemény 1400–1410. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár II. kötetéhez) A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 48. (2006) (Sajtó alatt) 226. reg., relatio Rozgonyi Simon országbíró.

⁴⁶ DL 106260., „in Racha, in portu Zawe.”

⁴⁷ DL 73726. A kolozsmonostori requisitorok által 1728-ban készített hiteles másolatban (amelyben az oklevél keltezése rontott: *Vachiae, f. V. p. Catherinae*) negyedikként átírva, amely szerint a privilégium felső szélén *commissio(!) Andrae de Chap aulae regiae familiaris* szerepelt és pergamenen, függőpecséttel volt megerősítve.

⁴⁸ DF 256301., 256136.

⁴⁹ Zsigmondkori oklevéltár, III. (1411–1412) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1993. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 22.) 1167-8. – Az utóbbiban Hainburg-ként feloldva a keltezési hely.

⁵⁰ Uo. 1294.

⁵¹ DF 285262., relatio Garai Miklós nádor.

⁵² DF 264281., „commissio propria.”

VISZONTVÁLASZ C. TÓTH NORBERT „GONDOLATAIRA”¹

Mielőtt – az adott keretek közt szükséges rövidegességgel – bármilyen részlet tárgyalására térnék, meg kell állapítanom, hogy C. Tóth Norbert fenti válaszában kritikai megjegyzéseim zömére egyáltalán nem reagált. Az általa „gyakorlati problémák” néven nevezett hibák közül mindössze 16-ot nevez meg,² az „elméleti problémák” között pedig – az elbeszélő források lényegében ötletszerű felhasználásának beismerésén túl – csak a *datum-actum* kérdést veti fel. Csakhogy fenti írásomban messze nem csupán 16 eset szerepel, amikor C. Tóth Norbert a választott témájába vágó oklevelet vagy egyéb forrást hanyagul dolgozta fel, illetve nyilvánvalóan kézbe sem vette, hanem ennél sokkal több;³ és akkor még nem beszéltünk, pontosabban C. Tóth Norbert hallgat olyan – ha úgy tetszik: gyakorlati – problémákról, mint például Mária királynő két légből kapott, 1384 márciusára és augusztusára tett esztergomi tartózkodása; a politikatörténeti nonszenszek, melyek között különösen érdekes Mária és Zsigmond esküvőjének a valóságosnál hónapokkal korábbra tétele, a győri találkozó helyének elhagyása, idejének és résztvevőinek eltévesztése, Zsigmond örgróf fiktív zólyomlipcsei tartózkodása valamint az 1386. július 25-i rajtaütés helyének hibás megjelölése; a munka számos archontológiai pontatlansága illetve Korbáviai György Gergelyesítése; Erzsébet királynő fogásba esésének és rabságának említetlen maradása; a *referator* fogalom önkényes bevezetése és illogikus használata; a kápolnaispán 1375 utáni tevékenységének hiányos ismerete vagy éppen a lengyel helynevek pontatlan azonosítása és következetlen írásmódja. A *datum-actum* melletti módszertani hibáiról alább, az „elméleti problémák” között teszek majd említést. Nem ok nélkül írtam 13 oldalnyi művéről 19 oldalas hibajegyzéket.

Ha tehát a C. Tóth Norberttől feljebb leírtakban semmi kivetnivalót sem találnék, akkor sem látnám okát, hogy művéről véleményemet megváltoztassam. Ámde találok.⁴

1.) C. Tóth Norbert válaszában második bekezdésében azt írja, hogy 2003-ban megjelent könyvem⁵ „szakmai tisztesség okán” használta, az általa már 2000-től összegyűjtött anyag jelzeteit helyettesítve az én munkámra hivatkozással, „igaz nem minden esetben”. E ponton nem ártott volna – már csak a „szakmai tisztesség okán” – megemlékezni arról, hogy, ha emlékezetem nem csal, 2001. június 21-én megkapta frissen megvédett PhD-disszertációm, melynek 2. és 3. kötete lényegében épp azt az 1384–87-es adatbázist tartalmazta, amit C. Tóth Norbert saját bevallása szerint szorgalmasan gyűjtött könyvem 2003-as megjelenéséig. Ráadásul utóbb még buzdított is az adatbázis mielőbbi megjelentetésére. Mindezek után mellbevágó C. Tóth Norberttől a következőt olvasni: „Mária királynő tartózkodási helyeinek összeállítását teljesen előlről kellett kezdeni.”⁶

¹ A rövidítések feloldását lásd fenti írásomban.

² Az egyik oklevél jelzetét elgépelte: DF 258 070 helyett 283 070 olvasandó. Két esetben vitatkozik megállapításaimmal, szerintem alaptalanul: a DL 7213-hoz ld. fenti kritikám idevágó, a 47–50. jegyzetre utaló bekezdését a főszövegben, a DL 58 626-hoz uo. a 112–113. jegyzetekre utaló bekezdést.

³ A C. Tóth Norberttől megadott 16 eseten kívül ld.: DF 220 035, DL 7193; DL 7086; DL 6967; DL 100 187; DL 100 196; DL 89 523; DL 6955; DF 262 093; DL 35 894; DF 262 205; DF 248 796; BÁNFFY (C. Tóth Norbert rövidítése) I. 379; DL 50 040; DL 58 639; DL 50 039; DL 42 350; DIPL. EML. (C. Tóth Norbert rövidítése) III. 590; DL 39 380; DF 244 337; DF 249 142; DL 7031; PAULUS DE PAULO 6. (1383. október 24. kapcsán); DF 290 644; DL 7219; DL 71 891.

⁴ És itt nem a lényegtelen dolgokra gondolok, mint pl. az uralkodók sorszámának írásmódja. C. Tóth Norbert nem érti (ld. fenti válasza 23. jegyzetét), hogy a tőle idézett „Károly (II.) [sic!] koronázása” szavak közé miért illesztettem a „sic!”-et. Egyszerűen arról van szó, hogy szerintem helyesebb lett volna a „II. Károly” forma, a C. Tóth Norbert-i változat ugyanis nem uralkodót, hanem inkább futballistát juttat az ember eszébe. Túl nagy jelentősége azonban ennek nincs. Az ügyet természetesen nem nyelvröködésből, hanem azért vettem fel kritikai írásomba, mert C. Tóth Norbert „Károly (II.)” koronázását két helyen is kétnaposnak (1385. december 30–31.) teszi meg, ami számomra új volt, s még meglepőbb, hogy mindkétszer énraám hivatkozott, jóllehet én azt teljes egyértelműséggel 1385. december 31-einek írtam. (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 37. 33. jegyzet; uo. 163. 36. jegyzet; SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 109. valamint fenti írásomnak a 142–144. jegyzetekre utaló bekezdése.)

⁵ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország.

⁶ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 13.

2.) Mindazonáltal C. Tóth Norbert művéhez bizonyára szolgált alapul egy, az enyémtől független adatgyűjtés is; ezt nem csak az az egyetlen 1383-as oklevél bizonyítja, melynek általam rosszul megadott keltezési helyét kijavítja,⁷ hanem elsősorban hibái tömkelege. Azt ugyanis nem feltételezem, hogy az önállóság látszatának kedvéért rontotta el számos helyen azt, amit általa használt munkámban – egyrészt az okmánytárban, másrészt az ezek alapján készült táblázatokban – olvasott, olvashatott, vagy olvasnia kellett volna. Hangsúlyozni kell ugyanis, hogy ezekben az esetekben nem egyszerű tévesztésekről van szó, amelyek óhatatlanul becsúsznak mindenkinek, aki dolgozik, hanem arról, hogy kezében tartotta a helyeset, aztán meg minden indoklás nélkül leírta a helytelen. Tévedni emberi dolog, de nemtörődöm módon elrontani azt, ami egyszer már jól megvolt, finoman szólva is embertelen cinizmus.

3.) Hogy készülhetett az az adatbázis, amire C. Tóth Norbert az én munkám mellett támaszkodott? Az oklevelek személyes átnézése terén ugyanis, ahogy politikusokról mondanák, C. Tóth Norbert minden bizonnyal „valótlant állított”. Munkájában két helyen is határozottan azt írja, hogy feldolgozott minden vonatkozó királynői és királynéi oklevelet: „Mária királynő, Erzsébet és Borbála királynék esetében átnéztem minden általuk kiadott oklevelet”,⁸ illetve: „Mária királynő, Erzsébet és Borbála királynék itineráriumaikhoz, mivel abban az összes, általuk kiadott oklevél adatát felhasználtam, személynévmutató is tartozik. E mutatóban megtalálhatók az egyes okleveleken szereplő *relatorok* nevei, továbbá helyet kaptak a különböző kancelláriai feljegyzések is (*commissio propria, deliberatio baronum*).”⁹ Csakhogy ez aligha lehet igaz. Az itinerárium szempontjából fontos darabok elhagyása mellett – két ilyen esetet most már C. Tóth Norbert is elismer, a többiről egyelőre nem vesz tudomást, ld. feljebb – különösképp jellemző, hogy a kancelláriai jegyzetek közül is kimarad legalább 19! E viszonylag ritka, jószerivel csak az eredeti példányokon, de ott sem sűrűn megfigyelhető feljegyzés ugyanis ordítóan elválik az egyéb szövegtől; ha tehát valaki, mint C. Tóth Norbert, ezt gyűjti, akkor okvetlenül észre is veszi – amennyiben valóban vet egy pillantást az oklevélre.¹⁰

4.) A 3. pontban említett mulasztás nemcsak etikailag,¹¹ hanem szakmailag is súlyos hiba. Az oklevelek keltezése és kiállításuk tényleges ideje közti fölöttébb bizonytalan korreláció sürgetően megköveteli ugyanis, hogy minél több adatot gyűjtsünk össze – és ezzel elérkeztünk az „elméleti problémákhoz”. Itt korántsem csak a *datum–actum* kérdést kellene tárgyalni, ám C. Tóth Norbert hallgatással mellőzi módszertani kifogásaim többségét. A fontosabbak: a hivatkozási alapul szolgált oklevelek megpecsételését rendszerint nem tünteti fel; elmulasztotta a különböző itineráriumok összevetését,¹² melynek elvégzése súlyos malőröktől óvhatta volna meg, például felhívhatta volna figyelmét arra, hogy a völegényt kifejejtette az esküvőről; általában – néha teljesen alaptalanul – a nagypecsétes oklevelek keltezési helyét feltétlenül azonosnak veszi Mária tartózkodási helyével, néha nem, de mindig indoklás nélkül. Különösen irritáló bődületes politikatörténeti ignoranciája. Az uralkodói itinerárium a politikai történet segédeszköze, elkészítéséhez azonban elengedhetetlen a tárgyalt korszakban való jártasság, máskülönben – ahogy ez C. Tóth Norbert esetében be is következett – a tudatlanság hibákhoz vezet, amelyek aztán még ki tudja meddig fognak kísérteni a történeti irodalomban. Igencsak furcsa tehát, hogy C. Tóth Norbert fenti válaszában az én munkamódszeremben lát

⁷ Az illető helynevet most fényképen is közli, teljesen fölöslegesen, mert e korrekció jogosságát fenti kritikámban már egyértelműen elismertem (6. jegyzet és a 98. jegyzetre utaló bekezdés a főszövegben).

⁸ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 13.

⁹ ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 14.

¹⁰ E tekintetben elgondolkodtatóak C. Tóth Norbert feltűnően sűrű könyvészeti pontatlanságai is: sok egyéb mellett például a CDM 15. kötetének kiadóját – a 11. kötetével összekeverve – rosszul adja meg (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 28.); rossz évszámot ír ki belőle (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56., és uo. 30. jegyzet); ugyanazon oklevél két teljes szövegű közlését pedig (CDM XI. Nr. 357. és FEJÉR X/8. 177–8.) két külön oklevélként fogja fel (ENGEL – C. TÓTH: Itineraria 56. és uo. 14. jegyzet).

¹¹ Van valami nagyon szomorú – és tudományos közéletünknek már-már a politikaival közös oldalára rámutató – abban, ahogy C. Tóth Norbert kétes állításaival és igénytelen munkájával előáll, a lelepleződés, egyszersmind azonban a következmény-nélküliség biztos tudatában.

¹² Pedig már SEBESTYÉN Béla (A magyar királyok tartózkodási helyei. Budapest, é. n. [1938.]) gondolt erre.

veszélyt: „könnyen eljuthatunk oda, miszerint nem lehet esemény- illetve politikátörténetet írni”. Én ugyanis megpróbáltam politikátörténetet írni, és sikerült;¹³ ő ebbe belenézett, hivatkozik is rá – de úgy látszik, nem olvasta. Ezek után nem az a kérdés, lehet-e politikai történetet írni, hanem hogy érdemes-e.

5.) A *datum-actum* kérdésre térve: mindenekelőtt megtévesztő csúsztatás az én elméletemről beszélni. Aki olvasta munkámat, láthatta, hogy semmiféle új elméletet nem állítok fel, hanem mások – pl. Julius Ficker, Szentpétery Imre és Érszegi Géza – eredményeit alkalmazom a késő Anjou-kori forrásanyagra.¹⁴ Amit ők más, főleg német, illetve Árpád-kori magyar oklevelek esetében kiderítettek, az – korántsem meglepő módon – a tárgyalt korszakban is igaznak bizonyult.¹⁵

Miről is van szó? A múltat vizsgáló medievista számára a középkori oklevelek keltezése sok szempontból, nem utolsósorban az uralkodói itineráriumok miatt, igen nagy fontosságú. A kortársak azonban az oklevélben nem történeti forrást, hanem a mindennapi jogélet eszközét látták, ennek keltezése pedig – a benne foglalt jogi tény hatályának kezdetét jelölő időpontként – számukra szintén nem történeti, hanem jogi jelentőséggel bírt. Ennek megfelelően, mint ezt számos példa bizonyítja, nem tartották különösebben lényegesnek, hogy az irat keltezése egybeessen annak tényleges kiállításával. Az elsődlegesen jogi jelentőségű oklevéldátum történeti hasznosításakor tehát nagyon óvatosnak kell lenni.

Az itineráriumok terén ez annyit jelent, hogy meg kell szabadulni egyfajta, jobb híján második naivitásnak nevezhető leegyszerűsítéstől. Az itinerárium-készítés őskorában többen még meg lehetek győződve arról, hogy az oklevél keltezése és uralkodói kibocsátója összetartoznak, azaz a keltezés megadná a kibocsátó tartózkodási helyét és idejét. Ez az elképzelés a különböző uralkodói pecsétek alatt ugyanazon keltezési idővel, de eltérő hellyel kibocsátott oklevelek egyre növekvő kiadottsága miatt tarthatatlanná vált, s bevezetésre került azon segédelmélet, miszerint a keltezés nem szükségszerűen adja meg a kibocsátó tartózkodási helyét és idejét, csak akkor, ha az oklevél az uralkodó közvetlen közelében lévő – vagy annak kikiáltott! – pecséttel lett megerősítve: akkor azonban feltétlenül. Ez az egyre gyengébb lábakon álló sematizáló elképzelés tehát az, amitől a fentiek értelmében minél hamarabb meg kellene szabadulni, különben nem marad más, mint a C. Tóth Norbert-i út: például Diósgyőrből Budára két nap alatt (12. évét be nem töltött királylánykának, a nagy semmiért kitalálva),¹⁶ vagy esetleg egy könnyed háromnapos, 500 km-es vágta Zólyomlipcse és Prága között, Luxemburgi Zsigmond elképzelt főszereplésével.¹⁷

¹³ Legalábbis megírni – hogy eredményeim mennyire lesznek időállóak, majd elválnak.

¹⁴ SÜTTŐ: Anjou-Magyarország 207–218, e ponton különösen 208–9.

¹⁵ C. Tóth Norbert válasza nagyobb hányadában a tőlem ez ügyben leírtak cáfolatával kísérletezik. Ellenvetései azonban adataim érvényét – az 1383. május 7-i kivételével, melynek tévességét már fenti kritikámban is elismerem – nem érintik. Az egyes keltezések kapcsán általában elég tehát a korábbiakra hivatkoznom: 1.) 1383. november 5.: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország 211–2. 2.) 1383. július 31. – augusztus 1.: uo. 214–5. 3.) 1384. október 10.: uo. 215. 4.) 1385. január 20.: uo. 215. 5.) 1385. május 25.: uo. 215–6; jellemző, hogy ezt még C. Tóth Norbert is kihagyta itineráriumából. 6.) 1386. február 2.: uo. 216; C. Tóth Norbert felhívja a figyelmet a konvent e tárgyban kelt másik oklevelére, amit köszönök, de ez semmit se változtat azon, hogy az általam hivatkozott példány antedatált, amit egyébként maga C. Tóth Norbert is elismer. 7.) 1386. március 22.: uo. 216–7. Az oklevél C. Tóth Norberttől felvetett hamisítása ellen szól: a) a kései keltezési időpont; ilyen dátummal inkább Mária ugyane tárgyban tett adományát lett volna érdemes interpolálni; b) Károly korábbi oklevelével kapcsolatban α) az, hogy szövegét nem ismerjük, a jászói konvent 1386. február 2-ei *privilegium*-a csak tartalmilag írja át azt; β) legfőképp pedig az, hogy a két adományozási formula közt lényegi eltérés nincs: a tartalmi átírásban álló *nova donatio* az egyenes ágú leszármazók örökösödését biztosította, a március 22-ei oklevél pedig épp őket írta körül (mint ahogy Mária királynő e tárgyban kelt, 1386. február 5-éről keltezett oklevele e leszármazókat meg is nevezi). 8.) 1383. május 31. – június 2.: uo. 213–4, valamint ld. fenti kritikámban az ehhez írtakat (a 124. jegyzetre utaló és az arra következő bekezdést a főszövegben).

¹⁶ Ld. a 15. jegyzet 8.) pontját.

¹⁷ 1385. július 6-tól 9-ig. Autópályán, a legrövidebb úton ma 480 km. Zsigmond persze 1385. július 6-án nem lehetett és nem is volt Zólyomlipcsén, ld. fenti kritikám utolsó előtti bekezdését.

RECENZIO

VÁLASZ HELYETT

Süttő Szilárd viszontválaszára nem kívánok reagálni. Amit bírálatával kapcsolatban el akartam mondani, azt válaszomban megírtam. A továbbiakban a kérdéssel nem foglalkozom.

C. Tóth Norbert

[A **Recenzió** rovatba érkezett és közlésre elfogadott szövegek minden változtatás nélkül olvashatók. A bírált mű alkotójának lehetősége van arra, hogy ugyanabban a számban az ő válasza is megjelenjék, az esetleges viszontválasszal és az alkotó arra érkező megjegyzésével pedig minden vitát lezártnak tekintünk. A *Szerkesztőség*]

POLITIKA ÉS TÁRSADALOM

JELENKORTÖRTÉNET ÚTJAI I. SZOROZATSZERKESZTŐ: Ö. KOVÁCS JÓZSEF
MISKOLC, 2006. 159 o.

A 2006. évi 50 éves évforduló kapcsán számos kiadvány látott napvilágot az 1945 utáni történelemtől, az 1956-os forradalomtól és körülményeiről. A fent nevezett munka ennek a terjedelmes körnek egy fontos részévé válhat. Nemcsak amiatt, hogy fiatal, feltörekvő és tehetséges szerzői gárda kutatásainak eredményeit foglalja össze, hanem azért is, mert olyan témákat boncolgatnak, melyek a jelenkorkutatáshoz fontos adalékokkal is szolgálhatnak. Emellett, mint a címből kiderül, tervezik a folytatást is. A kötet szerkesztői a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán, történelem és kulturális antropológia szakon, a Jelenkortörténeti Műhely tagjai. Az öntevékeny csoportot hivatalosan 2004. február 25-én hozták létre történelem és antropológia szakos hallgatók, akik mostanra teológusokkal is kiegészültek. Céljuk a jelenkortörténet kutatása, ennek elősegítése, forrástárak létrehozása, illetve a jelenkortörténet mint diszciplína népszerűsítése műhelyviták, konferenciák révén. Utóbbi 2005. október 19-én valósult meg, 6 diák számára jelentett megjelenési lehetőséget. Ennek a gyümölcsét tartja a kezében a kötet olvasója. A kötetet a sorozatszerkesztő előszava és mintegy utószóként, a kötetben megjelentetett írások szerzőinek életrajza keretezi. Czecz Balázs tanulmánya a Fejér megyei katolikus egyház és a kommunista párt viszonyát vizsgálja az 1948-as évben. A szerző PhD hallgató a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolájában, emellett a Fejér Megyei Levéltár történész-levéltárosa, több külföldi konferencián is részt vett már a kutatási eredményeivel. A kötetben megjelent munkája a doktori disszertációjának egy kisebb részét foglalja magában. A vonatkozó szakirodalom mellett bőséges levéltári és sajtóforrást használt fel. Célja, hogy a megadott esztendőben végigkövesse a két nagy társadalmi tényező konfliktusát, egymásra és a társadalomra gyakorolt befolyását. Munkája fontos adalékokkal szolgál a megye mikrotörténetének, helytörténetének, a katolikus egyház helyi történetének további vizsgálatához. A kötet második tanulmánya egy szerzőpáros érdeme: Feckó Ágnes 2006-ban végzett a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kulturális antropológia szakán, jelenleg a Wesley János Lelkészképző Főiskola pedagógiai asszisztense. Az írás másik szerzője Pavlics Tamás, hittantanár, az Antall József Alapítvány munkatársa. Közös vállalkozásuk célja, hogy a „Várnak bennünket” című dokumentumfilm mellé, mintegy „a margójára”, bemutassák kutatómunkájuk folyamatait, megindokolják választott módszereiket, s emellett részletesen bemutassák a film történelmi hátterét. Kutatásuk egy sikeres pályázat eredménye, a film pedig Turcsányi Egon Albert és társai ügyének vádirata alapján mutatja be Központi Szemináriumuk kispapnövendékeinek sorsát az 1956-os forradalomban. A publikáció három nagyobb részre tagolódik, és ezeken belül több alfejezetben részletezik gondolataikat a szerzők. Az első nagyobb rész az antropológiai kutatás folyamatát mutatja be, témaválasztásuk aktualitásáról, s kifejtésének módszereiről írnak a szerzők. Képet kaphatunk a film mint történelmi eszköz létrejöttéről, megvalósulásáról és jelentőségéről, a kutatók filmkészítési módszereiről. A második nagyobb szakasz az 1956-os forradalommal foglalkozik, ezen belül is a forradalom történelmi, politikai hátteréről, a katolikus egyház történelmi szerepéről, majd közeledünk a film színteréhez, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia kispapjai kerülnek a középpontba. A harmadik fejezet a film elkészítését követi nyomon: a szereplők, a Turcsányi ügy ebben a részben kerül bővebb kifejtésre. A kötet harmadik publikációjának szerzője, Kunt Gergely, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának történelem szakos hallgatója, tématerülete az 1945 utáni kultuszteremtési kísérletek és propaganda. Tanulmányában a történelemtankönyvek tartalmának változásait, az éppen uralmon lévő politikai hatalom és a történelemszemlélet kapcsolatát vizsgálta. Célja, hogy 100 év népiskolai illetve később általános iskolai történelem tankönyveiben megvizsgálja az éppen jelenlévő politikai hatalom múltához, történelemhez való viszonyát. Arra keres választ,

hogyan a hatalmon lévők mennyire ferdítik el érdekeiknek megfelelően az egyes híresebb nemzeti személyiségek politikai nézeteit, kiket húznak elő vagy dobnak vissza a feledés homályába. Az „alapanyag” választását is megindokolja a szerző, lévén a legalsóbb fokú oktatás tankönyveiben tudott a legkönnyebben, kontroll nélkül megnyilvánulni a politikai hatalom ereje. A szerző foglalkozik a Bach-korszak tankönyveinek 1848-ról alkotott képével, a dualizmus korának Szent István, Mátyás király, Dózsa György és Rákóczi alakjával, illetve az 1848-as forradalom és szabadságharc tankönyvi ábrázolásával. Majd a Horthy-korszak és végül az 1945 utáni tankönyvek kerülnek sorra. Így egy összképet kaphatunk arról, hogyan változott az egyes történelmi korszakokban, a különböző politikai hatalmak alatt nemzetünk nagy alakjainak és eseményeinek megítélése. A kötet negyedik írása társadalomtörténeti témát boncolgat. Írója, Miheller Hajnalka a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kulturális antropológia és történelem szakos hallgatója. Munkája mikrotörténeti vetületű, az 1945 utáni kiskunhalasi egyesületi életet mutatja be. Munkájának célja, hogy megvizsgálja, miként változtak a kulturális, közösségi élet színterei Kiskunhalason a 20. század második felében. Fel kívánja tární a politikai kapcsolat milyenségét, aktivitását a társadalmi szerveződések között, továbbá vizsgálódása kiterjed az 1989-es egyesületi törvény társadalomra gyakorolt hatására is. A kötet ötödik és egyben végső tanulmánya Szűts István Gergely munkája. A szerző 2006-ban végzett a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának történelem és kulturális antropológia szakán. Az ő írása is mikrotörténeti adalékokkal szolgáló kutatás, Sátoraljaújhely második világháború utáni társadalmi és kulturális életét taglalja, belülről vizsgálva eme határmentivé vált település közösségének mindennapjait. A publikáció foglalkozik a helység gazdaság- és társadalomtörténetével, Trianon térségre gyakorolt hatásával. Ezután a kulturális antropológiai megközelítés dominál, az „Újhely-kultuszok” és a határmentiséghez kapcsolódó viták bemutatásával. Végül a közösségépítés, a hétköznapok kerülnek előtérbe. A kötetet egyaránt haszonnal fogják forgatni a jelenkortörténet kutatói, a történelem és kulturális antropológia szakos hallgatók, s mindazok, akik érdeklődnek a második világháború utáni Magyarország történelmi, társadalmi és kulturális változásai iránt.

Dózsa Viktória

BUDA VÁROS JOGKÖNYVE I–II.

KÖZREADJA: BLAZOVICH LÁSZLÓ, SCHMIDT JÓZSEF.

SZEGEDI KÖZÉPKORTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR 17. SZEGED, 2001

A budai jogkönyv magyar nyelvű kiadása a városi jog fontos forrásának recepciója a magyar tudományosságban és oktatásban. A budai jogkönyv kiadása a József Attila Tudományegyetem medievesta műhelye és iskolája, a Szegedi Középkorász Műhely sorozatának 17. köteteként látott napvilágot, s bár a sorozat már korábban is jelentetett meg forrásokat, jogtörténeti vonatkozású könyvet először adott ki. A szegedi könyvsorozat fókuszában eddig inkább a korai középkor, Árpád-kor állt (kivételet talán a XVI. századi dalmát történetíró, Ludovicus Tubero munkája képezett, amely egyébként szintén forráskiadvány), a budai jogkönyvvel azonban a virágzó középkor fontos kútforrását tárják a kutatás elé.

A kétkötetes munkának már a terjedelme is jelzi, hogy a forráskiadás szabályai szerint a szerzők, Blazovich László és Schmidt József nemcsak a jogkönyv szövegét, hanem terjedelmes kísérő tanulmányt is közölnek. A magyarországi városi jog fontos és más városok jogfejlődésére is ható kódexét nem először publikálták. Először még egyik kézírata, a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában lévő kódex felfedezésekor, 1845-ben adta ki Michnay Aladár és Lichner Pál „Ofner Stadtrecht 1244–1432” címen, természetesen az eredeti német nyelven, Pozsonyban. A szerzők a szövegkiadásnál felhasználták a jogkönyv másik, azóta az Egyetemi Könyvtárba került kéziratát is (egyébként időközben előkerült egy harmadik kéziratot változat is). A német szöveg kiadását száz év múlva, 1959-ben Mollay Károly dolgozta át „Das Ofner Stadtrecht” címen, amely már a harmadik kéziratot is figyelembe vette, ugyanakkor értékes tanulmányt is írt hozzá. Relković Néda 1905-ben egész monografikus munkát szentelt „Buda város jogkönyvének”, a jogtörténeti könyv azonban nem közli a kódex szövegét.

A Blazovich-Schmidt forráskiadvány mindkét korábbi kiadástól több tekintetben is eltér. A legfontosabb különbség, hogy a szegedi kiadásban Blazovich László bevezető tanulmánya két nyelven, magyarul és németül is megjelenik, maga a forrás viszont csak magyar fordításban, hiszen a korábbi kötetek tartalmazzák a német szöveget.

A bevezetőben Blazovich László utal egyéb magyarországi jogkönyv kiadására is, kiemelve a finn származású münsteri professzor, Ilpo Tapani Piirainen korszakos munkásságát, aki az utóbbi évtizedekben a szepesi jog (Zipser Willkür), a Zsolnai jogkönyv, a körmöcbányai jog, ill. Késmárk legrégebbi bírósági jegyzőkönyvei forráskiadásával elévülhetetlen érdemeket szerzett a középkori városi jogszabályok kutatóinak.

Korábban egyébként a miskolci jogtörténeti kutatás is foglalkozott a magyarországi német polgárság jogaival, az Eperjesről Miskolcra „költözött” evangélikus jogakadémia tudományos körének egyik kiadványa a szepesi jogkönyv, a Zipser Willkür büntetőbíráskodását tárgyalja (Kelemen Ernő: A szepesi százszok büntető igazságszolgáltatása. *A Miskolci Ág. Hitv. Ev. Jogakadémia Szemináriumának Értekezései. 6. szám.* Miskolc, 1931. 103 o.).

Buda város jogkönyve szegedi kiadásának két kötete a könyv szerkezetét és a szerzők munkamegosztását is tükrözi. Az I. kötet Blazovich értékes összegző és elemző tanulmányát tartalmazza. A tanulmányból kiderül, hogy a budai kódex már nem ismeretlen a tudományos irodalomban, mind a jogtörténet, mind a várostörténet használta forrásként, itt főként Kubinyi András nevét említi, mint aki Buda középkori történetéről írt tanulmányaiban (főként: *Budapest története* 2. köt. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó, 7–240. p.) bőven merített a jogkönyv adataiból. Ugyancsak hivatkozik rá Szűcs Jenő is, aki a 15. század eleji budai kézművesekről értekezve (*Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon.* Művelt Nép, Budapest, 1955) a jogkönyvről mint a korabeli budai írásbeliség fontos jelenségéről is megemlékezik.

Blazovich László magyarul és németül is olvasható bevezető tanulmánya megnevezi a budai jogkönyv forrásait és elhelyezi a korabeli városi jogtárak között. Ismerteti a forrásként szóba jöhető és hasonló középkori jogkönyveket, leginkább a Sachsenspiegel, a Schwabenspiegel

(amelyet egyébként egy 13. századi augsburgi ferences szerzetes munkájának tartanak), ill. a magdeburgi jogot. Bár a korabeli németországi városi jogszabály-gyűjtemények szolgáltatták a budai jog forrását, s szinte az összes korabeli német jog hatott rá, a szerző egyértelműen kiáll amellett, hogy a budai jogkönyv önálló alkotás. Blazovich részben a korábbi jogtörténeti munkák alapján készült összehasonlító elemzésével alátámasztja, hogy a szász és sváb jog egyformán befolyásolta a budai jogalkotókat. Módszere is korábbról ismert: egymás mellé teszi a sváb, illetve szász és a budai jogkönyv megfelelő artikulusait, s ismét kiderül, hogy általában nem szó szerinti, csak tartalmi az egyezés, csak „a jogeset, jogintézmény” azonos vagy hasonló (38. o.), s „a Szász- és Svábtükör csak közvetve, a benne rejlő szellemiséggel hatott jogkönyvünkre” (54. o.). Így pl. a gyilkosságot/emberölést mind a szász, mind a budai artikulus keréketöréssel büntette (58. *Alle Mörder... soll man alle radbrechen. — 346. Ein man wirt manslechtig... den schol man... auff eyn rat flechten.* 41. o.)

A jogkönyv keletkezési ideje és a kézirat eredetisége kérdésében Blazovich László csatlakozik azokhoz, akik 1403 körül határozzák meg a könyv első részének megkezdését. Blazovich szerint az első részt már az 1410-es évek elején befejezték, majd 1421-től következtek a toldalékok. Meggyőző az érvelése akkor, amikor feltételez egy őskéziratot, a jogkönyvben ugyanis utalnak az Aranybullára, amely (az eredeti) jogkönyv 6. oldalára volt bemásolva, a fennmaradt kéziratok azonban már nem tartalmazzák (24. o.).

A tanulmány további részeiben a szerző a jogkönyv különböző rétegeit, vagyis a szabályozás különféle területeit vizsgálja: a városigazgatást, a kereskedelmi jogot, majd a tanulmány elemzi a budai jogkönyv magánjogi, kötelmi jogi rendelkezéseit, külön fejezetben foglalkozik a család-, öröklési- és vagyonjogi szabályozással. A városigazgatásra vonatkozó törvényekből a középkori Buda működését lehet rekonstruálni, a jogkönyv által részletesen szabályozott budai igazgatási rendszert a szerző vázrajzzal teszi érthetőbbé (64–65. o.). A jogszolgáltatást tárgyaló fejezetben (*IX. A törvénykezés Budán*) a budai igazságszolgáltatásról szólva a szerző hangsúlyozza, hogy kétszintű bírászkodás volt gyakorlatban, első fokon a saját házában székelő ún. pénzbíróhoz, másodfokon a városházán ülésző esküdtbíróshoz fordulhatott a város polgára. A törvények kis hányada érinti az eljárásjogot, a jogkönyv leginkább az esküdtek és bírák választásának és felesketésének körülményeit fekteti le, de a könyv prológusa is tartalmaz általános eljárásjogi elveket, pl. a bíró igazságosságáról, irányító munkájáról stb. A budai büntetőjogról csak vázlatosan szól, mivel ezekben érhető leginkább tetten az idegen, európai és német jog hatása. Feltűnő a büntetést érdemlő „cselekmények között a házasságtöréssel és a nemi erkölccsel összefüggő esetek nagy száma, az emberi élet elleni merényletek..., a tulajdon elleni cselekmények, a bíró széksértése, a szidalmazás, a rágalom, a pénzhamisítás és a vallás elleni bűnök” (112. o.) szerepelnek a legtöbbet.

A tanulmányából is kitűnik, Blazovich László a téma kiváló kutatója, aki nem először foglalkozik a középkori városi joggal. Így történhetett, hogy tanulmánya szövegében is „előadásunkról” beszél (28. o.), feltehetően egy korábbi előadása szövegét illesztvén be a kéziratba.

A kiadvány II. kötete tartalmazza a tulajdonképpeni forrást, Buda város jogkönyvének szövegét Schmidt József fordításában, aki munkájához a korábbi forráskiadványok közül Mollay Károly szövegkiadását választotta, így a magyar változat is a pozsonyi evangélikus líceumban található változatot veszi alapul, kiegészítve a további kódexek szövegeivel. Az általános jogelveket tartalmazó Prológuossal bevezetett jogkönyv 445 artikulust tartalmaz, s a legtöbb törvénye (artikulusa, bekezdése) után a szerkesztők utalnak a hasonló korabeli jogszabályokra, legtöbbször természetesen a Schwaben- és a Sachsenspiegelre, illetve a magdeburgi jogra, de többször szerepel a tárnoki jogra való hivatkozás is. A lábjegyzetek ezek mellett szerkesztői és fordítói magyarázatokkal is szolgálnak, pl. a korabeli mértékekről, az egyes német kifejezések jelentéséről stb. A Mollay-kiadás nemcsak a szöveget, hanem annak gondozását tekintve is irányadónak bizonyult, hiszen a jegyzetekben a szerkesztők többször hivatkoznak Mollay Károly kötetének magyarázatára.

A budai jogkönyv fontos forrása a késő középkori várostörténetnek, a kereskedelem szabályozásával számos bekezdés foglalkozik, a textilkereskedelemtől egyenesen 7 törvény rendel-

kezik. Több artikulus szól a céhek működéséről is, a 15. század eleji Budán rengeteg mesterseget üztek, külön társulatba tömörültek a gyapjúalapú szövetből dolgozó szabók és a barchentből művelő zekekészítők, illetve a javítómesterséget űző köpenykészítők (136–137., 139. sz.). Pékből is háromféle volt, a tiszta búzát feldolgozó mester, a közönséges kenyeres és a wechtler pék, az utóbbi feltehetően barna kenyeret süített (145–146. sz.). A jogkönyv megemlékezik a női foglalkozásokról, a kofákról és olajárusító-nőkről is (152., 153–154. sz.), de szó van az utcalányokról is, akik a jogkönyv szerint védelemre szoruló nyomorultak, s kötelesek magukat a ruhájukon viselt sárga folttal (akárcsak a zsidók!) másoktól megkülönböztetni (186. sz.). A kerítőnő tevékenységét viszont annyira károsnak tartja a jog, hogy büntetése: zsákba varrva kell a Dunába dobni (287. sz.).

A kötetet bőséges név- és tárgymutató zárja (Mutató 555–635.), amelyben a jog-, gazdaság-, igazgatás- és művelődéstörténet, illetve a mindennapi élet megannyi jelenségére lehet keresni (pl. tetőcsatorna szabálya; tarka és festett fátyol eladható mennyisége; templomokba való tetetés; talpkészítők jogai; szappan mérése városi mérlegben stb.).

Mindkét kötetet igen jó minőségű színes fotók illusztrálják, az 1–2. és 5. kép a jogkönyv pozsonyi kéziratának lapjairól készült, a korabeli oltárképek (jánosréti oltár, a kassai Szent Erzsébet-ciklus ispotály-jelenete) származási helye pedig jelzi (6., 10–12. kép), hogy az a magyarországi német lakosságú város, amely a 15. század elején saját jogát írásba foglalja, másfél száz év múlva olyan sorsra jut, hogy középkori emlékei jobbára elpusztulnak.

A Szegedi Középkortörténeti Könyvtár jogkönyv-kiadása egyszerre több tudományág művelőinek is alapvető forrása és kézikönyve lehet, a jogtörténeszek mellett a középkorászok (város- és gazdaságtörténeszek), köztük egyetemi hallgatók is fontos kútfőhöz jutottak hozzá, ráadásul anyanyelvükön, hiszen a korábbi kiadások régi német nyelvének megértése sokaknak nem kevés gondot jelenthetett, ugyanakkor a korábbi eredeti nyelvű forráskiadásokat csak kiegészíti, de nem helyettesíti a kötet. Történeszek a kísérő tanulmány városigazgatást tárgyaló fejezete mellett leginkább a kereskedelmi jogról szóló részt olvashatják nagy haszonnal, mivel a szerző a jogtörténeti elemzés mellett kitér a város- és gazdaságtörténeti vonatkozásokra is. Buda város német nyelvű, s Blazovich-Schmidt kiadása nyomán most már magyarul is olvasható jogkönyve nemcsak Magyarország középkori története, hanem az európai, főként a közép- és kelet-közép-európai jog- és várostörténet gazdag forrása, ezért csak remélhetjük, hogy az Interneten is hozzáférhető lesz, akárcsak „rokonai”, a Szász- és Svábtükör, amelyek a *Monumenta Germaniae Historica* online változatában (www.dmgh.de), illetve a wolffenbütteli *Herzog August Bibliothek* kéziratáról készült honlapon (www.sachsenspiegel-online.de) bárkinek elérhetők.

A szegedi műhely pár évvel ezelőtt megjelent kötetének olvasásakor joggal merül fel az igény a középkori magyarországi városi és bányajog másik fontos alapköve, a selmeci jogkönyv hasonló kiadására. Selmecebánya a Miskolci Egyetem több tudományos közösségének kutatási területe (lehet): a Miskolci Egyetem Könyvtára mellett a bányászati és kohászati tanszékek tudománytörténeti műhelyei, ill. a jogtörténeszek és várostörténeszek is folytathatják a Miskolci Jogakadémián már megkezdett munkát (Bruckner Győző: A középkori partikuláris jogfejlődés és a selmeci városi bányajog. *Miskolci jogászélet könyvtára. Új sorozat 8. köt.* Miskolc, 1935. A témáról legújabban: Dr. Izsó István: A selmeci bányajogról egy jeles évforduló alkalmából = *Bányászati és Kohászati Lapok – BÁNYÁSZAT 138. [2005]/3.*). A selmeci jog szövege eredeti nyelvén, a középkorban Selmecebányán beszélt német dialektusban már többször megjelent, legutóbb az AUO (Wenzel Gusztáv: *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. Árpád-kori új okmánytár.* Pest/Budapest I–XII. 1860–1874) 136. *Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkesztett városi és banya-jogkönyve. Év nélkül* cím alatt (III. köt. Pest, 1862. 137–181.). A szöveg az Interneten is elérhető,¹ magyar nyelvű kiadása azonban még várat magára.

Bohátka Zsófia

¹ <http://jmvk.compunet.hu/szoveg/tartalom.php?db=okmany3>

VERES LÁSZLÓ: ÜVEGMŰVESSÉGÜNK A XVI–XIX. SZÁZADBAN

SZERK.: VIGA GYULA. HERMAN OTTÓ MÚZEUM, MISKOLC, 2006. 261 o.

Veres László üvegmonográfiája egy kutatói pálya csúcspontja, a színházi életből vett kifejezéssel „jutalomjátéka”, amely a témában megjelent eddigi könyvei (*Észak-magyarországi üveghuták. Miskolc, 1979; A Bükk hegység üveghutái. Miskolc, 1979; Magyarország 17–19. századi parasztüvegei. Debrecen, 1977*), tanulmányai, kiállításai tudományos eredményeit foglalja össze. Az A/4 formátumú, másfélszáznál több színes fotót tartalmazó elegáns könyv ugyanakkor betölti a szép könyvek iránti reprezentációs igényt is (a témához illő „művés” technikai szerkesztés és könyvtervezés Bíró Edit és Fekete Róbert munkája), hiszen lassan nálunk is divat az albumokat nemcsak könyvespolcokon, hanem a lakások központi helyét elfoglaló kisasztalokon, szem előtt és kéz ügyébe esve tárolni, gondoljunk csak az angol kifejezésre: *tea-table book*. A reprezentációs jelleg és bizonyos esztétikai megfontolások érhetően abban is, hogy a szerző a tekintélyes bibliográfia alapján készült könyv szövegének hivatkozásait a fejezetek utáni végjegyzetekben közli, ezzel a tudományos cél sem csorbul, a munka azonban a nagyközönség, a tudományos publikumnál szélesebb érdeklődői réteg számára is „fogyaszthatóbbá” válik, mintha lábjegyzeteket közölné. A monográfia kiadója, a miskolci Herman Ottó Múzeum ezzel a publikációval is egyszerre fordul kiállításai két nagy célcsoportjához, a tudományos kutatókhoz és a művelt látogatókhoz.

A könyv a modern gyáripár megjelenése előtti kézműves és manufaktúris üvegyártás magyarországi történetével foglalkozik, s a szerzőnek egyformán fontos a „művesség” és a mű, vagyis a különféle üzemszervezetben (*officina*, üvegmanufaktúra, üvegcsúr, huta) folytatott gyártás, illetve terméke, az üvegtárgy. A szerző ipartörténeti (többször technika- és technológiatörténeti) és iparművészet-történeti munkájában a témát korszakok, illetve régiók szerint tárgyalja, a legfontosabb, saját kutatásait is jórészt figyelembe vevő fejezetei a XVIII–XIX. századi üvegmanufaktúrák történetét dolgozza fel. Az üvegyártásban meghatározó a természetföldrajzi adottság, hiszen az alapanyagok, főként pedig a gyártáshoz szükséges energiát szolgáltató erdőségek a hegyvidéki környezetet feltételezik, így a magyarországi újkori üvegművesség régiói – Észak-Magyarország, Kelet-Magyarország (főként a Partium néven ismert Erdélyhez tartozó Részek), Erdély, Dunántúl és Délvidék – az alföldi vidékek szélén vagy hegységekben működtek, ráadásul még itt is vándoroltak, hiszen a hamuzsírrá és faszénre átalakult erdők pusztulásával újabb erdős helyre kellett az üzemet telepíteni. A könyvnek a régiók ipartörténetére vonatkozó fejezeteit a regionális gazdaság- és társadalomtörténet művelői figyelmét sem kerülhetik el.

A kézműipar története és az iparművészet-történet speciális jellegét, jelesül az időközben műgyűjtemények féltett kincsévé, műtárggyá avanszált termékek vizsgálatát a szerző az üvegedényekről és egyéb termékekről készült színes fényképekkel illusztrálja. A fotók is igazolják, hogy mennyire színesek voltak a parasztüvegeknek is nevezett – egyszerű, festetlen, csiszolatlan – háztartási és használati tárgyak, teljesen átlátszó, „üvegszínű” talán nincs is közöttük. A 171–172. oldalon közölt fénykép-sorozat viszont nemcsak a színek skáláját, hanem a formák hihetetlen gazdagságát is reprezentálja, a fényképeken – egy évszázad leforgása alatt készült poharakat látunk, amelyeket az ismeretlen „designerek”, akik tervezői és készítői is voltak alkotásuknak – a művészi érzék és formakészség legmagasabb fokán álmodtak meg és fűjták a képlékeny üvegmasszába. Egyébként éppen a szerző, Veres László munkássága emelte be a parasztüveget a tudományos vizsgálódás forrásai közé, kutatásai során számos, korábban leginkább csak inventáriumokból ismert, de igazán soha nem azonosított üvegtárgy öltött alakot, igazolva, hogy az anyagi kultúra és az írásos kútfők összetartoznak. A könyv fotói (nagy részük Kulcsár Géza felvétele) méltók a munka tudományos színvonalához, illetve önmagukban is esztétikai élményt nyújtanak, csak néha hagy kívánnivalót a tárgyak megvilágítása (a 183. oldalon közölt kék szelű tányérnál nem lehet tudni, hol kezdődik a tárgy és hol az árnyéka; illetve egy 1848-ból származó emlék pohár felirata szinte olvashatatlan a 221. oldalon,

pedig az emléktárgyaknál az „adresszált” is fontos, különösen egy Tábori emléknél, amellyel feltehetően egy honvéd emlékezett meg kedveséről). Egyébként a fényképezett tárgyak az ún. öblösüveg-gyártás termékei, a huták fő profiljába azonban a síküveg-gyártás is beletartozott, igaz, az ajtó- és ablaküvegek jó része elpusztult az idők folyamán. Teljességgel hiányzik a XIX. századi üvegyárakról készült archív fényképek lelőhelyének megnevezése (188.; 192.; 194. o.).

A monográfia magas színvonalú képanyaga nélkülözi a képjegyzéket, igaz, a képaláírásokban szerepel a múzeum vagy gyűjtemény megnevezése, a tárgyaknak is van ugyanis „nacionáléja”, amelyet a gyűjteményi nyilvántartás őriz. Bár a könyv reprezentációs jellege nem igényli a tudományos igényű tárgyleírásokat, a műtárgyaknak legalább a méretét közölni kellett volna, hiszen a fotókon egyformán nagy (vagy kicsi) a 7–8 cm-es ún. porciós üveg, amelyből a pálinkát mérték és itták, illetve a többszörös méretű butella, amelyben tárolták.

A reprezentatív kötet a műgyűjtés, muzeológia regionális vonatkozásaiban is a reveláció erejével hat, hiszen feltárja és tudományos vizsgálat tárgyává teszi az északkelet-magyarországi régió jelentős üvegyűjteményeit: a Herman Ottó Múzeum Történeti Gyűjteményének huta-termékeit, a Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki Rákóczi Múzeumának műtárgyait, illetve az országos viszonylatban is jelentős magángyűjteményt, a Sárospatakról származó miskolci műgyűjtő, dr. Újszászy László üveggalériáját. Ezeket egészíti ki a debreceni Déry Múzeum üvegyűjteménye. Nem lehet véletlen, hogy az üvegyártás hagyományos régiói, Borsod és Zemplén a műgyűjtésben is az élre törtek, így Debrecen is méltán tekinthetjük a partiumi és erdélyi üvegművesség emlékei egyik leggazdagabb tárházának. Az országos múzeumok többségükben főúri és tehetős polgári használatból származó, az irodalomból jobbra már ismert műtárgyai jórészt csak a XVI–XVII. századi üvegtörténetről szóló fejezeteket illusztrálják. Itt jegyezzük meg, hogy olyan ismert műtárgynál, mint a Magyar Nemzeti Múzeum 1666-ban készült Holló Zsigmond-palackja, a latin feliratot nem elég – ráadásul hibásan – közölni és lefordítani, érdemes az epigráfia szabályai szerint kiegészíteni, ill. a hibás részeket kijavítani, mert a vésnökök is téveszthettek a latinban (GENEROSus DOMINUS SIGISMUNDUS HOLLO DE KROMPACH SACRATissiMAe CAESAReae REGiAE QUE ALATTIS=MAiesTaTIS AULAE FAMILIARIS AC PROVINCIarUM * PARCIUM REGNI HUNGARIAE SUPERIORum GENERALIS PERCEPTOR NEC NON SUPREMUS POSTARum MAGISTER EPPERIESIENSIS / Nemzetes Holló Zsigmond a legszentebb császári és királyi felség udvari familiárisa és Magyarország Felső Rézsei tartományainak általános adószedője, eperjesi főpostamester), akkor ugyanis kiderül, tulajdonosa nem pénzügyi felügyelő, hanem főpostamester volt, ráadásul udvari familiáris.

Az üveg tömegtermékké válása időszakának, a XVIII–XIX. századi manufaktúra-korszaknak ún. parasztüvegeit már a regionális múzeumok és az említett magángyűjtemény „szolgáltatják” mind a monográfiának, mind az üvegművesség utóbbi évtizedben meglódult kutatásának. Veres László monográfiájának a szöveggel egyenértékű képanyaga igazolja, hogy ezek a gyűjtemények mint a parasztüvegek, illetve egyéb üvegtárgyak gyűjtői és őrzői nemzeti örökségünk részei.

Gyulai Éva

**H. NÉMETH ISTVÁN: VÁROSPOLITIKA ÉS GAZDASÁGPOLITIKA
A 16-17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON 1–2. KÖTET
OSIRIS, BP, 2004**

A közép- és kora újkori várospolitikai kutatások Magyarországon már a 60-es évektől megkezdődtek. Jeles úttörökként említhetjük Fügedi Erik, Eperjessy Kálmán, Granasztói György, Bácskai Vera és Kubinyi András nevét. Szemléletmódjukkal megeremtették a modern várostörténeti kutatás magyarországi alapjait. H. Németh István éppen erre a részletre világít rá, mégpedig szerinte a korábbi vizsgálatok „politikai, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt a hanyatlás jeleit vélték felfedezni mind a három területen.”¹ Ezért fontos a kutatás, amire már Kubinyi András felhívta a figyelmet, pontosabban a 15. és 16. század gazdasági prosperitására. Kubinyi alapján ennek a könyvnek is az az alapkonceptiója, hogy a közép-kelet-európai városfejlődést és várospolitikát együttesen, a jellegzetességeket és a hasonlóságokat figyelembe véve lehet és kell vizsgálni, ellenben nem szabad azt a hibát elkövetni, hogy a szerző a magyar városfejlődést olyan kontinentális piacok felett rendelkező nagyvárosok fejlődésével hasonlítsa össze, mint Nürnberg, Hamburg, Párizs vagy Lyon.² H. Németh István ehelyett inkább a környező országok – Ausztria, Csehország és Lengyelország várospolitikáját veszi vizsgálat alá, és hasonlítja össze a magyarországgal. Betekintést nyújt a nyugat-európai történetírás idevonatkozó eredményeibe, az angol, a dán, a francia, a belga-németalföldi, az olasz, a német, az osztrák, a lengyel és a cseh várostörténetírást tárgyalja részletesebben.³

A felső-magyarországi városszövetségről, sőt a többi középkori városszövetségről eddig tudtuk, hogy léteztek, de részletesebb vizsgálatuk, kialakulásuk miéértjére, a szövetség szervezeti felépítésére és működésére vonatkozó kérdések eddig még nem kerültek megválaszolásra, még nem született átfogó történeti munka e téren. Éppen ezekre a működési feltételekre keresi a szerző a választ, hosszú évek levéltárakban eltöltött kutatásai alapján. A 15. század első felében a „két vezető város mellett (Buda, Kassa) az öt legfontosabbnak (Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Lócse és Bártfa) Zsigmond árumezállító jogot adományozott” és megkapták az országon belüli szabad kereskedelem jogát.⁴ A királyi szabadalmak szemelláthatóan elsősorban a gazdasági növekedést próbálták előmozdítani, mégpedig a kereskedelmi tevékenység fellendítésével. A városszövetség kialakulásának pontos dátumát nem említi, csupán az 1412. augusztus 15-ei (valószínűleg első) kassai gyűlést, ahol az adósokkal kapcsolatos problémákat igyekeztek megoldani.⁵ A mohács utáni zavaros időszak⁶ megindulásával a városszövetség gyengül, majd lassú elhalása következik be a 17. század második felében. Az öt város egymás közötti különféle ügyeit végigtekinthetjük egészen a szövetség felbomlásáig. A szövetséges városok történetének részletes tárgyalása után a szövetség szervezetéről, a szövetség gyűléseiről, az országgyűléseken történő közös érdekképviseletről tudhatunk meg többet.

A szerző nem tudja egyértelműen megállapítani, milyen következményekkel járt a mohácsi vereség a magyarországi városhálózat alakulására, illetve fejlődésére. A magyar marhakivitel és borkereskedelem kialakulása és virágzása felértékelte a magyar gazdaságot.⁷ H. Németh ezt kiegészítve a bécsi udvar várospolitikájának következményében látja a szabad királyi városok elszegényedését, amelyhez nagyban hozzájárult a városokra kivetett adók drasztikus növeke-

¹ I. kötet, II. fejezet, 18. o.

² Kubinyi András: Buda és Pest kereskedelme a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. Történelmi Szemle, 1994, 1–56. o. I. kötet, 19. o.

³ Összefoglalva, szerinte a nyugati történetírás a város és az állam viszonyát eredendően a jogtörténet szemszögéből tárgyalta és tárgyalja ma is. I. kötet, 20. o.

⁴ I. kötet, 73. o.

⁵ I. kötet, 77. o.

⁶ Az első ilyen jel már közvetlenül Mohács után jelentkezett, mégpedig az, hogy a szövetség tagjai közül egyedül csak Kassa állt Szapolyai pártján; a várost később Ferdinánd hívei elfoglalták, majd leégett.

⁷ Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században, 1965. I. kötet, 213. o.

dése. A taxa nem csökkent a Rákóczi korban sem, sőt az ezt követő időkben is egyre erőteljesebben követelik az országgyűlésen az adóterhek csökkentését. Ebben a fejezetben tárgyalja a városok hadi ügyekben való részvételét, ezen kívül a városok hadi kiadásait – a legkisebb hadi terhekre vonatkozóan,⁸ illetve a militarizálódás hatásait a városszövetségre nézve.

J. Újváry Zsuzsannához hasonlóan⁹ H. Németh István is felveti a város nemesi rendű lakosainak problematikáját, s ezen belül a két nagy csoportot, a városi nemes és a nemes polgár közötti különbségeket igyekszik bemutatni. J. Újváry Zsuzsannától eltérően nem a házassági kapcsolatokat mutatja be, hanem a két nagy csoport közötti alapvető eltéréseket (a városi nemes nem rendelkezik polgárjoggal, még akkor sem, ha ingatlant vásárol a városban). Választ kaphatunk arra, hogy egy nemesnek miért volt fontos, hogy polgárjogot szerezzen, és mindez milyen hátrányokkal járt, miért volt a város számára terhes a nemesek beköltözési szándéka. Szó esik az új, kora újkori bürokratikus rendszer sajátosságairól, a városi öngazgatásról és a Szepesi Kamara működéséről.

A kora újkori várospolitikát befolyásoló tényezők közül – a bécsi udvar várospolitikája mellett – másik nagyon fontos szempontként jelentkezik a városi lét egyik lényeges tényezője: a gazdaságpolitika is. A Habsburg „háború-gazdaság” döntően érintette a felső-magyarországi városokat, és a városok igyekeztek ehhez igazodni. Politikai tevékenységük egyik legfontosabb része a „polgárok gazdasági privilégiumainak védelme, illetve a városok fejlődését támogató előjogok biztosítása, maradéktalan betartása és újabb – elsősorban kereskedelmi – kiváltságok megszerzése volt”.¹⁰ A fejezet a levéltári kutatások forrásai alapján nagyon sok olyan problémát közöl, amely a korban fellelhető. Ide tartozik a konkurencia, amely lehetett külföldi, ez esetben leginkább lengyelországi, vagy nemesi és mezővárosi, de a városok belső konkurenciáját is megtalálhatjuk a fejezetben. A városok politikai viszonyainak leírása nem lenne teljes a céhrendszer és a céhszövetségek nélkül. „A felső-magyarországi céhszövetségek kialakulásának és szervezetének megismeréséhez igen kevés forrás áll rendelkezésünkre.”¹¹ Mégis a céhek és a városi tanács viszonyának fontos momentuma az ellenőrzés, a teljhatalomra törekvő elittel szemben, amit sikeresen végzett egészen a 17. századig, amikor a céhek kezdenek egyre inkább háttérbe szorulni.¹²

A kétkötetes várostörténeti monográfia mélyreható alapossággal tekinti át a kora újkori felső-magyarországi városszerveződést, a kialakulásától egészen a felbomlásáig. A 17. század korszakváltó időszaknak tekinthető a várospolitikai terén. A birodalmi várospolitikai egyre centralizáltabb lett, összegzésként a szerző megállapítja, hogy a magyar városfejlődés alapvetően igazodott a nyugat-európai jellegzetességekhez.¹³ H. Németh István kutatásának módszere egyedinek tekinthető, mivel leginkább a polgárok szemszögéből vizsgálja a történéseket s nem a törvények alapján. Mindezt a lehető legteljesebb részletességgel és alapossággal teszi.

Kőmíves Tibor

⁸ A kisebb haszonvételek katonai hatáskörbe vonásáról (I. kötet, 318. o.), a kötelező beszolgáltatásról (I. kötet, 370. o.) és a hadiszállításokról (I. kötet, 371. o.) szóló fejezetekben.

⁹ J. Újváry Zsuzsanna: Polgár vagy nemes? A kassai patrícius-polgárok házassági – társadalmi kapcsolatai a XVII. században, In: Ezredforduló – századforduló, 2001.

¹⁰ II. kötet, 9. o.

¹¹ II. kötet, 138. o.

¹² II. kötet, 139–140. o.

¹³ II. kötet, 235. o.

AGATHE

AZ AGORA-PROJEKT ÉS HONLAPJA

(www.agathe.gr)

*Kincsesbányában bányászni jó dolog.
Hát még ha egy JÓ bányában történik ez!
(AGATHE görögül annyit jelent: jó.)*

Az ókortudománynak van néhány kifejezetten fontos, központi kutatóhelye és ezek között is az egyik legfigyelemreméltóbb az Athénban 1891-ben alapított American School of Classical Studies (ASCS). Ennek az iskolának a régészei és ókortudósai kutatják immár sok éve, 1931 óta az ókori Athén központját, az Agorát és ennek a projektnek a honlapjára kalauzolom most el az érdeklődőket.

Nem akármilyen webhelyről lesz szó az alábbiakban. Egy régészeti kutatóhely honlapja mindig érdekes, de kifejezetten az, ha kiemelkedő történeti szerepű terület, régóta folyó és évről évre gazdag eredményt produkáló feltárásáról van szó. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a bemutatásra kerülő honlap nemcsak informál, nemcsak a felhalmozott tudás közkincsé tett adatbázisa, hanem 3D technológiával elvezet magára a „tethelyre” is – akkor érezzük át igazán az ügy fontosságát.

I. Belépés a honlapra

Rákattintva a megadott URL-címre, egyszerű, de dekoratív nyitólapra találkozunk. Fekete alapú, sötétes feelingjével harmonizál ahhoz a stílushoz, amit az anyaintézmény (korábbi) honlapján megszoktunk és amely tulajdonképpen a kutatott terület vázaanyagából veszi színharmóniáját. A középpontban található kép a Gorgos-csésze részlete, a Kr.e. VI. század végén készült gyönyörű ivócsésze belseje, egy megkoszorúzott, lengén öltözött fiatal férfit ábrázol, aki jobb kezében egy nyulat, baljában botot, egy *thyrsost* tart. Az attribútumokból nyilvánvaló, hogy a fiú Dionysos kísérője. (A képre kattintva a csésze adatait meg is kapjuk, tulajdonképpen ezzel az egyszerű mozdulattal már a honlap adatbázisában vagyunk, de erről majd később.)

A nyitólap jobb oldalán 5+1 link (*Introduction, Contact, Site Tour, Excavations, Resources*), az alján további kettő található. Utóbbiakról: az alsó a szponzor (PHI=Packard Humanities Institute), míg a felette lévő a projekt anyaintézményének (ASCS) honlapjára vezet.

Lépünk be az *Introduction*-re, a Bevezetés menüpontra. Itt található az Agora feltárásának rövid története. Megtudjuk, hogy ezen a lelőhelyen 1931 óta folynak nagyszabású ásatások az ASCS szakembereinek irányításával. A hely kiválasztása nem volt véletlen. A területet az itt lakó emberek a késői neolitikumtól, kb. Kr.e. 3000-tól a 20. század derekáig gyakorlatilag folyamatosan használták. Az írott forrásokból tudjuk, hogy az Agora a klasszikus kori Athén politikai és gazdasági központja volt. Ide települtek a legfontosabb állami intézmények, itt ülésezett a *bulé*, az ötszázak tanácsa, ez volt az igazságszolgáltatás színtere, itt volt a piac, a kereskedelem színtere is. Ezek alapján várható volt, hogy a területről jelentős régészeti emlékek fog előkerülni. Az ásatási szezonok során ez a sejtés jócskán beigazolódott. Az előkerült leletek nagyságrendje minden képzeletet felülmúlt, ha nem is kincs-jellegükkel, de a valaha itt élt emberek mindennapi életére vonatkozó emlékek olyan gazdagságával, ami páratlan a maga nemében. A leletanyag tárolására és az egész projekt munkaközpontjaként az ötvenes években helyreállították a hellenisztikus kori Attalosz-sztoát, oszlopcsarnokot, mely ma az Agora Múzeum és a leletek feldolgozásának helyszíne.¹

¹ Zárójelben említve: 1983-as ösztöndíjam idején volt alkalmam bejutni az Attalosz-sztoa raktáraiba, tanulmányozni egy feliratot. A szükséges engedélykés és hozzájárulások beszerzése után egy egyeztetett időpontban az emeleti folyosóról megközelíthető, nyitott, rácsos liftben, fegyveres(!) őr kíséretében – akárcsak egy 20. század eleji maffia-film Sing Sing jelenetében – jutottam le több emelet mélységbe, ahol a szakember számára Ali baba

Elolvasva a bevezetőt nem szükséges visszalépnünk a nyitólapra (Home), mert a lap bal oldalán megjelennek az ott található menüpontok, a továbbiakban innen haladunk előre a honlap felderítésében és értékelésében.

Contact

Az Agora ásatásával kapcsolatos felelős személyek elérhetőségének lapja, fontos címekkel és telefonszámokkal, de például itt (is) letölthető az adatlap és jelentkezési formanyomtatvány azok számára, akik önkéntesként részt kívánnak venni valamelyik ásatási szezon munkálataiban. Jó tudni róla, hogy erre a lehetőség bárki számára adott. Régészet szakirányos hallgatók, figyelem!

A következő menüpontok, linkek adják a honlap lényegét. Előrebocsátom, mindegyiknek megvan a maga kiemelt jelentősége, különlegessége, melyeket a jelen ismertetés teljes egészében nem elemezhet, még csak nem is tud rájuk a kellő mértékben kitérni, de amelyeket feltétlenül érdemes kipróbálni, használni és alkalmazni az érdeklődőknek, de a szakembereknek, a terület és korszak kutatóinak is.

Site Tour

A honlap egyik leginkább figyelemreméltó „szolgáltatása”, mely a nem szakemberek számára is használható, látványos és élvezetes. Tulajdonképpen az egyre divatosabb és gyakoribb „virtuális múzeumlátogatás” funkció ez, ami kibővül a múzeum adatbázisának egyidejű elérhetőségével és használhatóságával.²

A Site Tour menüpontra kattintva a lap felső részén két kisebb képernyőt kapunk. Bal oldalon felülnézetben, mint egy légifotón láthatjuk pillanatnyi tartózkodási helyünket. A jobb képernyőn megjelenik annak a területnek a képe, ahol éppen vagyunk, de ez a kép nem csak fotó, hanem a METIS projektben megismert QTVR technológia által teljesen élethű, szinte maga a valóság. Navigálásra, egyfajta virtuális sétára ad lehetőséget. A bal egérgombot lenyomva tartva és oldalirányban mozgatva körbeforoghatunk, vagy egy adott határon belül föl-le nézgethetünk. A továbblépésre is van megoldás. A kurzor egy adott állásánál kattintva a megtekinteni kívánt helyre mintegy „odamegyünk”, ott ugyanúgy szétnézhetünk, körbeforoghatunk, ámulhatunk-bámulhatunk, mintha ténylegesen ott lennénk a helyszínen. Ha egy tárgy vagy épület felkelti érdeklődésünket, lépésről lépésre, vagy éppen nagyobbbat ugorva megközelíthetjük. Bemehetünk például az Attalosz-sztoába és külön-külön megtekinthetjük az ott kiállított tárgyakat. Félelmetesen nagyszerű élmény, javasolom kipróbálásra! És ez még nem minden!

Az előrehaladás folyamatában egy adott helyre navigálásnál megjelenik a hely neve is. Ekkor egy további kattintással megkapjuk az adatbázisban a helyről (épületről, romterületről) megtalálható információkat. Megnyitható például az ásatási vezető és rákereshetünk benne a megtalált hely leírására. Ennél sokkal fontosabb, hogy az ásatási dokumentáció igen nagy része hozzáférhető ezen az ágon, tulajdonképpen ezzel már már benne is vagyunk az Agora projekt részletes adatbázisában, azt használja a program ebben a menüpontban is. Képeket, térképeket és (alap)rajzokat, vagy eredeti ásatási fotókat nézhetünk meg a hely feltárásának folyamatából. Elérhető továbbá az adott helyen talált kisebb tárgyak alapos, tudományos igényű katalógusa, fényképekkel. Ezek a részletek már inkább csak a szakembereket érdekelhetik, de ne felejtjük el, ez a honlap nekik IS készült, nemcsak a nagyközönségnek, tehát tudományos

kincsestárába léphettem be, akkora gazdagság tárult szemem elé az előkerült vázából, épület- és felirattörödekéből. Az óvatosság érthető. A régészeti emlékek feketepiacán csillagászati értékű gazdagság van itt felhalmozva. Ennek a kincsnek az adatbázisa, annak hozzáférhetővé tétele a vizsgált honlap egyik nagy erőssége.

² Mielőtt ezt a menüpontot használnánk, ha nem lenne gépünkön, telepíteni kell a Apple cég QuickTime nevű programját, mely a valós idejű médialejátszás egyik eszköze. A letöltéshez linket az Introduction menüpontban találunk. Korábbi tapasztalataim alapján erőteljesen ajánlom, hogy az installálás folyamatában NE engedélyezzük a QuickTime Player alapértelmezetté tételét, tehát ne engedjük, hogy ezután ez a program kezelje és játssza le médiafájljainkat. Ez itt nem a reklám helye, de arra a jó öreg Winamp még mindig alkalmasabb. Hogy miért, arra egy másik cikkben ki fogok térni.

igényeket is kielégít! Figyelem, az egyes helyekhez tartozó adatbázis esetenként igen nagy lehet, több képernyőoldalon számos további utalás is elhelyezkedhet, érdemes tehát mindig figyelni a képernyő alsó részén megjelenő utasításokat.

A Site Tour két képernyője alatt az Agora jelentősebb, kiemelt helyeinek a felsorolása található, amelyekre kattintva mintegy odavezet bennünket a kamera. Ez néha nem várt eredményekre is vezethet. A Tizenkét Isten Szentélyének meglátogatásakor például egy sűrű bozótosba jutunk, amelyből igencsak nehéz felismerni a valaha létezett építményt – de higgyék el, ott van, csak egy kicsit tovább kell navigálni! Ajánlom továbbá a Múzeum megtekintését, ez tényleg olyan, mintha ott lennénk és egy kis türelemmel valóban bejárhatjuk a teljes kiállítást, amint azt feljebb már említettem!

Néhány hely meglátogatása nem az Agora projekten belül történik. Ilyen például az Akropolis. Erre a pontra kattintáskor egy másik program nyílik meg, ez az a METIS rendszer, amelyet az előbb már említettem de ebben még több híres régészeti feltárás, gyakorlatilag a legfontosabb görögországi lelőhelyek anyaga megtalálható. Ez is igen értékes felület, szintén érdemes kipróbálni!

Elhagyván a romterület virtuális bejárását a következő menüpont az **Excavations**. Ide belépve az egyes ásatási szezonok leírása található 1998-tól 2005-ig. Az anyag feldolgozása folyamatos, feltételezhetően nemsokára megjelenik a 2006-os év beszámolója.

Ennek a menüpontnak a részletes elemzésére igazán nincs tér és lehetőség, de kedvcsinálónak a felfedezéshez annyit elárulhatok, hogy mozgóképekkel, egyfajta filmvetítéssel is illusztrálják a honlapkészítők egy-egy fontosabb hely feltárási folyamatát, pl. az 1998-as szezonban. Tessék utánanézni!

A következő menüpont a **Resources**, a Források. Több, igen érdekes és használható almenüpontra tagozódik. Mindjárt az első az *Agora Publications*, ami igen hasznos a gyakorló szakember, de az érdeklődő nagyközönség számára is. A feltárási helyről szóló vezetők és képeskönyvek online és pdf formátumban letölthető verzióit tartalmazza. Kell-e mondanom, milyen diszkrét bája van annak, hogy a közép-európai viszonyokon felnevelkedett kutató itt INGYEN hozzájuthat olyan kiadványokhoz, amelyekért a helyszínen sok-sok drakhmát, akarom mondani ma már eurót kell fizetni? Értjük egymást, illik-nem illik, ezt a lehetőséget mindenki meg fogja ragadni és egymás után próbálkozik az adott kötetek birtokbavételével. Elárulom, előbb-utóbb sikerülni fog, csak nagy-nagy türelem kell hozzá! Esetenként 4-5 Mb-os csomagoknak kell átvergődniük a rögzös görög Internethálózat útvesztőin, de megéri a várakozás.

Az *Architecture and Topography* almenüpont több száz fényképet tartalmaz; igen értékes a területtel hivatásszerűen foglalkozók számára, akár csak a *Plans and Drawings*, melyben alaprajzokat és feltárási vázlatrajzokat találhatunk. A következő almenüpontból a már korábban megismert *Site Tour*-ba jutunk, ha a technika is úgy akarja. Nekem innen a vizsgálat során egyszer sem sikerült, csak a főoldalról.

A következőkben az egyes évek ásatási jelentéseire kattinthatunk, de ezt is már láthattuk, használhattuk korábban. Itt az az újdonság, hogy Pdf formátumban letölthető a 2006-os előzetes ásatási jelentés is – ha van türelmünk kivárni. Legyen, mert megéri, gyönyörű színes képekkel örvendeztetni meg a régészetet szeretőket a beszámoló!

Alább az önkéntesek letölthető jelentkezési lapjához érkezünk, ami szintén lehet fontos, majd egy választóvonal után további értékes anyaghoz juthatunk hozzá. Három kategóriában a vázafestészet emlékei vannak kigyűjtve az Agora-sorozat kötetei alapján, illetve egy menüpontban az Agoráról származó pénzekben gyönyörködhetünk.

Ami még a bal oldali menüpontokból hátravan: található egy keresőfelület, amibe teszöleges keresőszavakat írhatunk be és tanulmányozhatjuk az eredményt, mely az esetek többségében bőséges, látványos és igen hasznos tudnivalókat tartalmaz.

Baloldalt legalul két utolsó menüpont található. Az első a **Preferences**. Itt lehet bejelentkezni azoknak, akik felhasználói nevet (Username) és jelszót (Password) kaptak vagy szereztek az Agora ásatásán, mert a publikálatlan anyagot csak nekik lehet megtekinteni. Itt állíthatók be még a görög karakterek, képernyőfontok a görög szövegek korrekt megjelenítésének érdekében. A Főmenü utolsó menüpontja a **News**, ahol felülről lefelé haladva az időrendben vissza a feltárással kapcsolatos friss hírek találhatók, e sorok megírásának időpontjában a legfrissebb 2005 novemberi volt.

II. A webhely értékelése

Nem kell sok szót vesztegetni rá. Az eddigiekből bizonyára kiderült, az ókortudomány egy olyan értékes és fontos adatbázisáról van szó, amely semmi mással nem pótolható anyagot tartalmaz, ugyanakkor igényesen és felhasználóbarát módon megszerkesztett és kivitelezett formában. Látványos, de nem öncélúan az. A terület virtuális bejárása élmény és egyben kedvcsináló a tényleges látogatáshoz. A mozgóképek esetenként jól és hasznosan mutatják a feltárási folyamatot. A hatalmas képanyag és rengeteg alap- és vázlatrajz a szükséges dokumentáció része. A webhely nem lehet up-to-date, hiszen az ásatási szezonok után a feltárt régészeti leletek alapos, mindenoldalú feldolgozása kezdődik meg és gyakran évekbe telik az újdonságok publikálása. Az Agathe oldalain sokszor találkozunk publikálatlan tárgyakkal, leletekkel, ezeket ha nem is nézhetjük meg, de legalább tudomást szerezhethetünk róluk.

Végül, de nem utolsósorban egy jó tanács. Tudni kell, hogy a görög internetes hálózat még nem túl fejlett, illetve vannak bizonyos hiányosságai. Ennek következtében egyes napszakokban a hely elérhetősége, illetve az elérhetőség sebessége igencsak korlátozott. Ezt mindenféleképpen figyelembe kell venni a honlap használata esetén.